Györfi-Deák György

TECHERGHELI SĂLĂJENE

Caiete Silvane este editura Centrului de Cultură și Artă al Județului Sălaj, instituție a Consiliului Județean Sălaj.

Editor: Daniel Săuca
Redactor: Daniel Hoblea
Tehnoredactare: Cristian Niculaș
Tipar: Color Print Zalău, Tel.: 0260/ 661 752;
www.colorprint.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
GYÖRFI-DEÁK, GYÖRGY
Techergheli sălăjene / Györfi-Déak György. - Zalău : Caiete Silvane, 2013
ISBN 978-606-8464-23-7

821.135.1-92

Györfi-Deák György

TECHERGHELI SĂLĂJENE

Editura *Caiete Silvane*
Zalău, 2013

În explorarea unei ramificații a Văii Umbrelor

Primul hop

A fost foarte greu să aleg titlul volumului menit să continue „*Curiozitățile sălăjene*".

Multă vreme am cochetat cu ideea de a opta pentru „*Rarități sălăjene*". „*Raritate*", prin sensurile asociate cu „*neobișnuit*", „*excepțional*", este un termen apropiat de „*curiozitate*". Publicul devine brusc interesat când citește despre obiecte sau fenomene deloc numeroase, care se găsesc cu greu, numai în anumite locuri sau numai la intervale mari de timp, deoarece ele dobândesc valoare prin caracterul lor ieșit din comun. În apropierea fiecărei localități sălăjene există zone deosebite, cu o încărcătură istorică sau cu aspecte legendare aparte, trăsături ce le individualizează și le fac de neprețuit. Totuși, când am văzut rariștea lă-

sată de ferăstraiele mecanice în codrul din capătul satului Var, loc bântuit de fantoma Babei Blestemate, m-am întristat și am renunțat la gând. Tocmai raritatea unor lucruri stârnește poftele celor puși pe grabnică îmbogățire. Nelegiuiții socotesc că viața este doar un joc, iar traiul cotidian o afacere orientată către maximul profit material, precum grăit-a înțeleptul rege: *„așa zic ei - trebuie să câștigi bani în orice chip, chiar făcând rău”* (Solomon 15:12). Vindecarea se face într-un singur fel, după cum ne învață filosoful antic Lao-Zi: *„Dacă nu vom prețui obiectele rare, nu vor fi hoți în popor.”* Deci, fără *„rarități”*.

„Dispariții sălăjene” sună absolut senzațional și cu siguranță c-ar fi stârnit interesul oamenilor, care de ani de zile urmăresc cu sufletul la gură cazul Elodiei Ghinescu, fără să arunce o privire pe fereastră, unde mâini nevăzute înhață degrabă tot ce nu este bătut în cuie ori turnat în beton. Subiecte încadrabile în această temă sunt destule: de la statueta Fecioarei Maria amplasată într-o firidă de la gardul cimitirului din Aluniș de către preotul Laurențiu Bran din Aluniș, primul traducător român al lui Eminescu, până la termometrul Bayer de pe peretele bibliotecii județene, loc tradițional de întâlnire a tinerilor îndrăgostiți din Zalău; de la grădina botanică din Crasna până la morile pe apă de pe traseul Someșului; de la intrarea dinamitată a peșterii pictate de la Cuciulat până la desenele satanice trasate cu spray-ul pe pereții bisericilor; de la haltele C.F.R. abandonate și lăsate fără acoperiș până la castelele somptuoase construite în vremuri de belșug, acum prădate și preschimbate în ruine. Au fost cândva, pierdute pentru vecie sunt toate acum, ca strălucirea Raiului tăiată din spațiul dintre stele; ca gândul neașteptat, nerostit și nescris; ca ziua de ieri, ceasul de adineaori ori clipa dinainte. Nimicul rătăcește sufletele, nu se poate clădi temeinic pe vid. Deci, *„fără dispariții”*.

Mult mai optimist ar fi sunat *„Hoinăreli sălăjene”*. *„A hoinări”*, zic dicționarele, vine de la *„hoină”* sau *„oină”*, un joc asemănător cu țurca, dar jucat cu o minge umplută cu câlți, distracție neaoșă din familia cricket-ului britanic și baseball-ului

american. Traseul mingii este unul complicat, ea rătăcește de un jucător la altul, de la o echipă la alta, dintr-un colț de teren într-altul. Dacă veți arunca un pic de polen pe o picătură de apă și veți examina micile grăunțe seminale la microscop, veți observa că ele nu stau într-un loc, ci se lasă aruncate la întâmplare de asaltul berbecesc al moleculelor agitate de căldură. Aceasta este „*hoina*", mișcarea browniană, continuă și dezordonată, observată de botanistul Robert Brown în 1827 și descrisă matematic în 1905 de marele fizician Albert Einstein. Dar dezordinea reprezintă lipsa ordinii, dispariția legăturilor consfințite la Facerea Lumii, prin urmare nu constituie decât un caz particular al precedentului. Deci, fără „*hoinăreli*".

Drumul trebuie bătut, iar lumea străbătută. E o poveste veche, de pe vremea „*Odiseii*" lui Homer. Uneori trebuie să te îndepărtezi ca să vezi ce-ți era atât de aproape. Zicea un cântec, vei afla valoarea unui pahar de apă abia când te trezești în mijlocul unui deșert. Extraordinarul este parte a vieții noastre, dar atunci când se petrece nemijlocit alături de noi tindem să-l ignorăm. El nu țipă, nu tropotește, nu dă din brațe ca să fie remarcat. Asta rămâne treaba și bucuria voastră. Numai a voastră. De ce ar trebui să vă împiedicați în tot locul de neastâmpărul meu? Dacă mă voi interpune între priveliștile însorite din Țara Silvaniei și ochii voștri, vă voi împiedica să priviți, să vedeți și să descoperiți. În acest nou volum se cuvine să uitați de sursa descrierilor și să surprindeți singuri o parte din frumusețile care vă înconjoară, să vă (re)găsiți pe voi înșivă. Să nu fie o carte scrisă de mine, ci pentru voi. Există o Artă a Pierderii, nicidecum a Pierzaniei: „*Cel care este identic cu pierderea dobândește ceea ce a pierdut. Numai îndoielile dau naștere necredinței.*" (Lao-Zi XXII). Mântuitorul ne-a învățat aidoma: „*Cine va voi să-și scape sufletul îl va pierde; iar cine își va pierde sufletul pentru Mine îl va afla.*"

Pentru că, la urma urmei, cum v-ați dori să arate autorul unei cărți de drumeții? Un tip cu ochelari fumurii, înveșmântat în haine de piele strânse pe corp, călare pe un „*All Terrain*

Vehicle"? Un astfel de om poartă grija mașinii, îl interesează motorul, rezervorul de combustibil, goana, întrecerea. În această carte veți găsi numai locuri unde timpul nu se contorizează în rotații ale unui ax-motor, ci se măsoară în bătăi ale inimii. Veți umbla pe cărări necălcate de cauciucuri, în văi mocirloase și pe culmi înguste, accesibile numai la pas. Veți deveni un rătăcitor cu un coltuc de pâine și o sticlă de apă în traistă, ars de soare, bătut de vânturi, frate cu codrul, curgere din unda apei. Un vagabond cu pantofii năclăiți de noroi și haina agățată în spini, fără prea mulți bani în buzunar, lipsit cu totul de dorința de a-i înmulți fără de număr, fără de număr, fără de număr... Pentru că, cred eu, așa trebuie să arate un astfel de autor: un „*techergheu*" al cărui timp pierdut să fie câștigul dumneavoastră.

Iată deci titlul noii cărți: „*Techergheli sălăjene*".

Techergheli sălăjene

Celebrarea a 125 de ani de la sfințirea bisericii romano-catolice „Adormirea Maicii Domnului" din Jibou

1. Drumul Sâncraiului

Pe vremea lui Ceaușescu, automobilele „*Dacia*" negre cu „*numere mici*" (formate din trei cifre) erau rezervate oficialităților: miniștri, secretari de stat, secretari de partid, activiști de rangul întâi. În zonele cu drumurile proaste, neîntreținute, pline de hârtoape, noroi sau praf, șefii județului foloseau autovehicule de teren, de obicei ARO, de culoare cenușie sau crem, tot cu numere mici. Câteva „*Dacii*" negre, cu numere de înmatriculare din patru cifre, erau cele „*popești*", folosite de înaltele fețe bisericești. Restul clerului utiliza trenul pentru deplasările la distanță și bicicleta pentru drumurile scurte.

Din prea puțin strălucitoarea „*Epocă de Aur*" ne-a rămas spre derâdere anecdota cu șeful de post care avea ciudă pe popa

din sat. Când părintele a trecut pe lângă el, călare pe bicicletă, milițianul l-a întrebat:

– Încotro, părinte?

– Cu Dumnezeu înainte! i-a răspuns smerit preotul.

– Aha! zise milițianul și își scoase bucuros chitanțierul. Doi pe o bicicletă! E o infracțiune în trafic care se sancționează cu amendă! Ia stai și plătește!

Biserica romano-catolică „*Adormirea Maicii Domnului*" din Jibou a fost sfințită în Anul Domnului 1886, adică tocmai cu 125 de ani în urmă. Ea a fost înălțată cu sprijinul muncitorilor italieni și polonezi care au lucrat la construirea liniilor de cale ferată, întâi ca și filie (biserică aparținătoare) a parohiei din Gârcei, apoi ca parohie de sine-stătătoare, cu o filie în Sâncraiu Silvaniei, închinată „*Inimii lui Isus*". Beneficiind de o susținere materială substanțială din partea consiliului local, după 23 de ani de la ultima renovare (1988), preotul paroh Láber Ferenc a reușit să înnoiască exteriorul lăcașului de cult. De asemenea, s-a lucrat și la casa parohială, astfel încât la ceasul de sărbătoare totul să fie primenit și curat. Au fost mecanizate două dintre cele trei clopote, turnate înainte de Primul Război Mondial în atelierul lui Novotny Antal din Timișoara. Jubileul a fost celebrat de însuși Episcopul Oradiei Mari, Excelența Sa Böcskei László, în duminica din 28 august 2011.

La eveniment au participat preoți și credincioși din Oradea, Zalău, Cehu Silvaniei, Jibou (în spiritul ecumenic al noului mileniu, părintele reformat Molnár Endre a acceptat invitația) Ilișua, Sâncraiu Silvaniei, Șimleu Silvaniei etc. Localnicii s-au străduit să participe la organizarea evenimentului și au ajutat cu însuflețire la curățenie, împodobitul bisericii, pregătirea bucatelor, primirea oaspeților etc.

Pe lângă toate aceste acțiuni organizatorice și activități spirituale tipice festivităților religioase, mi-am propus ca atunci când se va ivi un pic de timp liber să încerc și ceva mai puțin evident, ceva legat de experiența directă, o explorare nu atât terestră cât a unor trăiri sufletești, destinată să ne transpună în cotidianul și

extraordinarul vremurilor trecute și, ca finalitate ultimă, să ne apropie de Dumnezeu.

Episcopul Oradiei Mari, Excelența Sa Böcskei László sfințește biserica renovată

Prin urmare, mi-am propus să cinstesc eforturile tuturor preoților parohi din Jibou care au slujit în filia din Sâncraiu Silvaniei printr-o excursie dedicată lor. Până să primească mașini de la episcopie, ei au străbătut cei 12 km dintre cele două localități pe jos (*per pedes apostolorum*) sau pe două roți. Din două în două duminici (ori în oricare altă zi, în cazul urgențelor), preotul din Jibou pleca către credincioșii adunați în biserica aflată peste dealul cel mare, indiferent dacă era vară sau iarnă, caniculă sau ger, ploaie ori viscol. Am dorit să văd ceea ce au văzut ei, să simt ceea ce au simțit, să-i mulțumesc astfel Domnului că au împlinit ceea ce li s-a dat să împlinească.

Am pornit dimineața la opt. Am mers pe strada Tudor Vladimirescu, apoi am străbătut lumea viu-colorată a Cărămidarilor (acum rebotezată Stejarilor). Porțiunea dintre capătul Jibo-

ului și ferma de vite de la GOSTAT nu este asfaltată. Acolo, spre stânga, se cotește către Castelul Béldy (1905), fost spital de boli nervoase, ansamblu trecut acum în proprietatea consiliului județean. Poate cu această ocazie vor repara și drumul. Am pedalat tot înainte, neabătut, în sus pe vale. Șoseaua trece pe sub streașina unor stejari, din care cădea câte o ghindă coaptă ori de câte ori crengile erau scuturate de rafalele de vânt. Pârâul Șoimuș curge pe sub poala codrului din stânga, în capătul terenurilor cultivate. În stânga, am trecut pe lângă un ocol silvic, judecând după construcții.

Satul Șoimuș aparține de comuna Someș-Odorhei. Numele provine din limba maghiară: „*Solymos*", adică „*loc cu șoimi*". Petri Mór crede că numele i se trage de la faptul că localnicii își plăteau birul către rege cu răpitoarele dresate și folosite de seniorii vremii la vânarea păsăretului sălbatic. Până în 1604, au existat două localități învecinate: Șoimușu Mic și Șoimușu Mare. În urma incursiunilor făcute de lefegiii din oastea lui Basta în perioada Contrareformei, în prezent a rămas doar ultimul.

Prima casă întâlnită poartă numărul 213 și are o răstignire în față, la gard. Majoritatea sunt construcții tradiționale din cărămidă și lemn, bine întreținute, o plăcere pentru privirile orășenilor, obosite de termopane și beton. Clădirile au pridvoare cu portițe în dreptul ușii de intrare în casă și sunt înconjurate de brâuri de viță-de-vie legată de stâlpii sculptați din lemn. Odăile sunt mici și au ferestre minuscule, ochiuri de geam cu șipci îmbinate în cruce. Nimic supradimensionat, nimic artificial. Totul pare bine orânduit, practic și familiar - un spațiu al liniștii, al vieții așezate, al belșugului inimii.

Biserica ortodoxă din localitate a fost înălțată în 1934. Este din piatră și are două turnuri. Conform datelor oferite de Episcopia Sălajului, are hramul „*Sfinții Apostoli Petru și Pavel*", iar turma este păstorită de preotul paroh Marius-Ovidiu Țura. Pictura interioară a fost realizată în perioada 1971-1976, de către pictorul Nicolae Pop din Ceparii de Argeș. În curtea școlii, am

zărit mai multe construcții policolore, un loc de joacă frumos amenajat pentru copii.

Biserica „Sfinții Apostoli Petru și Pavel" din Șoimuș

Am intrat la magazinul sătesc ca să aflu pe unde să umblu. Drumul cel mai scurt către Sâncraiu Silvaniei este „*pe la râpă, prin pădure, dar pe acolo nu se poate trece cu bicicleta*". Dar dacă insist, atunci să continui pe strada mare până la ieșirea din sat, apoi mai departe, până unde este o tablă cu: „*Depozitarea gunoaielor interzisă*". Acolo drumul se desparte: o parte merge înainte, către șoseaua Zalău - Cehu Silvaniei; altă parte o cotește la stânga, prin pădure, către viile Sâncraiului. Am găsit bifurcația, chiar dacă între timp tabla a dispărut și au rămas numai gunoaiele din cauza cărora a fost pusă.

Am luat-o către pădure. O parte de circa un hectar a fost tăiată, au rămas doar patru copaci, doi fagi și doi stejari, dar și ei sunt marcați pentru viitoarea sacrificare pe altarul câștigului facil. Traseul prin codru începe anevoios, printr-o vale abruptă, baricadată de o succesiune de trunchiuri căzute. Știa femeia de

la magazin ce se poate și ce nu. Traseul poartă un marcaj forestier, cu bandă verticală roșie, dar apoi, după un urcuș de vreo 10 minute, se lărgește și devine o adevărată promenadă. În momentul când am văzut solul răvășit de râturile mistreților, am admirat curajul preoților. Până în anii '60, au existat și haite de lupi în Sălaj, iar acum, ca urmare a protejării naturii, ele au reapărut. În vara anului 2008, ciobanii din Șoimuș s-au plâns pădurarilor că stâna le-a fost atacată de fiare. Vulpile turbate reprezintă un alt pericol, uneori mortal. Traseul prin miez de codru nu durează decât cel mult o jumătate de oră, iar de acolo se coboară pe coasta unui deal cu expoziție sudică, pe lângă viile plantate pe araci. Merii pleșuvi poartă cununi de vâsc, iar nucii roși-galbeni-verzi încep să semene cu rastafarienii jamaicani. În apropiere de biserica reformată, întâlnesc primii săteni. Toth Erzsébet, o femeie mai în vârstă, confirmă faptul că am venit pe calea cea bună. Ultimul paroh care a folosit bicicleta pentru deplasare a fost părintele Radnóthi Szakács Albert (2003-2006). Preoții se întorceau la Jibou tot prin pădure, deoarece era cea mai scurtă cale. În total, am mers două ore cu bicicleta sau pe lângă ea, împingând-o, până când am ajuns la bisericuța soră din Sâncraiu Silvaniei.

Când amintesc în discuții de acest nume, majoritatea jibouanilor se gândesc la Sâncraiu Almașului din comuna Zimbor. Este interesant că și pe vremea lui Petri Mór, la începutul secolului XX, a existat în *„Sălagiul cel mare”*, comitatul întins până la Carei, o altă localitate, aflată acum în județul Satu Mare: Eriu-Sâncrai. În toate cazurile, numele provin de la primul rege al Ungariei, I. István (Ștefan I, reprezentat cu crucea și sabia în mână), fiul principelui Géza, canonizat de Papa Grigore al VII-lea la 20 august 1083 ca sfânt al Bisericii Catolice, împreună cu un alt rege sfânt, I. László (Ladislau I, cel reprezentat cu barda în mână), întemeietorul Oradiei Mari. Am citit cu multă veselie un expozeu unde apărea o etimologie forțată, bazată pe *„cuvintele latinești din traducerea în românește a cunoscutei sintagme* 'kaiserlich und königlich' *din timpul Monarhiei Austro-*

Ungare". Dar Sâncraiu a fost amintit sub acest nume cu șaptezeci și patru de ani înainte de catastrofa de la Mohács, cu două secole jumătate înainte ca habsburgii să înglobeze Ardealul în imperiul lor, cu patru sute de ani înainte ca Franz Josef I să-și înceapă domnia: 1452 Zenthkkyrl; 1549 Zentkiraly; 1762 Szilágy Szent Kiraly; 1797 Szentkiráj; 1850 Szint Kraj; 1854 Szilágy-Szent-Kiraly; 1900 Szilágyszentkiraly; 1930 Sîncraiul-Silvaniei; 1966 Sîncraiu-Silvaniei.

Biserica romano-catolică „Inima lui Isus"
din Sâncraiu Silvaniei

Ultima dată am fost aici la „*Sărbătoarea Inimii lui Isus*", un eveniment cu dată mobilă, celebrat anul acesta (2011) în 26 iunie. Teoretic, acolo unde preotul slujește zilnic, ea se prăznuiește în săptămâna de după „*octava Trupului Domnului*", în vinerea de după cea de-a doua duminică de după Rusalii. La Sâncrai, se sărbătorește la sfârșit de săptămână. Cum nici credincioșii calvini, nici cei baptiști din localitate n-au prea multe ocazii festive peste an, hramul bisericuței de aici constituie un bun prilej de

adunare a fiilor satului, indiferent de confesiune. Multe dintre familiile catolice se numesc Szongoth, adică *„fiul Domnului”* și sunt urmașii unor coloniști șvabi.

Conform cercetărilor lui Kovács Kuruc János, primul preot pomenit în acte, la 8 aprilie 1452, era catolic și se numea Bereck. În acea vreme, în sat au trăit mai mulți *„boierași”* (mici nobili), scutiți de anumite dări, dar obligați să ia parte la apărarea regatului. Până la Reformă, a ființat și o mănăstire dominicană, înființată în secolul al XI-lea de László I (Sfântul Rege Ladislau). În 1551, în vremurile tulburi de după cucerirea cetății Buda de către sultanul turc Soliman Magnificul, cel cu o singură soție, la acest așezământ monahal a poposit regina-mamă Izabela Iagello, văduva regelui Ioan I (Ioan Zapolya), îndreptându-se către Polonia natală, condusă (adică atent supravegheată) de viitorul cardinal Martinuzzi, celebrul *„frate Gheorghe”*, o adevărată *„eminență cenușie”* din istoria Ardealului. După ce s-a știut scăpat de grija prințului moștenitor, Martinuzzi a fost și el grabnic asasinat de propriul secretar la porunca împăratului austriac Ferdinand I. Ce păcat că Shakespeare s-a născut cu 13 ani mai târziu. Ce subiect de tragedie istorică, cu dese răsturnări de situație, ar fi putut scrie!

Vechea biserică romano-catolică a fost construită pe locul fostei mănăstiri, dar apoi a fost preluată și folosită până în 1869 de comunitatea reformată, care a dărâmat-o și a reconstruit-o din temelii în 1871, pe baza planurilor lui Wolfart Mihály: un edificiu svelt, dreptunghiular (16x8 m), cu o înălțime de 10 metri, folosit și în prezent.

Noua bisericuță de rit roman se află în dreptul școlii primare, a fost ridicată cu sprijinul baronului din Gârcei și sfințită în 1937. Pe pereți, vizitatorul va descoperi cu surprindere 14 acuarele mari, frumos desenate și colorate, care compun Via Crucis (Calea Crucii). În răstimpurile cât Jiboul n-a avut paroh, sfintele slujbe au fost ținute de preoții din Cehu Silvaniei sau, mai rar, de către cei din Zalău.

Când m-am pregătit pentru drumeția la Sâncraiu Almașului, am consultat un GPS. Harta electronică mi-a indicat un traseu prin Cuceu și Dobrin, dar întrucât știam de la bătrânii comunității că preoții noștri s-au dus cu bicicleta prin Șoimuș și am ținut neapărat să urmez calea aleasă de ei, am ales să mă întorc acasă pe celălalt drum. Într-un fel, așa am făcut turul marelui deal din partea de apus a Jiboului, o pădure plină de taine, la marginea căreia se află cavoul pruncilor și baronilor Wesselényi, acum cu totul ruinat, despre care vom scrie altădată, atunci când va sosi ceasul potrivit.

Centrul de comună Dobrin începe, practic, din locul unde se termină Sâncraiu Silvaniei. Diferența o face asfaltul, întins peste întreg labirintul de străzi și ulițe din localitate. Îl străbat urmărit de o mașină a gunoierilor, trimisă din Zalău să golească tomberoanele sătenilor, niște recipiente parcă tocmai potrivite pentru a pune varza la murat (unii chiar le folosesc în acest scop).

Clădirea primăriei este primenită cu geamuri termopane, tăblițele de pe pereți sunt bilingve. De altfel, și în curtea școlii, băieții care bat mingea se strigă și se ceartă în limba maghiară. Am reținut P. A. P. I. (Punctul de Acces Public la Informare) din cadrul căminului cultural.

Poliția are gratiile puse peste ușă, închise cu lacăt, semn că planurile de restructurare ale domnului ministru de interne au fost aplicate și în regiune. Pe plaiurile mioritice sălăjene, unde văile brăzdează adânc spațiul colinar și lasă puține posibilități de acces, echipajele de intervenție rapidă vor pierde câte două-trei ceasuri până să ajungă cu mașinile în localitățile care nu sunt pe șosea. Ori poate că se intenționează trimiterea unor elicoptere, mari consumatoare de combustibil. În plus, cu gândul la starea drumurilor noastre, se pune de la sine întrebarea cât vor circula automobilele cu ninu-ninu și cât vor sta în atelierele de reparat? Am citit în ziare că au patrulat jandarmii în jurul Șoimușului și i-au prins (din nou) pe cărămidarii din Jibou cu carele pline de lemne. Dacă noua forță de ordine a fost concentrată la maxi-

mum, într-o „*picătură*” instant, numai jandarmii rămân șansa bătrânilor singuri de la țară, deloc înclinați să se mute la oraș, deciși să treacă întru cele veșnice acolo unde au trăit toată viața.

În Dobrin, există mai multe lăcașe de cult. Cândva a existat și unul romano-catolic, undeva lângă cimitirul vechi, acum dispărut fără urmă. Comunitatea ortodoxă are o biserică de lemn, sfințită în 1720 și una nouă, de zid, târnosită în 2003, unde slujește părintele Dănuț Boșca. Mai demult, parohia era în Deleni, de unde a fost mutată în 1976 de către preotul Liviu Ungur.

În albumul „*Bisericile de lemn din Sălaj*”, actualul paroh a consemnat istoria întemeierii edificiului de lemn. Într-o inscripție cu litere chirilice, aflată deasupra ușii de la intrare și pe peretele de la altar, sunt trecute numele ctitorilor: Toader Lazăr, Gheorghe Cosma, Vasile Căpâlneanu, Ilie Căpâlneanu și alți trei, acum greu de descifrat. Unul dintre ei s-a căsătorit cu fata unui mic nobil ungur, de confesiune romano-catolică, iar clădirea a fost ridicată pe terenul primit ca dotă. Impresionează turnul cu foișorul aerisit, de o deosebită eleganță. S-au făcut unele reparații la terminarea celui de-al doilea Război Mondial. Șindrila de pe acoperiș a fost înlocuită cu tablă în 1975, dar n-a rămas acolo decât până în 2000-2001, când s-a revenit la vechiul material, s-a schimbat talpa bisericii, precum și unele dintre părțile distruse într-un incendiu izbucnit în pronaos. În 2008, părintele Dănuț Boșca considera că biserica se află într-un stadiu bun de conservare și speră să găsească resursele materiale necesare pentru a renova și pictura interioară, acum cu imaginile destul de șterse.

Calea către Cuceu urcă pe un deal până la o răscruce cu alte trei drumuri. I-am întrebat pe localnici și mi s-a spus să merg pe firul văii, în jos, „*pe sub pădure*” și voi ajunge la grajdurile din satul vecin. Această porțiune de traseu nu mi-a fost necunoscută, deoarece cu ocazia unei aniversări a poetului Tudor Arghezi s-a organizat o excursie la care au participat ca invitați de marcă actorul Vistrian Roman, criticii Gheorghe Bulgăr și Dumitru Micu, plus sculptorul Ioan Mihele, istoricul Cornel Grad, cole-

gii de la cultură și de la bibliotecă. După ce au vizitat bisericile din zona Dobrinului, s-a ales coborârea pe aici, ca să nu se ocolească îndelung pe la Cehu Silvaniei. Din câte îmi amintesc după circa douăzeci de ani (Vistrian Roman a murit în 1994), drumul comunal DC20 n-a fost nici mai bun, nici mai rău decât cel din epoca poziționării globale prin satelit și îndrumărilor furnizate de un fel de tabacheră cu cristale lichide agățată de bord, date de o voce feminină suavă, caldă, sintetizată.

Dacă ar avea glas, bicicleta „*Ukraina*”, primită în dar de la tata-socru, ar avea multe de povestit. A fost furată de vreo două ori și recuperată cu greu de către milițieni. Are cel puțin 30 ani, a trecut prin ciur și dârmon și încă tot stârnește poftele celor neîmpăcați cu porunca a șaptea (în catehismul catolic; în cel ortodox este a opta). Îi plac cauciucurile bine umflate și drumurile la vale, atunci se simte mânz și zburdă. Când a văzut netezimea dublei dâre de țărână călcată de tractoare și căruțe, s-a repezit degrabă către Sud, dar vântul tăios i-a domolit pornirea, caz în care pedalele sunt cele mai bune prietene ale mele.

În cele din urmă, șlap-șlap, troca-boca, fără nici o peripeție demnă de notat, am ajuns la ruinele fostei ferme de animale din Cuceu. Aici nu m-a impresionat atât fantoma cântarului pentru remorci, profilată ca o spânzurătoare pentru pitici la marginea unei bazin secat de beton, cât o răchită bătrână și scorburoasă de lângă drum (și fără gard), tunsă scurt, imagine bună de trimis regizorului Peter Jackson, să aibă un reper când se va hotărî să filmeze și drumul hobbiților prin Pădurea Bătrână, în capătul căreia au dat peste Bătrânul Om-Salcie (noroc că tocmai trecea pe acolo Tom Bombadil și i-a salvat).

Coborând prin sat, am reținut fântâna cu cumpănă plasată între două trunchiuri de duzi din curtea gospodarului Ioan Boieș. Cum rețelele de apă au început să împânzească localitățile, iar cișmelele albastre răsar din colț în colț de stradă, numărul fântânilor din curte începe să scadă.

Am dorit neapărat să vizitez biserica ortodoxă „*Sfântul Ierarh Nicolaie*” din Cuceu. La începutul verii, am văzut pe blogul

Grupului Școlar „*Octavian Goga*" din Jibou o serie de poze din interiorul lăcașului, care este un edificiu impunător și neașteptat de spațios. De Înălțare, profesorii Radu Rognean (istorie) și Micle Călin (religie) i-au adus pe elevii din clasele de liceu ca să pomenească Ziua Eroilor. Slujba a fost oficiată de părintele paroh Daniel-Nelu Baboș.

Biserica ortodoxă „Sfântul Ierarh Nicolaie" din Cuceu

Primul lăcaș de cult din sat a fost unul din lemn, ridicat în secolul al XVI-lea, care s-a surpat în anul 1953. Biserica de zid terminată în 1852 a fost plasată în același loc, pe un țanc stâncos ieșit din coasta dealului. În ciuda solului ferm și a fundației de piatră, zidurile au crăpat ca urmare a cutremurului din 1882. Reparațiile definitive au fost făcute abia între 1979-1981. Picturile din interior și brâul de chipuri cinstite de sub streașină au fost realizate de pictorul bistrițean (la origine) Viorel Nimigeanu și soția sa.

Jos este o poartă largă cu porumbar. În dreapta căii de acces, sătenii au plasat Monumentul Eroilor (fii ai satului) căzuți

pentru patrie, încununat cu flori și de către elevii din Jibou. Un șir prelung de trepte urcă precum o Via Crucis până în creștetul Golgotei unde, din rândul crucilor puse la căpătâiul celor adormiți întru Domnul, se înalță templul. Pe pietrele din marmură și granit negru din țintirim, găsim nume de clerici și intelectuali de marcă: vicarul Alexandru Gheție, copiii Maria, căsătorită Pop și Ioan, jurisconsult al județului Sălaj; protopopii Mihai Pop tatăl și Fiul; învățătorul Vasile Pușcaș și soția Rozalia etc.

Din Cuceu, m-am îndreptat către halta C.F.R., loc unde drumul parțial asfaltat (nicidecum ca în celelalte sate aparținătoare, precum Var, Husia și Rona) întâlnește șoseaua Zalău-Jibou. Aici s-a construit cândva un baraj pentru regularizarea debitului pârâului Firiza, dar pământurile au fost retrocedate și în prezent fundul iazului este cultivat. De la această intersecție sunt patru kilometri până acasă. În cucuruzul din dreapta, un fazan policolor și trei găinușe în straie de camuflaj au fugit să se ascundă printre coceni. La bariera dinainte de Ciutărie, am filmat trecerea unui marfar cu douăzeci și șapte de vagoane, prilej de îndesare a enormelor basculante trimise pe malul Someșului după nisip și pietriș. Le-am lăsat să mă depășească.

Am ajuns la porțile orașului după cinci ore de hoinăreală, cu sentimentul unei datorii împlinite. Pe firul unui drum trasat pe harta județului ca un rozariu, am legat cinci așezări și am depănat cinci decade întru slava Domnului și lauda tuturor slujitorilor săi din aceste părți ale Sălajului. *Ad gloriam Dei*!

19 septembrie 2011

Cabana și chioșcurile de la Grădina Zmeilor (vedere din spate)

2. Cum am găsit Piatra Pintii

Profesorul Zaharia Prodan a publicat în revista „*Caiete Silvane*” câteva fragmente ample din romanul autobiografic „*Culoarea diavolului*”. În primul capitol, „*De ce nu poartă tata cravată*”, naratorul participă la înmormântarea propriului său părinte și, stând lângă sicriu, își amintește de situațiile conflictuale din anii copilăriei. Satul V. este, evident, localitatea Var de lângă Jibou. Capitolul următor, „*Grota roșie*”, ne scoate din curtea școlii, unde învățător era despotul poreclit Moțul și ne poartă mult mai departe, către Grădina Zmeilor din Gâlgău Almașului. Bun cunoscător al tradițiilor și poveștilor locale, scriitorul împletește în firul intrigii ițele a două legende: una despre Piatra Pintii, un

bolovan în formă de copită de cal, aflat în apropierea Dumbravei Gâlgăului și alta despre Salcia Babei Moarte, un loc bântuit, aflat la o intersecție a cărărilor care vin din sat și se unesc în drumul către Prodănești sau Borza.

În toamna anului 1705, oastea principelui transilvănean Rákóczi Ferenc a început să sape tranșee în dreapta și în stânga văii Agrijului, ca să împiedice oastea imperială să pătrundă în Ardeal. Inamicul era așteptat să apară fie pe firul pârâului Agrij, dinspre Creaca, fie pe valea Someșului, dinspre Baia Mare. Socoteala de acasă nu s-a potrivit cu cea din târg, deoarece, conduși de un țăran bătrân, austriecii au atacat din flanc, pe firul pârâului Firiza, dinspre Popeni. Bătălia a avut loc în 11 noiembrie și s-a terminat prin spulberarea oștirii localnicilor.

„Tradiția spunea că alături de armatele principelui transilvănean a luptat și detașamentul de haiduci români condus de Pintea Viteazul, haiduc rămas în legendă în multe sate de pe Valea Someșului. Bătrânul Chelu, vecinul nostru, spunea că de aici calul lui Pintea a sărit până pe Piscuiul Ronei, iar apoi până în Cheud, unde-și avea cetatea.”

Legenda notată de Zaharia Prodan a fost confirmată de profesorul Aurel Medve din Năpradea, localitate aflată la vreo douăzeci de kilometri de Var și trei kilometri de Cheud, unde se află fosta cetate Aranyos (în maghiară: „*cea de aur*”, „*aurită*”). El și-a condus oaspeții maramureșeni în rezervația geologico-peisagistică „*Moșul și Baba*”, iar apoi le-a arătat o altă Piatră a Pintii, un bloc neted de piatră pe care haiducul Pintea Viteazul și-a ascuțit hangerul știrbit în lupta din Jibou.

Nu departe de Cheud, pe celălalt mal al Someșului, se află alte urme lăsate de armăsarul eroului popular. Citim în volumul „*Obiective turistice naturale și antropice în nord-estul județului Sălaj*”:

„În tradiția locală se spune că tot în Pădurea Ciocârlău, la nord de satul Aluniș, se află Piatra cea Căscată, o piatră mare care are o deschizătură ca o gaură. Localnicii vârstnici spuneau că se putea pătrunde pe deschizătură până când se ajungea la o gaură

în jos, un fel de gaură de puț, pe care n-a avut nimeni curaj să intre, într-o anumită direcție, dacă tropoteai cu picioarele sau băteai cu ceva, pământul suna a gol. Ținând seama de acest lucru și de faptul că dealul este alcătuit în parte din piatră calcaroasă, s-a tras și concluzia că ar putea fi o peșteră în adâncuri. Pe această piatră erau niște semne care semănau cu niște potcoave de cal. Legenda spune că ar fi potcoavele calului lui Pintea Viteazul care, fiind încolțit de poteră, ar fi sărit cu calul său năzdrăvan de pe Piatra Năzdrăvană din Dealul Mare, peste Someș, până pe această piatră, astfel scăpând de urmăritori.”

Cabana Grădina Zmeilor
(vedere din față)

În luna mai, cu prilejul unei ieșiri la cabana din Grădina Zmeilor, am zărit pe un panou turistic două trasee marcate. Cel cu punct roșu este destinat să-i poarte pe vizitatori în jurul ciudatelor formațiuni stâncoase desprinse din coasta dealului aflat în partea de sus a satului Gâlgău Almașului din comuna Bălan. Celălalt, cu cruce roșie, urcă împreună cu primul până deasupra

platoului rezervației, iar apoi se pierde în pădure, către Apus. Intrigat de poveștile lui Zaharia Prodan, mi-am propus să mă întorc în vacanța de vară și să explorez zona.

Zice proverbul: „*Omul plănuiește, Dumnezeu rânduiește.*” Unele drumeții decurg cu totul altfel decât au fost gândite la început. Profesorul nostru de fizică din liceu, Cornel Găvănescu, salvamontist în Munții Făgăraș, ne-a repetat în felurite rânduri că rătăcirile sunt sarea și piperul excursiilor. Din acest punct de vedere, cele ce s-au întâmplat pe parcursul căutărilor mele au constituit o aventură bine condimentată.

La nouă fără un sfert, eram în stația de autobuz din fața bisericii ortodoxe „*Adormirea Maicii Domnului*”. Primul ghinion. Microbuzul de Cluj de la ora respectivă nu mai circula către Bălan, pe valea Almașului, ci prin Creaca și Românași, pe drumul european modernizat de italieni, deci a trebuit să renunț la transportul în comun și să mă descurc cu: „*Ia-mă, nene!*”. Încă o dată m-am minunat cum de nu s-a gândit nimeni să pună la marginea parcării un panou pe care firmele să-și treacă rutele și orele când circulă. Pe de altă parte, aș fi ticălos dacă mi-aș smulge părul din cap și m-aș plânge că soarta mi-a jucat un renghi. A meritat buclucul, deoarece după ce i-am povestit rostul aventurii tocmai începute, șoferul mi-a povestit legenda Pietrei Dracului din Hida.

Din Jibou până în locul unde trebuie să părăsești șoseaua asfaltată și să urci la deal sunt exact 10 km, după cum arată borna plasată peste drum de panoul indicator. Cu bicicleta, distanța poate fi străbătută în circa o oră și jumătate, chiar și de către un copil de 12 ani. Localnicii îi spun locului „*Cheturi*”, termen probabil derivat din cuvântul „*încheieturi*”. „*Grădina Zmeilor*” și-a primit numele de la Ștefan Goanță, care, în 1974, a regizat (împreună cu Eugen Patriche) un spectacol folcloric bazat pe legenda locală „*Fata Cătanii*”, prezentat întâi pe scena Casei de Cultură a Sindicatelor din Zalău, reprezentație filmată apoi în ineditul cadru natural și transmisă de televiziunea națio-

nală. Să amintim aici câteva rânduri din articolul „*Tentația hiperbolizării*” publicat de scriitor în revista „*Caiete Silvane*”:

„D'apăi, draga mea, ziceau bătrânii că a fost mai demult o femeie, îi zicea de'a Cătanii, aici în satul nostru, care avea o gospodărie mare. Avea multe oi și tare mult de lucru, și bărbatul era plecat de-acasă. Avea și o fată fecioară și frumoasă care ieșea câteodată din vorba ei. Într-o zi, avea rând la oi și trebuia să se ducă după lapte și o trimite pe fată. Da' fata felelește, adică nu vrea să meargă. Și-atunci, femeia strigă la ea, o suduie, ba o și blastămă: «stană de piatră să te facă Dumnezeu!» *Fata s-a dus până la urmă la oi după lapte. Când s-a întors, a pornit o furtună mare, cu fulgere, trăsnete și tunete și o trăsnit pe fată de-o rămas stană de piatră. Și de-aia e stânca asta în formă de fată cu ciubărul în spate.”*

Pe un panou fixat în pridvorul cabanei, găsim tragicul episod povestit în versuri:

„Fată, fată! Fata mea,
Când îi trece Dumbrava,
Să fii fată, blăstămată,
Să te faci stană de piatră,
Ploaia, vântul, să te bată!”
„Vai, Cătană! Vai, Cătană!
N-ai avut suflet de mamă,
Rău fata ți-ai blăstămat,
Blăstămul greu s-o legat!
Și ți-o fost mare păcat!”

Într-o discuție despre rostul pavării aleilor din rezervație cu andezit excavat din dealul moigrădean Măgura, Irina Goanță preciza cu privire la geneza numelui de „*Grădina Zmeilor*”: *„Sunt localnici care, întrebați fiind de unde vine acest nume, așa spun: domnul Goanță o zis așa, i-o plăcut tare mult locul și o zis că stâncile sunt ca niște zmei.”*

Locurile seamănă cu „*Garden of the Gods*” (Grădina zeilor), străvechiul loc sacru al indienilor, aflat lângă marele oraș Colorado Springs din statul american Colorado. Masivitatea și dimensiunile uriașilor stâlpi și bolovani sugerează intervenția unor forțe peste putința noastră de înțelegere, de aici seninătatea cu care a fost acceptat numele dat de scriitorul zălăuan, deși până la el nimeni nu s-a gândit să asocieze uriașele făpturi de piatră cu zmeii. Noua denumire a fost adoptată oficial, trecută în legile referitoare la constituirea rezervațiilor pentru protejarea monumentelor naturii, amintită în cărțile și articolele publicate de Emilian Petrescu, Ioan Abrudan, Paul Petcu, Aurel Medve, Gheorghe Coste, Iosif Daróczi ș.a.

Vedere de pe buza pădurii de stejari

Zmeii sunt masivi, puternici, agresivi, puturoși, prost crescuți. Mircea Cărtărescu le-a dedicat miticelor făpturi o nostimă „*enciclopedie*”, ulterior ilustrată color de Tudor Banuș. Vladimir Iakovlevici Propp, teoreticianul care a dezvăluit structura poveștilor populare, a considerat că ei sunt singurii eroi de basm care

evadează din liniaritatea clișeului literar. Unde apar ei, întotdeauna iese tărăboi, deci atrag atenția și constituie un brand aducător de necazuri, dar și de câștiguri consistente.

Întreprinzătorii locali au construit o cabană din lemn la marginea rezervației din Gâlgău Almașului, deschisă la sfârșit de săptămână sau cu prilejul unor evenimente deosebite, cum ar fi, de exemplu, câștigarea alegerilor locale. La reclama făcută noii locații a contribuit un incendiu urmat de un scandal mușamalizat degrabă (Olivian Vădan: *„O după-amiază incendiară, la propriu și la figurat"*). După scrutinul din 2008, flăcările au distrus o parte din clădire în timpul chefului de celebrare a victoriei de către noile autorități din comună. În vreme ce pompierii au pus jeturile de apă pe acoperișul cuprins de flăcări, a avut loc și un incident de presă, ca urmare a apariției echipei de jurnaliști de la cotidianul *„Magazin sălăjean"*. Ziaristei Mihaela Moldovan i s-a reproșat felul cum a prezentat un act de violență din perioada electorală și a fost ea însăși înjurată și agresată. În cele din urmă, când Asociația Jurnaliștilor s-a autosesizat și cazul a făcut vâlvă, au intervenit și și-au cerut scuze conducătorii la nivel de județ și de partid, respectiv prefectul Andrei Todea și deputatul PSD Iuliu Nosa. Într-un fel, s-a repetat cazul barului *„La doi colonei"* de lângă Casa Armatei din Zalău, unde ia ghiciți cine s-au luat la pumni și au asigurat notorietatea respectivei *„unități de alimentație publică"*?

Prin urmare, cum frumusețea locurilor și întâmplările de pomină i-au purtat faima până hăt departe, să nu ne mirăm de faptul că în parcarea din fața cabanei de la Grădina Zmeilor se găsesc întotdeauna mașini din alte județe, uneori chiar din Suceava, Mehedinți sau Tulcea. Cei mai mulți se mulțumesc cu panorama neobișnuitei stâncării, dar cabanierii au oferit o posibilitate de drumeție și pentru cei dornici de o plimbare mai lungă prin natură: Piatra Pintii.

De la cabană, se intră pe aleea din dreptul imensului panou vandalizat, *„bătut"* cu pietre și ciuruit în stil balcanic, cândva destinat să prezinte cine a asigurat finanțarea proiectului euro-

pean de amenajare a rezervației. Coșuri de gunoi băițuite și lăcuite ne îndeamnă să păstrăm curățenia. Drumul se bifurcă, dar marcajele ne poartă spre dreapta, în sus. Ca urmare a unor plângeri, treptele săpate direct în coasta dealului au fost acoperite cu grohotiș și înlocuite cu podețe și scări de lemn. Am reușit să le fotografiez 3D, înainte de „*cosmetizare*", în toamna anului 2009. Sus, la capătul urcușului, în primul punct de belvedere, a stat cândva și un chioșc spațios și răcoros, o binecuvântare pentru pensionarii obosiți, mutat apoi în vale, ca urmare a altor reclamații menite să sancționeze orice semn vizibil de intervenție umană în peisaj. Noua doctrină Monroe ecologistă cere ca natura să rămână naturală! Vorba unui prieten: *Doamne păzește să vrea careva să facă un festival de rock aici!* Că rămânem fără bănci, fără coșuri de gunoi, fără pădure și fără stânci!

Strunga unde se află Piatra Pintii (în dreapta)

Intrăm în pădure. Foarte curând, poteca se bifurcă. Cercul roșu merge către stânga și urmărește buza dealului. Noi cotim către dreapta, pe marcajul cu cruce roșie, în adâncul pădurii.

Drumul este larg și vizibil, însă are multe bifurcații (și trifurcații), deci urmăriți cu atenție semnul, pentru că pot apare confuzii. În apropiere de ținta excursiei, am găsit trei arbori vecini, unul marcat cu un H roșu, al doilea cu cruce roșie și al treilea cu un inel galben. O babilonie de semne! În dumbravă veți întâlni oameni, culegători de ciuperci sau tăietori de lemne, dacă aveți senzația că v-ați rătăcit, nu ezitați să-i salutați și să le cereți îndrumări.

Piatra Pintii se află un pic mai sus, în vârful unei strungi care coboară către satul Borza. Spre surprinderea noastră, obiectivul turistic nu a fost marcat. Este un bolovan de piatră, masiv și inconfundabil, atât de vizibil, încât gazdele au considerat că e inutil să-i pună o cruce roșie. Uite așa am pierdut drumul prima dată, am trecut nevinovat pe lângă el, apoi am găsit pe un arbore un semn forestier, o cruce roșie fără fond alb și am crezut că sunt pe calea cea bună. Am coborât în continuare. Cum drumul era foarte clar delimitat, semn că a fost circulat din vechime, am înaintat fără reținere. Mi-am urmărit umbra ca să mă orientez în spațiu. O vreme, ea mi-a fost în față, deci, cum era dimineață, înseamnă că am mers către Vest, apoi drumul a cotit-o către Sud și umbra a căzut lateral, în dreapta. Am ieșit din pădure după circa un sfert de ceas. În total, abia dacă am făcut o oră de mers prin codru. Locul îmi era complet necunoscut. Mai târziu am aflat că frumoasa panoramă este valea Agrijului, cu comuna Creaca înspre sud, satul Ciglean (casele de pe deal) și cariera de calcar din Prodănești înspre apus.

Vă imaginați ce voioșie a fost când m-am întâlnit cu o familie tânără, formată din părinți și doi copilași:

– Bună ziua, îmi puteți spune unde sunt?

– V-ați rătăcit!?!

Din privirile oamenilor, am citit că numai un aiurit poate realiza o asemenea *„performanță”*. Cu gândul la *„sarea și piperul excursiilor”*, am zâmbit și eu.

– Vin de la Grădina Zmeilor și caut Piatra Pintii.

Buzele s-au întins până la urechi, dar am simțit și o doză onestă de compătimire în glasul localnicilor:

– Ați trecut de ea, aici e Borza...

Va să zică, m-am lăsat derutat de cei care au marcat aiurea cărarea și am refăcut traseul parcurs de elevii ghidați de profesorul Aurel Medve din Năpradea, drum descris în revista „*Eco Samus*" din noiembrie 2010. Satul Borza se află la numai 5 km depărtare de Jibou, dar, ca și Prodănești-ul, ține de comuna Creaca. A fost amintit sub numele de Borzova încă pe vremea regelui Matei Corvin (1469). În monografia sa, Petri Mór susține că aici ar fi existat cândva și un castel. O altă sursă importantă de informații despre localitate și împrejurimile ei este articolul publicat de profesoara Camelia Cosma de la Școala de Arte din Zalău.

Niște prieteni cu care am hoinărit și altă dată prin zonă s-au oferit să repet împreună cu ei excursia de la Grădina Zmeilor la Piatra Pintii. De această dată, am urmărit semnele de pe arbori cu atenție sporită. Am ajuns din nou la strunga remarcată în prima călătorie. Pe bolovanul imens din susul ei, piatră acoperită cu mușchi verzui, pe care se deslușește săpat numele Claudiu, nu este niciun marcaj, nicio tăbliță cu „*Piatra Pintii*", „*copită de cal năzdrăvan*" (care musai trebuie să fi avut aripi, căci lipsit de o copită ar fi rămas șchiop ca jumătatea de iepure a lui Statu-Palmă Barbă-Cot), „*SFÂRȘITUL DRUMULUI!*". De această dată, am răscolit împrejurimile cu atenție, fără să găsim alte semne. Am făcut haz de necaz și am râs mult de năstrușnica idee: dacă scrie „*Claudiu*" pe ea, de ce i se spune Piatra Pintii și nu „*Bolovanul lui Claudiu*"?

Am făcut până aici circa 45 de minute, ceea ce pentru alte persoane ar putea să fie un ceas de mers, deci dus-întors ar face 2 ore, cât scrie pe tăblița de la cabana din rezervație. Ce păcat că la intrarea în Grădina Zmeilor nu s-a afișat o hartă a locurilor.

După ce am identificat ținta și am dobândit certitudinea că am nimerit-o, ne-am continuat drumul către Vest, în sus. După

câteva minute, am cotit către Nord, iar la un moment dat, prin frunziș, s-au văzut de la mare înălțime cele două biserici din Borza, unde, cu începere din 1998, slujește părintele Claudiu Nechita.

Biserica veche este construită în întregime din lemn, se află în vârful unui dâmb și poartă hramul *„Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril"*. Ea datează din 1758 și a fost ridicată de meșterul *„Breaz Ianoș de la Gileaiu"*, care a lucrat și la Bezded și Brebi. A fost renovată în 1975-1976, 1999-2000. La ridicarea ei, nu s-au folosit cuie de fier, îmbinările sunt realizate prin decupări ingenioase și cepuri de lemn. Mihai Petriș, directorul Casei Orășenești de Cultură din Jibou, a publicat mai multe fotografii pe pagina din Wikipedia rezervată minunatului lăcaș de cult. O altă locație de web rezervată este situl *crestinortodox.ro*, unde se găsesc și imagini ale picturilor interioare.

Vechea biserică de lemn din Borza,
clădită fără folosirea cuielor de fier

Noua biserică de piatră, cu hramul *„Sfinţii Petru şi Pavel”* se află în vale, peste drum de rustica fântână cu cumpănă, la baza ţancului stâncos pe care a fost ridicată *„biserica veche”*. Poate că natura terenului a inspirat şi alegerea hramului: *„Şi Eu îţi zic ţie, că tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica Mea şi porţile iadului nu o vor birui.”* (Matei 16:18) Spre marea mea uimire, deşi Borza, Prodăneşti şi Ciglean sunt învecinate cu Jibou şi doar la câţiva kilometri distanţă, parohia este subordonată părintelui protopop Ştefan Lucaciu din Zalău. Sălajul cuprinde numeroase astfel de împărţiri zonale paradoxale, semn al unei istorii zbuciumate.

Vedere de pe Păşunea Tihăului

Merită să urcaţi sus, pe creasta dealului abrupt de deasupra Borzei, în perioada cât pădurea îşi pierde frunzele. Priveliştea este copleşitoare. Poteca se îndreaptă către Nord şi poartă un marcaj silvic cu dungă roşie. Ea urcă până într-un loc unde armata chezaro-crăiască a înălţat cândva, tare demult, un foişor de observaţie, din care azi a rămas doar un marcaj topografic mili-

tar, plasat în anul 1962. E un punct de belvedere unde se întâlnesc trei drumuri: pe cel din stânga am urcat noi, cel din centru probabil că merge la Borza, iar cel din dreapta coboară, la început tot spre Nord, apoi către Est.

Am optat pentru această din urmă variantă. Parcursul prin codru s-a terminat deasupra Varului, pe pășunea Tihăului, de unde se zărește locul numit „*La Pietre*" din Gâlgău Almașului, aflat în dreptul Grădinii Zmeilor, dar pe celălalt versant al văii. Era cald, vacile se retrăseseră în liziera pădurii, la umbră și rumegau alene. Am făcut un pic de gălăgie ca să apară și ciurdarul. Așa cum prietenul Széll Sándor și-a notat pe blog: „*am consultat GPS-ul*" ca să aflăm unde am ajuns.

Nu prea departe se coceau murele: negre, dulci, înmiresmate și zemoase. Ne-am tras sufletul, în timp ce am degustat darurile Naturii. Unele ramuri înspinate șerpuiau printre smocurile de ferigi de unde își ridicau capetele globulare. Ne-am ghiftuit, apoi am ales drumul care coboară înspre Var. După un alt parcurs printr-un făget am ieșit pe o fâneață, de unde se vede comuna Surduc (în dreapta) și satul Tihău (în stânga). Jos se află podul peste pârâul Almaș în capul căruia stau două răstigniri (a treia a fost distrusă de un camion), dintre care una cu mâna ruptă. Cine cunoaște poezia lui Viorel Mureșan poate că a reținut șocanta imagine.

Am ieșit la șosea și am avut noroc, n-a fost nevoie să ne tocim pingelele încă 4 kilometri, deoarece ne-a văzut o cunoștință, a oprit și ne-a luat în mașină. Am revenit în Var peste câteva săptămâni, când am plecat în căutarea Salciei de pe mormântul Babei Blestemate, cealaltă legendă din romanul lui Zaharia Prodan. Dar aceasta a fost o altă aventură, pe care o vom povesti altădată, după ce vor trece sărbătorile de iarnă.

Noul pod rutier de la Rona

3. Calea iernii someșene

Fiecare „*techergheală*” de-a mea are la început câte o întâmplare. Uneori ea a fost desprinsă dintr-o carte, precum a fost drumul prin Pădurea Vițtinalului (de la Mirșid la Moigrad), bazată pe pățaniile elevilor zălăuani, povestite de Artemiu Vanca ori căutarea Salciei Blestemate din Var, legendă consemnată de Zaharia Prodan.

Altădată, ca și acum, am pornit pe urmele unei „*aventuri*” povestite de un prieten. Cu Dorin Hrenean ne știm din anii în care am făcut naveta la Zalău, iar de atunci, de când s-a pensionat doamna Mărioara Pop și m-am mutat la biblioteca din Jibou, au trecut alți cincisprezece. Ne întâlnim și azi, mai ales sâmbăta, când stăm câte un ceas de vorbă la o cafea. Amândoi

suntem pasionați de calculatoare. Băieții ne sunt de o vârstă, au fost la același cămin, au învățat în aceeași școală, umblă la același liceu (dar, ca un făcut, întotdeauna în grupe și în clase diferite). Avem destule subiecte de conversație, iar uneori ne lăsăm cuprinși și de nostalgii.

Vara aceasta, am ajuns să povestim despre dispariția bacurilor, cărora li se mai zice și *„poduri plutitoare”* ori, ca o amintire a unor vremuri cu posibilități mult mai reduse, pur și simplu *„luntre”*. În Jibou, podul plutitor de la Rona a fost demontat în toamna anului 2009, după construirea micului *„Golden Gate”*, noua punte de legătură dintre centrul urban și satele aparținătoare de pe malul drept, pe care acum pot trece și automobilele, și dubițele.

La sfârșitul anilor '70, poate tocmai în 1978, rudele lui Dorin au venit din Gârbou la o nuntă în Turbuța. Autobuzul i-a adus până la Pietricica Varului, masiva stâncă din locul unde Someșul se strâmtează cel mai mult înainte să-și schimbe scurgerea către Nord. Era în toiul iernii, pe un ger de crăpau pietrele. Înainte de prânz, când se citeau cotele apelor la radio, Someșul fusese amintit cu gheață la mal. Pe vremea aceea, încă nu fusese construit podul pietonal cu patru piloni din prezent, așa că tinerii au traversat Someșul cu *„luntrea”*.

În celebrul oracol chinezesc *„Yi King”* (Cartea Transformărilor), când se propun soluții sigure, fără nici un risc, formula obișnuită este: *„Este favorabilă trecerea marilor ape.”* Este o formulare echivalentă cu: *„Prinzi tigrul de coadă și nu te mușcă.”* Apele curgătoare constituie o frontieră atât de temut, încât grecii și-au înconjurat Infernul cu hotarul de netrecut al Styxului, râul uitării. Un singur barcagiu îl poate străbate, cel căruia toți oamenii îi dau obolul. Elementul central din romanul *„Luntrea lui Caron”* de Lucian Blaga este *„brodul”* cioplit cu barda, o ambarcațiune menită să treacă oamenii peste Mureș, simbol împrumutat explicit din mitologia antică:

„Pe mine, trecerea unei ape cu brodul m-a impresionat încă din copilărie. Imaginea brodului, care lucrează cu o lopată-vâslă,

călăuzindu-şi temeiul de-a lungul unei sârme întinse de la un ţărm la celălalt, s-a transformat în sufletul meu, în cursul anilor, într-o imagine plină de semnificaţii. Dau târcoale acestor semnificaţii, fără a le putea cuprinde întocmai. În orice caz, brodul este pentru mine, încă din copilărie, un mijloc mai arhaic de a trece apa, decât podul. Şi arhaicul are darul de a-mi stimula imaginaţia cu altă putere decât lucrurile de civilizaţie curentă. Brodul mai este, apoi, pentru mine ca o aluzie la barca lui Caron, în care umbrele trec de pe ţărmul vieţii, dincolo de împărăţia morţii." (pag. 216)

Luntraşul („brodnicul") din roman este părintele Vasile Olteanu, cândva preot în Alba Iulia. El a fost declarat „indezirabil" de către noile autorităţi (e 1946) şi a ajuns să se întreţină prin trecerea oamenilor de pe un mal pe celălalt. Soţia sa, frumoasa şi sensibila Octavia, cultiva genul liric: „*Poezia e şi ea un fel de brod.*" Într-o noapte de pomină, descrisă într-unul dintre fragmentele antologice ale prozei fantastice româneşti, când casa le este înconjurată de imensa turmă a unui păstor (ori de o haită lupească la fel de mare, aflată sub puterea Diavolului) ea fuge cu picioarele goale prin zăpadă şi împărtăşeşte soarta Ofeliei.

În zona ultimei strâmtori muntoase străbătute în curgerea către Tisa, Someşul desparte Cheudul de Aluniş, Chelinţa de Ţicău şi Ulmeni, Mireşul Mare de Sălsig şi Tohat. În monografia sa „*Tohat, străveche vatră românească de Sub Codru*", Iulian Sălăjan ne atrage atenţia asupra mentalităţii sătenilor din regiune: „*Din cauza trecerilor improvizate, Someşul face mereu victime omeneşti. De aceea, ori de câte ori se perfectau căsătorii cu băieţi şi fete de peste Someş, părinţii erau trişti şi îngrijoraţi, dar dragostea a învins întotdeauna.*"

O anecdotă consemnată tot aici, ne arată că şi alcoolul poate constitui un resort la fel de puternic. În toamna eroicului an 1944, după ce au prădat fabrica de spirt din Mireşul Mare, soldaţii ruşi au trecut marele râu cu ajutorul cailor, ţinându-se de coamele lor, apoi au năvălit bine dispuşi în sat, trăgând focuri de

armă și întrebând oamenii: *„Kuda burjui? Kuda Bierlin?”* (Unde s-au ascuns *„burghejii”*? Unde e Berlinul?)

Am deviat un pic de la subiect, ca să enumăr riscurile cu care s-au confruntat nuntașii din Gârbou, veniți să petreacă mireasa la casa socrului mare din Turbuța, pentru că așa e obiceiul în ținutul someșean, ca gospodarul al cărui fecior se însoară să organizeze nunta. Cheful, ospățul și dansul s-au terminat în zori, dar familia și prietenii fetei proaspăt măritate n-au putut să se întoarcă acasă pe același drum, deoarece malul râului a înghețat peste noapte și bacul n-a putut fi desprins de pe mal. Poate că bărbații ar fi încercat să treacă apa pe gheață, dar pe la mijlocul văii se deslușea ochiul întunecat al adâncurilor fără de scăpare (Someșul este un balaur veșnic flămând), lucru care n-a scăpat privirii agere a femeilor. Iarna, primejdia înecului e și mai mare, căci apa rece nu îngăduie intervenția celor dispuși să sară în ajutor. Așa că tinerii noștri au privit *„luntrea”* înțepenită ca ușa unui congelator cam în felul în care Emil Racoviță s-a uitat în primăvara anului 1898 la vasul *„Belgica”*, cu deosebirea că, fiind bine dispuși (cinste socrului mare!), ei nu s-au necăjit defel, ci au plecat cântând și chiuind pe Someș în sus, către Ciocmani, ca să treacă apa pe podul stabil de acolo.

Am hotărât să repet isprava lor, să fac turul cel mare. Anul trecut, în 2010, tot pe vremea recoltării cucuruzului, am făcut un mic tur al Someșului: Centrul Jiboului - Gară - Pietricica Varului - Podul de la Turbuța - poalele Muntelui lui Rákóczi (pe drumul de care de pe malul drept la Someșului) - Satul Rona - Podul de la Rona - Stadion - Centru. Am revenit ulterior, când s-au pârguit coarnele, împreună cu băieții, străbătând drumul în celălalt sens.

Deci, fie că veniți din Jibou pe malul drept, fie pe cel stâng, veți ajunge la puntea pietonală din Turbuța. În capătul dinspre sat, o cruce rotitoare montată orizontal împiedică accesul animalelor mari (vaci, bivoli, cai sau măgari). Câteva gospodării ne întâmpină și ne conduc până la prima răscruce. În față, o vale prăpăstioasă, cu pereții aproape verticali, urcă înspre Țugluiul

Turbuţâi (denumirea locală dată Piscuiului Ronei). Aici lucra cândva cu mult spor pălincăria din sat. Drumul către Ciocmani o coteşte către dreapta, prin centrul satului, peste podeţul improvizat din trei tuburi mari prinse într-un jug de beton.

Turbuţa este o localitate cu o reţea labirintică de uliţe, unde se întâmplă tot felul de lucruri ieşite din comun. În 1990, aici a înflorit o creangă de trandafir într-un măr, „*semn*" interpretat de un cotidian sălăjean „*independent*" că Ion Iliescu va câştiga primele alegeri postrevoluţionare. De fapt, fusese o ramură de măr japonez (*Malus floribunda*) altoită pe unul obişnuit, aşa că n-a fost decât o „*minune*" conjuncturală, care s-a ofilit fără să lege rod. Ori poate că a fost o atenţionare, ce-a vrut să ne avertizeze: vedeţi că se vor întâmpla nişte grozăvii fără precedent, Bucureşti-ul va fi invadat de minerii din Valea Jiului şi ne vor face de mândră minune în faţa întregii lumi?

Un gospodar din Turbuţa

Optsprezece ani mai târziu, un alt măr a scos din pământ o cruce bătrână şi a ridicat-o la o jumătate de metru deasupra so-

lului. Cineva a trimis câteva fotografii la „*Știrile ProTV*” și întreaga țară s-a bucurat să vadă altceva decât deja plictisitoarele accidente, jafuri, violuri, bătăi, tâlhării, scandaluri și crime. De atunci, oamenii speră să apară din nou la televizor, iar amintirea ProTV-ului a devenit un mod glumeț de a primi străinii cu aparate atârnate de gât. Am fotografiat un localnic și carul său rustic cu boi. I-am cerut voie, n-a protestat, ba chiar s-a bucurat, ca tot omul mândru de animalele frumoase și sănătoase, crescute cu pricepere în propria gospodărie. Era atât de senin și de împăcat cu lumea, încât m-am întrebat dacă are televizor acasă (sigur are, c-așa e standardul social acum) ori timp destul să se uite la năzbâtiile transmise în chip de știri.

Strada principală merge tot înainte. O triplă intersecție este cea cu drumul care vine de la „*peșteră*”, o minicarieră de unde localnicii extrag piatra folosită pentru clădirea temeliilor de casă sau la construirea gardurilor. Ea se află sus, pe creasta dealului, înainte de un goruniș des, dar este accesibilă și turiștilor sosiți dinspre Jibou, care escaladează Piscuiul Ronei (scuzați, pe principiul „*când ești în Roma, adoptă obiceiurile romane*”, corectez: Țugluiul Turbuțâi). Grota artificială cu trei sălițe se află în apropierea culmii, la maximum o jumătate de oră distanță de Crucea lui Ivănescu.

Îmi continui drumul și ajung la biserica nouă, de piatră. Inițial a fost școală elementară, apoi a fost transformată în sală de cinematograf și cămin cultural. Poate că nunta de care îmi povestea Dorin a fost sărbătorită chiar aici. Apoi, în 2008, sătenii păstoriți de părintele Ioan Suciu au hotărât că a trecut timpul să se înghesuie în frumoasa, dar micuța biserică de lemn și și-au dorit o Casă a Domnului mai spațioasă. Vechiul edificiu este de rit greco-catolic, datează din 1816 și, ca mai toate așezămintele religioase din regiune, poartă hramul „*Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril*”. Una dintre curiozitățile arhitecturale ale clădirii o constituie modul de acoperire a altarului, unic în zonă, soluția constructivă adoptată nemaifiind întâlnită decât undeva departe, tocmai în Suceava. Biserica de lemn prezintă încă o particulari-

tate rar întâlnită, dar în ton cu noul mod de viață, cel european, bazat pe multiculturalitate și unitate în diversitate. Legendele picturilor zugrăvite de românul Lazăr Tocaciu și ungurul Biró Lajos din Orghiz, au fost scrise în trei limbi: latină, română și maghiară.

„*Torbicza*” apare în acte pentru prima oară în 1387, ca sat românesc. În vremurile lui Iancu de Hunedoara și ale regelui Matei, localitatea este trecută în registrele întocmite de cei care încasau dările ca „*penitus deserta*”, adică „*cu totul părăsită*”. Reconstruită după 1682, este mutată din vechea vatră în 1715, ca urmare a unei inundații catastrofale. Registrul de stare civilă începe să fie completat din 1858. În monografia sa, Petri Mór ne dă și denumirile diferitelor părți: Tabla Stejarului, Dealul, Calea Tălharilor, Stupină, Pictod, Fântâna Fagului, Valea Strâmbă, Zăpodie.

La ieșirea din Turbuța, în amonte, mă întâlnesc cu un prunc călare pe o altă bicicletă. Intru în vorbă cu el, ca să verific dacă sunt pe calea cea bună, adică pe drumul spre Ciocmani. „*Țineți-o tot înainte, pe principală*”, îmi răspunde ca un om matur la volanul unui camion de douăzeci de tone. Mă străduiesc să rămân serios, deoarece, în lipsa oricăror alternative „*secundare*”, „*principala*” a ajuns să fie singurul drum din zonă. În stânga, e o coastă stâncoasă, înclinată la vreo 45 de grade, acoperită cu ierburi și tufișuri. În dreapta, curge Someșul. Între aceste limite, în spațiul dintre munte și apă, se întind grădinile oamenilor.

Peisajul este extraordinar, mai ales toamna, când frunzele capătă diferite culori, de la galbenul frunzelor de plop sau de nuc până la carminul boabelor de măceș și vișiniul închis, brăzdat cu tușe verde-cucută sau albastru-marin al tufelor de corn. Pentru fotografii, este cel mai bine să veniți dimineața, când Soarele strălucește dincolo de albie, dinspre Surduc, Tihău ori Var. Lunca este plină de viață. Un cocor cenușiu și-a luat zborul până să-l prind în obiectiv. Scoate un sunet strident, de lingură metalică dată pe răzătoare. Apa râului este mică, urmare a secetei prelungite. N-a mai plouat de la începutul lunii august. Pe-

dalez și înaintez ușor, deși practic merg la deal. Șirurile de urme paralele tăiate de roțile carelor se apropie din ce în ce mai mult de firul apei.

Când la orizont apar cocoașele dealului Făget, drumul o cotește brusc în sus, către stânga. În acel punct, la confluența cu pârâul omonim, albia secată a Someșului pare o grădină de stânci sau o masă acoperită cu o față albă, pe care uriașii au răsturnat piesele dintr-un gigantic joc de Mah Jongg. Este un loc propice pentru dat la pește, dovadă cei doi pescari echipați cum se cuvine, cu mai multe undițe, genți burdușite, mincioguri și juvelnice scufundate în apă, în care se zbat zvârlugile argintii.

Făgetul de la Stana Ciocmanilor, dealul cu trei cocoașe

Cel mai apropiat a venit cu motocicleta, parcată pe malul ierbos. Priveliștea din spatele lui mă surprinde prin formele inedite pe care le proiectează pe cer. Știți bancul cu: „*Ce este un drumădar*? " Întrebarea se pune pe un ton ușor hârâit, cu gura plină de flegmă și vârful limbii lipit de dinți, ca să sune cât mai maghrebian posibil. Șugubățul cu diplomă confirmată la șapte

festivaluri de umor, bașca „*Cucuruz, mălai de toamnă*” din Jibou, va da răspunsul pe același ton: „*Un drumădar este un cămil cu doi cucoși*!” Tocmai aceasta deosebește dromaderii și cămilele bactriene de dealul Făget din aval de Ciocmani, care are trei cocoașe.

Pe pășunea de dincolo de pârâu și-a stabilit tabăra o foarte colorată șatră țigănească. E cald, pruncii sunt în fundul gol și se joacă în jurul unui ceaun pus pe foc. Un tractor ridică colbul de pe drum și se învăluie într-un nor de praf gălbui, deloc iubit de obiectivul unei camere foto. Îl urmez de la o distanță prudentă, până în centrul satului Ciocmani.

Turla albă a bisericii cu hramul „*Cuvioasa Parascheva*”, unde a slujit cândva părintele Alexandru Avram, devine tot mai vizibilă. Kádár József susține că lăcașul de cult a fost ridicat în locul unei bisericuțe de lemn construită în 1700, (re?)sfințită în 1869. Episcopia Sălajului dă 1903 ca an al târnosirii bisericii de zid. Casa parohială se află ceva mai sus. Cunosc foarte bine locurile, pentru că au fost descrise de Victor Cârcu, unul dintre prietenii legendarei formații timișorene de rock „*Phoenix*”, azi regizor la teatrul din Karlsruhe (Germania). El este autorul versurilor unor hit-uri precum „*Mugur de fluier*” sau „*Fată verde cu părul pădure*” și și-a petrecut vacanțele de vară în casa unchiului său, pe atunci preotul din sat. Acum, turma de credincioși ortodocși este păstorită de fostul paroh din Cernuc, Teodor Iacob.

Someșul îngheață în întregime foarte rar, de regulă în prima decadă a lunii ianuarie, când se lasă proverbialul „*ger al Bobotezei*”. Și atunci podul de gheață durează doar două-trei săptămâni. În 1458, gerul a ferecat toate apele din această parte a lumii. Tânărul Matei Corvin a fost aclamat ca rege de tovarășii de arme ai tatălui său, care s-au adunat pe gheața Dunării ca să-l întâmpine pe prințul sosit din Boemia. Istoricii maghiari s-au distrat multă vreme, știind că onomastica marelui suveran este celebrată într-o zi când în calendarul bisericesc este trecut Apostolul Matei, sfântul care (așa susține tradiția!) sfarmă gheața.

Centrul satului Ciocmani este asfaltat. Școala veche a fost renovată, acum are niște ferestre imense din geam termopan, ca niște vitrine de magazin. Iarna aceasta va fi lumină și mai ușor cu lemnele de foc, iar pruncii vor scăpa de grija frigului cât timp vor sta și vor studia în sălile de clasă. Învățământul din sat are o vechime de peste un secol și jumătate. În monografia comitatului Solnoc-Dăbâca, Kádár József scrie că la începutul secolului al XX-lea, învățătorul de aici preda și în satul vecin Poienița.

Pagina dedicată localității Ciocmani în Wikipedia este cvasigoală. În momentul când am zărit bustul lui Vasile Iluțiu, ridicat în memoria fostului învățător și publicist de către copiii săi, Monica și Vicențiu, mi-am dorit să aflu mai multe despre activitatea acestui dascăl emblematic. Un articol scris de ziaristul Marius Avram mi-a oferit informații prețioase despre ceremonia de dezvelire săvârșită în octombrie 2006, în prezența unor personalități de seamă, precum prefectul Ioan Todea, vicepreședintele Consiliului Județean Mircea Ghiurco, inspec-torul-șef Ioan Abrudan de la Inspectoratul Școlar Sălaj. Poate că răspunsurile căutate de mine se află în volumul *„Dor de plaiurile natale”* al regretatului profesor Valer Vlad, lansat cu acest prilej.

Din centrul localității, e ușor să mergi mai departe pe drumul neted ca palma. Când ajungi la intersecția cu șoseaua principală care vine de la Răstoci, se virează la dreapta. Halta feroviară Ciocmani se află în stânga, în spatele unui stâlp de telegraf pe care scrie: *„Atenție! Câine rău!”* (n-am verificat de ce). Dincolo de stație, începe podul rutier peste Someș, plasat în paralel cu reînnoitul pod feroviar, obiectul unei ilustrate color din anii '70, pe care trecea pufăind o locomotivă Pacific ce tracta vagoanele trenului accelerat București - Baia Mare. Consolidat în timpul celui de-al doilea război mondial, prin munca forțată a unor veterani prea bătrâni ca să moară pe front, el a fost aruncat în aer în 1944 de armata germană în retragere, laolaltă cu construcțiile similare din Jibou și Ulmeni. E un caz absurd, care îmi aduce aminte de *„Podul de pe râul Kwai”*, extraordinarul roman al lui

Pierre Boulle, azi o raritate bibliofilă (încercați măcar să vedeți filmul).

Când te afli în excursie și îi întrebi pe localnici, distanțele se măsoară în *„la o aruncătură de băț”*, *„peste vale”*, *„acolo ni!”*, *„nu-i departe”*. Uneori, aceste indicații verbale sunt mult mai precise decât panourile instalate de drumari pe șosele.

În capătul podului rutier peste Someș de la Ciocmani se află o tablă pe care este înscris greșit : Jibou - 18 Km. Peste drum de panoul buclucaș, sub poala pădurii, stă o bornă kilometrică unde se indică, mult mai aproape de adevăr, 12 km. Hărțile rutiere și GPS-urile programate pe baza lor indică 13 km. Cam atât am și pedalat de aici până acasă. Cum n-aveam lanterna la mine, m-am grăbit să ajung în Jibou înainte de apusul soarelui, așa că am trecut ca un tren intercity prin Surducul haijin-ului Viorel Mureșan, pe lângă castrul roman de lângă Tihău, ridicat de Legiunea a XIII-a Gemina și Varul natal al poetului Marcel Lucaciu.

Până când n-am refăcut drumul parcurs de nuntașii din Turbuța, care au fost nevoiți să se întoarcă la Gârbou pe jos în toi de iarnă, n-am priceput de ce Victor Cârcu mărturisea cu atâta mândrie: *„Cunosc aproape toate meandrele Someșului. Prundișurile lui albe le-am bătut veri întregi, pe jos sau cu bicicleta. Chiar acum, dacă mă plimb așa încet, îl și văd, adânc, zbuciumat, văd morile înșirate. E în mine.”* Acum îl înțeleg. Valea Someșului este o cale menită să împlinească sufletul oricărui drumeț care o străbate. Merită să o cercetați. Fie vara, fie iarna, ea vă va oferi o binecuvântată împlinire sufletească.

La Beserecuță, cu exploatarea de andezit de la Măgura Moigradului în fundal

4. La Moigrad, pe Traseul Vanca

Artemiu Vanca, cel mai mic dintre băieții învățătorului Valeriu Vanca din Bănișor, a devenit inginer mecanic și a lucrat multă vreme în domeniul energetic. După ce s-a pensionat, a ajuns să aibă mai mult timp liber și, de dragul nepoților, a început să dezvolte poveștile legate de niște odoare bisericești ascunse în tunelurile de sub Dealul Majarului, culme din satul natal, despre care Dionisie Stoica și Ioan Lazăr au scris în „*Schița monografică a Sălajului*” (1908) că ar fi locul unde „*pe timpul dominației turcilor, aici a îngropat Capitlul Romano-Catolic din Oradea Mare o parte din avere în buți pline cu aur și argint*”. Acesta a fost punctul de plecare al unor aventuri imaginate în perioada agitată de după terminarea celui de-al doilea război

mondial, descrise într-o trilogie pe cale să devină tetralogie. Eroul principal, Cornel Straja, este și el fecior de dascăl. În primul volum, „*Comoara din Dealul Magiarului*" (2009), cercetările rămân fără rezultate, în următorul, „*Secretul comorii*" (2010), se caută informații despre tezaur în Șimleu Silvaniei. Schimbările politice de după înfrângerea Germaniei naziste afectează și sistemul de învățământ, astfel încât liceul de băieți din localitate este desființat în august 1948, iar o parte dintre elevi aleg să se mute în Zalău, scena celei de-a treia cărți, „*Comorile de sub Meseș*". În orașul sălăjean de la poalele Meseșului, din vecinătatea limesului antic, Cornel s-a împrietenit cu Ioan Doboș, zis Nucu, fiul unui țăran mai înstărit din Moigrad, satul celor două cetăți antice: dava dacică de pe cușma vulcanică numită Măgura și, în partea către Jac, castrul roman de pe dealul Pomăt, ce apăra municipiul Porolissum.

Zona a început să fie cercetată abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și a constituit sursa de completare a colecțiilor de antichități cu care s-au mândrit nobilii din Gârcei, Zalău și Jibou. Prima cercetare științifică la fața locului a fost efectuată de sârguinciosul profesor universitar Torma Károly, tatăl soției lui Victor Babeș, revoluționar pașoptist în tinerețe (a fost unul dintre ostașii care au depus armele la Jibou, în 25 august 1849), arheolog pasionat, ulterior membru al Academiei de Științe din Budapesta. În monografia „*Porolissum* (Res Publica Municipii Septimii Porolissensium)", Nicolae Gudea surâde amabil pe marginea atacurilor din presă lansate de Iulian Marțian, fost ofițer de geniu în armata chezaro-crăiască, cel care credea că Poarta Meseșeană de pe drumul sării de Dej fusese protejată de trupele din orașul antic Gelones, în vreme ce Porolissumul s-ar fi găsit într-un cu totul alt loc, numit Ilișua, dar nu cel din Sălaj, ci din actualul județ Bistrița-Năsăud. Inscripțiile descoperite ulterior au dovedit fără putință de tăgadă că fortificațiile din apropierea Zalăului sunt cele ale cetății unde împăratul poreclit Caracalla (Marcus Aurelius Antoninus) a pus să fie executat Cabriomarus, regele quazilor, în 213 e.n.

Până să explodeze „butoiul cu pulbere al Europei” și să înceapă ceea ce englezii numesc și astăzi „*the Great War*” (Marele Război), cercetările au fost continuate de oficialitățile locale, iar apoi de profesorul Buday Árpád din Cluj. Colecția adunată de fostul prefect Szikszai László a fost expusă în holul Primăriei din Zalău și vizitată de participanții la întrunirea A.S.T.R.A. din 1906, înainte de descinderea propriu-zisă „*in situ*”, adică la ruinele castrului.

După 1918, statul român a cumpărat 8 iugăre de teren și a constituit prima rezervație arheologică în 1929. În calitate de secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania, Constantin Daicoviciu a cercetat pentru prima oară locurile în 1933. El a cerut ajutorul lui Leontin Ghergariu, directorul liceului de băieți din Zalău, care a apelat la entuziasmul elevilor.

În 1935, Regele Carol al II-lea a creat „*Straja Țării*”, o organizație paramilitară de tineret, tip „*Hitlerjugend*”, pentru a combate influența în creștere a legionarilor. Ulterior, în timpul rebeliunii „*zăltaților*”, descrisă de Marin Preda în romanul „*Delirul*”, organizația străjerească a fost desființată și toate bunurile ei au fost preluate de Garda de Fier, care a înlocuit „*socializarea*” de tip „*credință și muncă / pentru țară și rege*” cu preceptele proprii. Altminteri, nici statutul organizației originale nu era cu totul străin de anumite elemente fasciste, preluate, ca și grupurile statuare „*Lupa Capitolina*”, de la dictatorul italian Benito Mussolini. Străjerii se salutau cu mâna întinsă înainte, spunând: „*Sănătate!*” Această formă de salutare a fost impusă ca fiind obligatorie în învățământ, astfel încât la un moment dat pruncii au profitat de ea ca să-și șicaneze dascălii. Iată o circulară trimisă în 1935 tuturor inspectoratelor școlare:

„Domnule Revizor școlar, Ni se aduce la cunoștință de oficiul O. E. T. R. secretariatul general din București, că a primit rapoarte de la diferite unități străjerești școlare, că există mulți învățători care fac elevilor-străjeri greutăți pentru motivul că aceștia îi

salută străjerește. Cum salutul străjeresc este cu brațul întins, însoțit de cuvântul „sănătate” *este obligator pentru toți străjerii, în conformitate cu prevederile regulamentului O. E. T. R. publicat în Monitorul Oficial No. 272 din 24-XI-1934, trebuie să fie respectat de întregul corp didactic, nicidecum oprit tocmai de organele școlare, care trebuie să dea o extensiune acestui oficiu. Comunicându-vă cele de mai sus, vă rugăm să luați măsuri, ca să se comunice imediat învățătorilor din județul Dvs., dispozițiunile de mai sus.*”

Prin urmare, o bună parte dintre comandanții formațiunilor paramilitare de tineret au fost învățători, unii chiar împotriva voinței sau convingerilor proprii. Ca și pionierii și uteciștii din regimul Ceaușescu, străjerii se legau prin jurământ să asculte ordinele superiorilor și să îndeplinească întocmai sarcinile primite de la aceștia.

Lipsit de fonduri pentru săpături arheologice, Leontin Ghergariu s-a folosit de noile „*activități educative extracurriculare*” ca să organizeze tabere străjerești în vacanțele de vară din 1939 și 1940, unde au fost găzduiți elevi veniți din tot județul, cu vârste cuprinse între 10-15 ani. Comanda detașamentelor a fost încredințată cadrelor didactice însoțitoare: profesorul Ioan Lolici de la Liceul de stat din Zălau și învățătorii Gheorghe Cristureanu (nume amintit de Dumitru Ilea în forma Cristoreanu), Ioan Cherecheș și Alexandru Vanca din Jibou. Ultimul, ne-am interesat, nu se înrudea cu familia învățătorului Valeriu Vanca din Bănișor, de aceea episodul nu apare amintit în „*Comorile de sub Meseș*”.

Principalul organizator povestea după 40 de ani, într-un articol din „*Acta Mvsei Porolissensis*” nr.4/1980:

„[În vara anului 1939,] *pentru cazarea copiilor au fost improvizate barăci* [pentru găzduirea a 40 de elevi], *care au fost instalate pe o terasă orizontală situată la Nord-Est de latura scurtă a castrului de pe dealul Pomet, sub vârful numit* „Besericuță”. *Sco-*

pul taberei a fost instrucția străjerească și depunere de muncă obștească. [...] *În vara anului 1940 aveam intenția să executăm lucrări mai ample. Au fost construite din vreme două pavilioane din lemn acoperite cu țigle; capacitatea lor de locuire era de 80 de persoane. Ele au fost așezate pe aceeași terasă unde fuseseră barăcile din anul precedent. Între ele a mai fost construit un pavilion pentru personalul științific.* [...] *Toate aceste construcții au fost realizate din contribuțiile benevole ale comunelor din județul Sălaj. Scopul a fost crearea unei tabere de vară permanente pentru elevi. Încă înaintea începerii săpăturilor o furtună puternică însoțită de descărcări electrice a distrus ultimul pavilion dinspre Est (sub* „Besericuță”*) care nu a mai putut fi folosit.*” [Nota bene: Fulgerul este atributul zeului Jupiter, regele Olimpului, principala divinitate romană.]

Arheologii amatori au descoperit drumul roman, au identificat urme de construcții, au stabilit traseul fortificațiilor și au găsit diferite vestigii mărunte: monede, geme, fibule etc. Obiectele mari (pietre sculptate, monumente, inscripții) au fost transportate la Zalău și au fost adăpostite sub intrarea în curtea Liceului de stat, azi parte a Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău, mai precis clădirea în care, cu circa un deceniu în urmă, s-a oprit camionul încărcat cu fier, rămas fără frâne pe Meseș. Obiectele mai mici (monede, geme, fibule etc.) fie au fost duse la Muzeul A.S.T.R.A., fie au rămas în cabana construită pentru personalul științific, de unde au dispărut după izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Iată, în rezumat, un istoric al explorărilor arheologice mai mult sau mai puțin științifice, săvârșite în marea capitală de provincie imperială din cealaltă parte a Meseșului. În mod obișnuit, ruinele romane sunt vizitate astăzi fie dinspre Zalău, fie dinspre Creaca. În anii '30, nici vorbă de șoseaua asfaltată de azi, care trece prin Ortelec, Moigrad și Brebi, de aceea, când a venit vacanța de primăvară din 1949, elevii din romanul amintit la început au apelat la serviciile căilor ferate:

„Nucu și Cornel au hotărât să meargă la Moigrad cu un tren de dimineață, până la Mirșid, și de acolo, pe jos, peste Dealul Mare, până în satul lui Nucu.”

Pentru copilul de țăran din Moigrad, călătoria cu *„ghezășul”* (locomotiva cu aburi) a fost una absolut inedită, cum este încă pentru mulți un tur cu metroul bucureștean. Oarecum la fel a fost și în cazul feciorului de învățător din Bănișor, care, ce-i drept, plecase în refugiu cu trenul la începutul războiului, însă atunci avusese doar patru ani și nu-și mai amintea cum fusese.

Pentru mine, om din secolul vitezei, obișnuit să circul cu autoturismul sau cu autobuzul, inedită a fost ruta aleasă de elevii de atunci. Am verificat deîndată pe harta auto, distanța dintre Mirșid și Moigrad era mică, de numai 4 km. Cum, deși sunt atâtea festivaluri, lupte daco-romane, petreceri câmpenești, conferințe, excursii etc., nimeni nu circulă pe acest traseu? Se desfășoară *„Ecourile meseșene”*? Plecare cu autobuzul din fața Primăriei. Se țin *„Zilele Romane”*? Plecare cu autobuzul din fața Primăriei. În schimb, din Cehu Silvaniei, Jibou, Șimleu Silvaniei nu pornește nimic, deși poate și alții ar dori să ajungă la aceste sărbători. *„Traseul Vanca”* oferă o alternativă lejeră și plăcută, de aceea m-am hotărât să-i fac reclamă, să afle și cei dornici de distracție, care nu sunt din reședința de județ.

Deci, să înceapă jurnalul de călătorie.

Plecare din stația Jibou, nod feroviar din Nord-Vestul țării, dat în funcțiune în 1890, alegere favorizată de vecinătatea Someșului și zăcămintele carbonifere din Surduc și Lupoaia. Dimineața, aici se intersectează mai multe trenuri, sosite din Satu Mare, Baia Mare, Zalău sau Dej, Miercurea Ciuc ori Cluj, Brașov, București, Constanța. Am luat personalul de 9:30.

Prima oprire, în Halta Cuceu, clădire declarată parte a patrimoniului național. Este locuită permanent, deci ferită de distrugere. Următoarea stație, comuna Poptelec (azi, Popeni). O clădire abandonată, se și vede. Am trecut ca vântul pe lângă rui-

na haltei Firminiș și ne-am oprit la Mirșid, unde am coborât. Aici l-am întâlnit pe domnul Dumitru Butaș, impiegatul de mișcare al stației C.F.R., unul dintre vecinii noștri din Jibou, pe care l-am rugat să facă fotografia de început a drumului.

După coborârea în stația C.F.R. din Mirșid

Gara din Mirșid se află într-un defileu umbrit și răcoros, unde iarna se depune mai tot timpul polei pe șosea. Drumul către ruine pornește din apropierea ei și constituie o rută care leagă două așezări învecinate, de aici denumirea latină: „*vicinalis*", păstrată până în prezent. Am ieșit pe șoseaua principală și am făcut câțiva pași către Jibou. Prima intersecție pe dreapta, cea de lângă dispensar, este drumul Viținalului, folosit uneori și ca rută ocolitoare, atunci când apele revărsate ale pârâului local blochează trecerea înspre Popeni. Spre surprinderea mea, în vara aceasta el a început să fie amenajat pentru asfaltare. Cum e miercuri și se lucrează în zonă, trec pe lângă mine mai multe mașini încărcate cu balastru, tentații de care eroii din roman n-au avut parte în 1949. Hotărât să reconstitui întocmai episodul,

am refuzat zâmbind ajutorul oferit din inimă și am înaintat apostolește în urma lor.

Ca orice absolvent de liceu din vremea când lirica lui Mihai Beniuc se studia în școală, am remarcat un măr de lângă drum și fără gard, un pom frumos încrengat și cu coroana perfect rotundă, pe o pășune din dreapta, scăldată de razele soarelui. Peisajul este mirific, departe de bănuiala oricărei grozăvii. Totuși, ele s-au petrecut și au rămas întipărite în memoria colectivă. Pe tren, o localnică mi-a povestit că Pădurea Vițînalului este bântuită noaptea de stafia Ghiurocului, un sinucigaș care s-a spânzurat în această pădure. Fiul nefericitului a fost ceferist în Jibou, dar asta cu foarte mult timp în urmă. Deși Sălajul are mai multe castele, fantomele localnice sunt mai degrabă codrence, precum e și Baba Blestemată care rătăcește mințile tinerilor întâlniți după căderea serii pe drumul dintre Var și Borza.

În apropiere de vârful dealului, se face o răscruce. În față, drumul continuă către Moigrad, la dreapta, se desparte calea către Ortelec. Cobor pe calea împădurită. Merg, dar nu prea mult, apoi în stânga se deschide un luminiș. Îmi aduc aminte de roman, unde peisajul e unul primăvăratec:

„Tot timpul cât au traversat pe jos Dealul Mare, printr-o pădure de fag, care înverzise aproape complet, au fost fascinați de cântul păsărelelor și de gingașele flori de primăvară care acopereau solul, formând un covor compact. Erau brebenei și viorele, ciuboțica cucului și, pe ici pe colo, și câte un ghiocel întârziat.”

Acum e început de august. Brusturi uriași cresc pe marginea pârâului Vițînalului. Mi-am pus pălăria de paie pe o frunză cât o umbrelă și le-am făcut o poză ca să pot compara dimensiunile lor. O casă părăsită pe stânga anunță ieșirea din pădure.

În față, răsare dealul Măgura din Moigrad:

„Măgura arăta exact ca o căciulă uriașă, turtită, lepădată acolo de un Păsărilă sau un Sfarmă Piatră, din basmele noastre popu-

lare. Versantul ei vestic, cel pe care Măgura îl oferea la vedere celor doi băieți, era complet împădurit. Cu înălțimea lui de numai 514 metri, acest deal domina împrejurimile.

- Dacii ăștia, remarcă Cornel, se pricepeau al dracului de bine să-și aleagă locurile pentru cetățile lor.”

Ajung la intersecția cu drumul principal de la Creaca la Zalău. Moigrad se află la dreapta. E 11:00, am făcut de la gara din Mirșid până aici fix un ceas, fără să mă grăbesc: am stat de vorbă cu drumarii, mi-am făcut un baston de călătorie, am fotografiat tot ce mi s-a părut demn de reținut, am vorbit cu familia. Apropo, pe drumul Vițnalului am avut tot timpul semnal la telefonul mobil (rețeaua Vodafone).

La intrarea în satul Moigrad, pe fostele fânețe, au început să se înalțe vilele. O primă tablă indicatoare de la margine de drum arată 4,5 km până la castrul roman. În intersecția dintre drumul ce coboară în sat și cel către Zalău, aflată la doar 100 de metri mai în față, un imens panou, cât un ecran de cinematograf, amplasat pe stânga, este străjuit de un centurion cu scut și suliță. Militarul nu poartă pantaloni, ci doar o cămașă ceva mai lungă, încinsă cu un brâu lat. În picioare, sandale. Pe cap, un coif cu panaș roșu. În spatele lui, se profilează silueta porții pretoriene. Romanul e mai optimist: indică doar 3,6 km, cu unul mai puțin decât tabla lăsată în urmă. N-am nicio posibilitate de măsură ca să stabilesc cine dă distanța corectă.

Străbat la pas serpentinele din Moigrad. Centrul de comună este la Mirșid, așa că aici nu există edificii administrative. Un magazin aflat pe parcurs, în dreapta, este locul unde copiii se pot odihni și pot fi recompensați cu un suc sau o înghețată. Următorul este sus de tot, peste drum de casa de rugăciune a iehoviștilor. Întâlnesc și o stație de autobuz. N-are rost să așteptați să vină vreo mașină, nu este pentru turiști care urcă la cetate, ci pentru cursele către alte localități.

Începe urcușul. Duduitul motoarelor, bubuitul concasoarelor, foșnetul sitelor, sunetul de pietriș prăvălit pe jgheaburi me-

talice, scârțâitul agregatelor devine din ce în ce mai intens. Măgura a fost transformată într-o carieră de piatră vulcanică. Importanța economică a zonei a fost semnalată încă în 1940 de geologul Emil Lobonțiu, care a publicat articolul „*Probleme economice în legătură cu structura geologică a pământului sălăjenesc*” în revista „*Țara Silvaniei*”:

„În hotarul Mirșidului există dealul Poguiorului compus din trachite și Măgura Moigradului cu Dealul Pomătului, unde se găsesc ruinele cetății Porolissum, care sunt compuse din andesite. Toată partea aceasta are înfățișarea unei regiuni vulcanice cu aspecte foarte romantice. Păcat că drumul care trece prin istorica Poartă Meseșiană a rămas neglijat și nepracticat așa de multă vreme.”

Cu piatra de aici s-au pavat aleile din Grădina Zmeilor sau din alte zone ale județului. Mai multe mașini grele, de 40 de tone, stau la încărcat. Printre ele, și una condusă de Vasile Coste, un șofer din Surduc cam de o vârstă cu mine, vecin cu poetul Viorel Mureșan. În timpul cât a servit în armată, a făcut parte dintre figuranții care au jucat în filmul „*Burebista*”, regizat de Gheorghe Vitanidis, cu George Constantin în rolul principal, difuzat în 1980. Mă întreb ce-ar fi zis regele dac văzând că frumoasa Măgură a căpătat aspectul unei măsele cariate, atacată nu de bacteriile Lactobacillus, ci de setea de îmbogățire grabnică a întreprin-zătorilor locali. Cine crede că minele romane de la Roșia Montană pot fi protejate să viziteze întâi exploatarea sălăjeană și apoi să tragă singur concluziile.

Anonima cetate dacică din Moigrad a fost ultima cucerită în timpul războiului dacic din 105-106 e.n. O diplomă militară romană din bronz, păstrată la Muzeul Național de Istorie a României din București, atestă data de 11 august 106 ca moment al constituirii provinciei Dacia Porolissensis. Romanii erau superstițioși, niciodată nu se mutau niciodată într-o cetate învinsă, deoarece considerau că ea a fost abandonată de spiritele protec-

toare locale. Când Scipio Africanul cel Tânăr (Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus) a cucerit Cartagina, romanii au dărâmat toate clădirile din marea metropolă mediterană, au arat terenul, l-au presărat cu sare și apoi și-au construit propriul oraș în vecinătate. După căderea Sarmisegetusei, cetate plasată pe Dealul Grădiștei, guvernatorul Decimus Terentius Scaurianus a fondat o nouă capitală dacică, numită Ulpia Traiana Sarmizegetusa în cinstea împăratului victorios, aflată la două ceasuri călare (40 km) de cea a lui Decebal. La fel trebuie să fi fost și în cazul davei necunoscute din vecinătatea Porolissumului.

Am ajuns la vama romană din vârful Pomătului chiar la prânz, deci am străbătut pe jos o cale de două ceasuri. Nu mi s-a părut a fi un efort ieșit din comun și este foarte probabil ca, în verile anilor 1939-1940, același traseu să fi fost străbătut și de micii străjeri din Jibou. Eroii lui Artemiu Vanca au rămas la părinții lui Nucu, unde au sărbătorit Paștile. Eu m-am întors la Jibou cu autostopul. Acasă am descărcat pe calculator fotografiile făcute în castrul roman și am montat o diaporamă intitulată „*Porolissum 2011*”, care poate fi vizionată pe blogul „*101 de priveliști ale Muntelui lui Rákóczi*”, însemnarea din 7 august 2011. Drept coloană sonoră am ales „*Ecce gratum*”, o piesă din cantata „*Carmina Burana*” de Carl Orff. Din ziare, am aflat la începutul lunii decembrie că lucrările la drumul Viținalului au fost întrerupte și urmează să fie reluate la primăvară. Până atunci, când doresc să refac drumul călare pe bicicletă, să vizitez biserica de lemn din Brebi, iar apoi să mă întorc acasă prin Creaca, aștept cu nerăbdare să apară și următoarele aventuri ale căutătorilor de comori din Bănișor.

Addenda:

Un ecou al excursiei la Porolissum

TRECUTUL

de Dumitru Butaș

Călătorind pe drumuri pietruite
În căutare de trecut și de frumos
Pe dealuri și păduri umbrite
Aflat-a ce a lui a fost.

Îl întâlnesc adesea prin oraș
Mergând încet și gânditor
Pe drumul lui ca un făgaș
Și de natură mare iubitor

Ce vede azi, ce vede mâine
Cu ochii lui atenți și sclipitori
Cu pixul pe hârtie el așterne
Tot ce-i frumos și e de viitor.

E omul simplu ce caută trecutul
Cu pașii lui cărările bătătorind
Descoperind mereu plăcutul
Urmașilor el capul lui plecând

Ruinele bisericii benedictine din Cheud

5. Cetatea Aurită

Sălajul este supranumit adesea „*județul bisericilor de lemn*". Pe văile Agrijului, Almașului, Barcăului, Crasnei, Sălajului, Someșului, există zeci de motive întemeiate pentru a susține acest „*titlu*" neobișnuit, contestat de către unii dintre vecinii noștri maramureșeni. Să fie fără supărare, pentru că și ei sunt harnici ctitori de așezăminte închinate Domnului, măiestru „*încheiate*" din bârne cioplite și tăiate cu multă pricepere, iar hotarele județelor se schimbă tot timpul, deodată cu stăpânirile și astfel încurcă comparațiile statistice riguroase.

Am putea chiar să schimbăm acest supranume, deoarece, în același areal geografic, alături de bisericile de lemn, găsim și o mulțime surprinzător de mare de cetăți medievale, cu ruine mai

mult sau mai puțin impozante. E adevărat că nu știm prea multe despre ele, deoarece în ultima perioadă a Evului Mediu, după inventarea tunurilor, fortificațiile și-au pierdut utilitatea și însemnătatea. Legendara aură de invincibilitate a pălit, poveștile de vitejie sau de dragoste neconsemnate la timp pe hârtie au fost date uitării. Localnicii s-au bucurat că au scăpat de corvoada întreținerii zidurilor și de obligativitatea hrănirii garnizoanei. Amintirea acelor vremuri de demult zace acum în hrisoave și cronici colbuite. Să ștergem praful de pe ele și să le cercetăm curioși, întru folosul generațiilor viitoare.

Unele dintre cetăți, precum cea din Șimleu Silvaniei, se găsesc chiar în buricul târgului. Iată cea mai bine conservată construcție dintre toate fortărețele Țării Silvaniei, poate și datorită faptului că a fost reședința principilor Báthory, familie care a dat Poloniei și Lituaniei un rege (Báthory István, 1575-1586). În prezent, din sistemul defensiv asediat în repetate rânduri de turci, tătari, lefegii imperiali, cătane împărătești și „*rebeli*” curuți au rămas pavilionul porții, cu două nivele deasupra gangului boltit, două turnuri, un bastion și o parte din zidurile de apărare.

Castelul din Cehu Silvaniei, una dintre citadelele războiului antihabsburgic de pe vremea principelui Rákóczi, a nimerit să fie ridicat într-un loc mai retras, acum cu totul neglijat de autoritățile locale. Un ziarist care a vizitat zona în urmă cu câțiva ani scria că ruinele au fost părăsite până și de fantoma primului castelan, Drágffy János din Beltiug, al cărui testament reprezintă totodată și un veritabil act de întemeiere.

Alte construcții se înalță plasate strategic pe dealurile aflate în preajma unor căi de comunicație importante: cetatea Almașului de pe drumul Clujului, cetatea Valcăului din partea superioară a râului Barcău, cetatea Cheudului de pe Valea Someșului. Turnurile zvelte, dărăpănate și zidurile groase, făcute să reziste la ploile de săgeți, gloanțe și ghiulele slobozite de inamici, se află acum în mijloc de codru și înfruntă solitare trecerea anilor și nepăsarea contemporanilor.

În cartea „*Turism cu manualul de istorie*”, Dumitru Almaș nota că în Almașu „*se află ruinele unei cetăți medievale, construită în 1249-1278*”, „*una dintre cele mai puternice cetăți din Ardeal în perioada evului mediu*”. Între 1545-1546, cetatea a aparținut lui Petru Rareș, cel mai vrednic dintre succesorii lui Ștefan cel Mare. O jumătate de secol mai târziu, în timpul Contrareformei, generalul Basta a asediat-o și le-a oferit apărătorilor libertatea în schimbul predării fortăreței, dar în cele din urmă mercenarii puși pe jaf n-au respectat înțelegerea și i-au omorât pe locuitori.

Multe povești sunt legate și de ruinele Valcăului (Sub-Cetate). Când au năvălit tătarii, oamenii din regiune s-au retras între zidurile cetății. Când i s-a părut că dușmanul s-a retras, o femeie din Nușfalău a îndrăznit să se întoarcă acasă ca să coacă pâine. Abia a frământat aluatul, că a auzit un tropot de cal în fața casei. A ieșit afară, unde o aștepta un călăreț mongol cu sabia scoasă, gata să-i secere căpățâna. Gospodina l-a rugat să-i scape viața și, în schimb, i-a promis că îi va da toată averea casei, ascunsă într-o cadă mare, plină ochi cu apă. Când tătarul a început să cotrobăie prin butie, femeia l-a apucat de picioare și l-a răsturnat înăuntru, unde ticălosul s-a înecat.

Cetatea Cheudului se află pe o ieșitură sudică din coasta Dealului Mare și este scăldată toată ziua de razele soarelui. Probabil că reflexia lor i-a dat numele unguresc de Aranyosvár, adică „*Cetatea de Aur*”, „*Cetatea Aurită*”. Unii au încercat să derive numele de Cheud din... germanul (!?!) „*kew*”, care, în opinia dumnealor, ar fi trebuit să aibă înțelesul de „*piatră*”. Credeam că, de la Einstein citire, tot poporul știe că „*stein*” înseamnă *piatră, bolovan, stâncă*. „*Kew*” este scrierea veche, fără diacritice, a ungurescului „*kő*”. La fel de aiurită este și etimologia derivată din „*köd*”, adică „*ceață*”, care se scrie cu un „*ö*” scurt. Petri Mór notează: „*Kööd*”. Diferite alte forme consemnate de-a lungul istoriei: *Kew* 1475, *Kewd*, *Keud* 1515, *Keod* 1512, *Köd* 1526, *Keodh* 1537, *Kewd* 1543, *Kwd* 1545, *Keőd* 1549, *Cheold*, *Köld* 1555, *Keoed*, *Kewld* 1570, *Keood* 1579, *Teudu* 1733, *Cheudu*.

În maghiară, „*odú*” înseamnă „*încăpere mică*”, „*cămăruță*” (din turcul „*oda*”, de unde și românescul „*odaie*”) sau „*vizuină*”, „*bârlog*” („*odvas fa*”= arbore scorburos), deci „*kőodú*” ar putea fi o văgăună, o vale strâmtă, cu o singură ieșire, înconjurată de pereți golași de piatră, un sălaș tipic haiducesc. De altfel, poporul îi spune „*Cetatea lui Pintea*”.

Au fost și cetățui fără noroc, care așteaptă să ne aducem aminte de ele, să le scoatem la lumină și să le punem în valoare. Cetatea Coșeiului a fost făcută una cu pământul încă cu mult înainte de instaurarea administrației austriece în Ardeal. Rolul ei în sistemul defensiv nord-vestic a fost preluat de surata din Hodod, comună aflată azi în județul Satu Mare. Zidurile groase de 3 metri ale fortificațiilor din Chieșd, ridicate la joncțiunea celor două văi din localitate, au apărut cu prilejul unei alunecări de teren, provocate de un cutremur. Petri Mór amintește existența altor ruine pe culmea unui deal înalt din Valea Pomilor. Tot el indică un alt toponim „*Várdomb*” (Dealul Cetății) în Zalnoc. Sătenii i-au povestit că în turla bisericii de piatră din Marca stăteau străjerii de pază, deoarece ea se afla la intrarea în fortăreața de acolo. În Stârciu, fragmentele de zid de pe Dealul Secuiului fac parte dintr-un turn construit de romani, dar legendele locale susțineau că ar fi fost parte a unui castel medieval întărit, unde cândva s-a refugiat însuși regele (nu se știe care) și și-a ascuns tezaurul, căutat zadarnic de către revoluționari în 1848. Petri Mór mai amintește locuri similare din Halmășd, Leșmir, Bălan, Chendrea, Păușa etc., însă nu se ferește să-și exprime anumite rezerve: „*Oricâte ruine se găsesc, oamenii din popor povestesc cu plăcere că ele ar fi rămășițele unei cetăți, locuită îndeobște de uriași.*”

În sâmbăta dinainte de ziua Sfântului Francisc din Assisi, prietenii m-au invitat să explorăm Cetatea Aurită de la Cheud și Cheile Țicăului. A devenit oarecum o tradiție ca în preajma acestei sărbători, când, deși vremea este încă destul de caldă, toamna începe să-și etaleze întreaga paletă de culori, să facem o ieșire în natură. În plus, anul acesta amicul Széll Sándor și-a

completat *„arsenalul”* cu o serie de obiective fotografice și filtre profesioniste, așa că pofta de a pune razele soarelui să graveze imagini cât mai spectaculoase a crescut exponențial.

Cheile Țicăului reprezintă ultima strâmtoare a râului Someș, situată între Benesat și Țicău (pe malul stâng) ori între Cheud și Chelința (pe malul drept), situată la granița dintre județele Sălaj și Maramureș. Frumusețea zonei a stârnit dintotdeauna entuziasmul turiștilor. Odată cu apariția albumelor omagiale, ilustrate cu imagini gravate după primele fotografii realizate aici, defileul someșean a fost prezentat de Kincs Gyula în articolul *„De la Masivul Bihorului la Munții Rodnei”* (A Bihar-hegységtől a radnai havasokig), publicat în fasciculele seriei *„Monarhia austro-ungară în descrieri și imagini”* (Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben, 1886-1901). Pictorul Cserna Károly a realizat clișeele grafice, printre care și o extraordinară imagine a trecătorii, cu drumurile de pe cele două maluri, fără șinele de cale ferată de azi, deoarece porțiunea dintre Jibou și Baia Mare a fost dată în folosință abia la sfârșitul secolului al XIX-lea.

La dus, Sándor a optat pentru traseul Jibou – Someș - Odorhei – Someș - Guruslău - Traniș - Năpradea - Cheud. Am traversat Someșul pe podul aflat la poalele turnului de telecomunicații, unde întotdeauna se găsește cel puțin o mașină trasă pe dreapta, pentru că șoferii se opresc ca să-și umple bidoanele cu apa izvorului de acolo, foarte apreciată în regiune. Șoseaua este asfaltată până la Cheud, de unde pornește un drum comunal pietruit, fără denivelări, absolut acceptabil. E o rută deconectantă, de sfârșit de săptămână, fără claxoanele și duduitul camioanelor cu gabarit depășit sau fluierele și țăcănitul trenurilor de pe celălalt mal.

Evident, oriunde e atâta liniște împrejur și curge ditamai râul, locul trebuie să fie trecut imediat pe hărți ca un colțișor al Raiului pescăresc coborât pe Pământ. În umbra imenșilor plopi de pe malul drept, răsar pe tot locul undițe lungi, fixate în crăcane, fumegă focuri aprinse sub ceaunele unde fierbe borșul ori

se prăjesc peștii curățați de solzi. Sub oglinda apei, lucesc sticlele de vin sau cutiile de bere puse la răcit. În zonă, ascultarea manelelor, scăldatul în râu sau aruncatul pietrelor sunt strict interzise. Se vorbește în șoaptă, cu colțul ochiului atent la plute și la strune, în așteptarea capturii secolului.

Cheile Țicăului încep cu o insuliță și se termină cu alta. Am verificat, amândouă se disting pe imaginile de satelit furnizate de Google Earth. Totuși, ele n-au fost trecute pe hărțile iosefine, trasate în perioada 1769-1773, unde se zăresc doar brațele moarte dinspre Benesat. Aici, întreprinzătorii locali au amenajat niște bazine piscicole, unde dai un ban, dar sigur se agață ceva în cârlig.

Pe drum, în spatele primului loc de pescuit, cel de la intrarea în defileu, se află un izvor captat de silvicultorii din Cehu Silvaniei. Are o apă rece, dulce și limpede. Nu-s prea îndepărtate zilele când apa Someșului era numai o spumă, datorită combinatelor construite în municipiile din amonte. După revoluție, ele au fost închise, dezasamblate, vândute bucată cu bucată la fier vechi. Îmi amintesc și de zilele când ecologiștii și-au construit niște plute din butelii de plastic și au coborât pe firul apei până la Szolnok, ca să atragă atenția și să protesteze împotriva poluării industriale. Criza economică a dat lovitura de grație, coloșii industriali s-au prăbușit. Natura și-a recăpătat frumusețea, însă cu prețul pierderii a mii de locuri de muncă.

Coborâm în aval, unde lunca devine verde și oferă o pășune, porțiune folosită și ca loc de camping, și ca loc de plajă. Este porțiunea preferată de familiștii sosiți cu autoturismele, parcate apoi printre tufișuri, la umbră. Păturile se întind pe iarbă, gospodinele scot coșulețele sau pungile cu mâncare, bărbații pornesc radiourile sau casetofoanele. După ce toată lumea se ghiftuiește, adulții încep să joace remmy sau cărți, în vreme ce copiii coboară lângă firul apei, unde-și construiesc castele de nisip sau lansează bărcuțe de hârtie. Noi am adus nuci cu noi, așa că am închipuit niște caravele dolofane din coaja lor. În chip de vele,

le-am pus niște frunze de plop și ne-am minunat să vedem cum vântul le împinge în sens contrar curgerii apei.

Alții s-au jucat cu pietrele rotunjite din albia Someșului și le-au așezat în cercuri, simple sau concentrice. Au clădit mici ziduri, înalte de 20-30 cm și cam tot atât de late. Privite de pe pășune, cele largi, de câțiva metri diametru și străbătute de undele apei, seamănă cu portalul din „*Stargate*". Altele par niște ținte, deși nimeni nu azvârle ceva înspre ele. Ar putea fi niște incinte magice, folosite în scopuri neclare de vrăjitoarele care dansează despletite (eventual și despuiate) în lumina clarului de Lună. Sau sunt mesele rotunde ale sirenelor din blazonul familiei Wesselényi, adunate la tainic sfat. Dacă aș fi șoim sau vultur și le-aș vedea de sus, de la o înălțime neînchipuit de mare, poate că le-aș asemăna cu ventuzele de pe tentaculele caracatițelor. Au ceva misterios și amenințător în ele. Nu mă mir că pe englezi îi apucă damblaua după ce în holdele pârguite apar peste noapte imagini realizate din spice culcate la pământ.

Cercurile misterioase din albia Someșului

În partea din aval a locului de camping, departe de of-urile lui Adrian Copilul-Minune și Costi Ioniță, stau alți pescari. Albia începe să se îngusteze, apa devine adâncă și întunecată. De pe versanți, coboară un pârâiaș. E locul unde se găsește, mai retras înspre munte, un alt izvor captat de silvicultori. Într-o poiană înconjurată de pruni, se văd trei case țigănești. În fața celei dinspre Chelința, este un umbrar din viță de vie și o grădină cu flori, niște buzduci portocalii, lucruri mai rar întâlnite la acest neam de nomazi.

Coborâm în vale, ca să fotografiem cealaltă insuliță, aflată la capătul Cheilor Țicăului. Spre deosebire de Valea Oltului, atât de sugestiv descrisă de Geo Bogza, strâmtoarea dintre județele nordice are o lungime de doar patru kilometri, ceea ce nu-i răpește din spectaculozitate. Dacă n-ar fi fost celebrul reporter, frate bun cu Radu Tudoran, poate că ar fi venit altcineva și ar fi scris, referindu-se la ultima stavilă de pe cursul blondului Someș:

„Semeți, implacabili, de netrecut, apar Carpații în miazănoapte, umplând cu fruntea lor toată bolta cerului. Și nu sunt doar un perete, ci un întreg sistem de fortificații, alcătuit din metereze masive ce se întrepătrund și se sprijină unele pe altele, urcând tot mai sus, copleșitoare și inexpugnabile." [Notă: am înlocuit *„miazăzi*" cu *„miazănoapte*", ca să corespundă orientării de la fața locului.]

Pe malul celălalt, fluieră personalul de Baia Mare, semn că e trecut de orele patru. Urmează acceleratul și înserarea, dar noi am dori să vizităm și Cetatea Aurită. Ne urcăm în mașină și, deoarece în buna tradiție a turismului *„taie frunză la câini*", nu există nici un panou indicator care să indice cealaltă principală atracție din zonă, cerem îndrumare de la toți localnicii întâlniți în cale.

Poteca spre ruine începe din capătul nordic al Cheudului, dincolo de ultima fâșie arată și de ultima fâneață. În desișul dinspre deal, aproape de drum, se găsește o fântână din tuburi înguste de beton. Se urcă prin stânga ei, cale de 30-40 metri, până

apare o potecă. Se continuă ascensiunea către Vest și, peste câteva minute, la cota 230 m, apar ruinele unei presupuse abații medievale, locuită cândva de călugării benedictini, care au dat și numele satului aflat pe celălalt mal al Someșului, Benesat (în maghiară: Benedekfalva).

Petri Mór, monografist de confesiune reformată, a contestat vehement această legendă locală, dar nu s-a ferit să înregistreze poveștile sătenilor, care susțineau că monahilor de aici le-ar fi plăcut să chefuiască și, printr-un tunel care trece pe sub albia râului, și-ar fi adus femei din Suplacu pe Someș (în maghiară: *Széplak*, adică: *„Casă/ Așezare Frumoasă"*, nume preschimbat apoi în Aluniș), ca să se distreze împreună cu ele. La Țicău ar fi fost *„Mânzăria"* (în maghiară: *„csikó"*=*„mânz"*), la Biușa grânarele (în maghiară: *Böősháza*, *„Casa Belșugului"*), iar la Ardud sediul Ordinului călugăresc. Ce mai, ne-a oferit materia primă pentru un adevărat *„Decameron"* ardelenesc, a trasat cu multă râvnă calvină schițele din care să compună o frescă a destrăbălării papistașe, pe care apoi le-a șters dintr-o mișcare cu buretele, susținând că Benedict o fi fost țăranul care a întemeiat Benesatul, fără nici o legătură cu așezările ctitorite de cel mai vechi ordin călugăresc, ce poartă numele sfântului protector al Europei.

Este adevărat, impozantele ruine de opt metri înălțime și un metru grosime sunt prea masive pentru a constitui pereții unei biserici. În plus, nu urmează planul arhitectural obișnuit (împărțirea în tindă, navă și altar), iar orientarea este de asemenea atipică, după axa NE-SV. Precum observa preotul și istoricul (deci un expert în rânduielile bisericești) Bunyitay Vince în cartea *„Monumente sălăjene medievale"* (Szilágy megye középkori műemlékei, 1887): *„cel mai ciudat este faptul că templul nu avea un altar, deci nici arcul ce-l desparte de naos"*. El a presupus că fortificațiile ar fi constituit un avanpost întărit, unde ar fi locuit călugării, iar slujbele religioase s-ar fi ținut într-o capelă amenajată separat.

Mai sus, în vârf, la cota 310 m, stau șanțurile *„Cetății lui Pintea"*, care înconjoară o fortificație de 75 x 10 m, orientată pe

aceeași direcție ca și ruinele de jos. În realitate, ele au fost săpate cu mult înainte de războiul principelui Rákóczi cu austriecii (1703-1711), ba chiar înainte de năvala tătarilor (1241). În momentul când regii Ungariei au dobândit controlul asupra ocnelor de la Dej, ei au creat o infrastructură menită să protejeze importantele venituri obținute din comercializarea sării. Din păcate, atacul hoardelor conduse de Batu Khan a distrus multe documente. Nu știm ce ordin cavaleresc a întemeiat „*Cetatea de Aur*” sau „*Cetatea Aurită*”, dar cu siguranță că vitejii jurați să ducă o viață curată stăteau de pază la intrarea în Cheile Țicăului și-i protejau pe cei puși să vămuiască întru beneficiul regelui plutele sau carele cu sare sosite din sus-ul Someșului. O parte din vamă le revenea călugărilor din vecini și servea la acoperirea cheltuielilor pentru necesitățile curente. Dar nu numai tătarii poartă vina dispariției abației de la gura strâmtorii. Multe mănăstiri ardelenești au fost jefuite și distruse după trecerea populației la Reformă. Ele au supraviețuit numai în Secuime, unde locuitorii au rămas de confesiune catolică și le-au protejat.

Primul castelan amintit în acte (1341) se numea Thompus (Toma?), al cărui slujitor Petrus, fiul lui Raphael, l-a reprezentat într-un litigiu stârnit de trecerea domeniilor cetății Valcău în posesiunea comitelui Dáncs (Danciu?) și a urmașilor săi. Thompus clădise o moară în Crișeni (Czigányvaja), care, în urma noului act de înzestrare, ar fi urmat să devină proprietatea „*vecinilor*” săi. În 28 septembrie 1350, călugării din Mănăștur au eliberat copia unui act solicitat de „*Magister Dominicus dictus Machka castellanus de Aranyas*”. Lor le-a urmat Vásárhelyi Gerő, al cărui fiu a depus mărturie în 1388 că domeniul cetății cuprindea satele Moțiș, Sălsig, Someș-Guruslău și Turbuța, ocupate abuziv de castelanii din Chioar.

Pe blogul „*Cheud și cheudenii*”, Aurel V. David susține că numele de Oronos (Aranyos) ar fi provenit, ca și în cazul Arieșului, de la „*numele pârâului care poartă aur*”. Exploatarea aurului constituia, de asemenea, un monopol regal, deoarece numai suveranul avea dreptul să-și imprime chipul, efigia, pe monede,

lucru interzis chiar și unora dintre principii vasali. Din câte știm, singurul loc unde se spăla aur pe Valea Someșului se găsea la Băbeni (numele unguresc e cât se poate de sugestiv: *Aranymező*, adică „*ogorul, câmpia de aur*”). Întrucât Petri Mór a discutat pe îndelete argumentele pe baza cărora a identificat Cheudul cu cetatea Aranyos din vecinătatea Benesatului, îl vom îndrepta pe cititorul curios către prima parte a volumului II din monumentala monografie a comitatului Sălaj.

La întoarcere, în Someș-Guruslău am cotit la stânga și am urcat pe lângă grădinița și fostul sediu C.A.P. din localitate înspre Husia, sat aparținător de Jibou. Aici, drumul de legătură cu centrul administrativ a fost recent asfaltat. Sándor a reușit să surprindă câteva instantanee extraordinare cu Soarele apunând în spatele bisericuței de lemn din localitate, dar n-a mai avut suficientă lumină ca să fotografieze adecvat și rustica fântână cu cumpănă din vale. Zece minute mai târziu, treceam Someșul pe „*Micul Golden Gate*”, noul pod de la Rona. Pe cerul înroșit, părăsit de astrul diurn, turnul Grădinii Botanice se profila ca turla cristalină a bisericii Sfântul Anton de Padova din Baia Mare. Și mi-am adus aminte de coliba din Camposampiero, peste drum de castelul contelui Tiso, locul unde Pruncul Sfânt i s-a așezat călugărului franciscan în brațe. Oare ce-ar fi zis Petri Mór dacă ar fi văzut această minune?

O răchită nevinovată din capătul satului Var

6. Salcia Babei Blestemate

Jiboul n-a făcut parte din Imperiul Roman, al cărui hotar s-a stabilit pe malul stâng al Someșului, până la intersecția cu pârâul Agrij. De altfel, și Zalăul s-a aflat în afara „*limes*”-ului imperial. E adevărat că atunci când s-a introdus gazul metan, în Valea Miții s-au descoperit urmele a două castre de marș de pe vremea împăratului Traian, dar urmașii săi au socotit că este mult mai înțelept să se fortifice pe buza înălțimilor și au stabilit granița pe culmea Meseșului, acolo unde găsim acum turnurile de tele-comunicații și Hotelul „*Popasul Romanilor*”.

Dacă localitatea Jibou s-a aflat la „*o aruncătură de băț*” de frontiera provinciei Dacia Porolissensis, satul Var (azi aparținător de Jibou) a constituit un punct important de la marginea im-

periului. În volumul IV al monografiei *„comitatului Sălagiu”* (Szilágy vármegye monographiája), Petri Mór ne atrage atenția asupra faptului că, pe vremea când a fost pomenită pentru prima dată în documente drept *Szamosőrmező* (în limba maghiară: *„őr” = strajă*), *„mező” = câmp*), punctul grăniceresc se afla pe malul drept al pârâului Agrij, în apropierea locului unde drumul sării de Dej cotea către Prodănești și Creaca. După catastrofa de la Mohács, când Ardealul a fost răvășit succesiv de turci și de tătari, de lefegii, de armata imperială sau de curuți, vatra satului s-a mutat dincolo de Pietricica Varului și, precum se vede pe hărțile iosefine, s-a ascuns în valea unde acum se găsește vechea biserică greco-catolică de lemn, cu hramul *„Sfinții Apostoli Petru și Pavel”* (Wikipedia indică greșit hramul *„Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”*).

Noua biserică ortodoxă cu hramul *„Sfântul Ierarh Nicolae”* (*„de zid”*), sfințită în 2003 de Preasfințitul Părinte Petroniu, Episcopul Sălajului, e aproape lângă șosea. După transformarea într-o provincie habsburgică și instaurarea unei păci care a durat până la revoluția din paș' opt (aproape un secol și jumătate fără confruntări armate în zonă!), localnicii au căpătat curaj și au început să se așeze și de-a lungul drumului cel mare.

În 1827, baroneasa Mezőkövesdi Huszár Mária, soția lui Bornemissza József, a pus să fie săpată în stânca din dreptul locului numit Șesul Morii, acolo unde acum șoseaua este tăiată de o cale ferată secundară și se găsesc depozitele statului, un basorelief (o imagine cu cele trei cruci de pe Golgota) și o reprezentare a Sfântului Mormânt și a Învierii, deasupra căreia scrie: *„Cel reprezentat în această imagine nu-i nici om, nici Dumnezeu,/ dar e și om, și Dumnezeu în tâlcul închipuirii”* (Nem isten, nem ember ezen kirajzolt kép,/ De isten és ember, kit jelent ez a kép.) Ansamblul este vizibil de pe șosea și acum, din toamnă până în primăvară, când copacii își pierd frunzele, însă puțini cunosc istoria și semnificația lui. Mi s-a povestit că în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în cămările subterane de aici au fost amplasate rezervoare de combustibil (pentru a le proteja

de bombardamente), iar nemții ar fi avut intenția să construiască o pistă de aterizare pe Dealul Ciglentir, ceea ce totuși mi se pare improbabil, dată fiind distanța dintre presupusul aeroport și punctul de alimentare. Gura lumii e slobodă! 60 de ani mai târziu, când au început lucrările la zona industrială de pe același teren (ce-i drept, aflat anterior în proprietatea armatei), iar jibouanii au zărit din oraș siluetele unor stâlpi metalici, s-a răspândit zvonul că primarul dorește să construiască o telegondolă, după modelul celei din Constanța, care să poarte turiștii peste Someș, pe Dealul lui Rákóczi și înapoi.

Potrivit lui Petri Mór, Var a devenit port pe drumul sării în 1587. Celerii (plutașii) de pe Someș s-au săturat de silniciile baronului Wesselényi Ferencz și s-au plâns comitelui Gyulafi László cu rugămintea de a muta locul de descărcare în amonte de Jibou, ca să nu mai fie jupuiți de magnatul autocrat. Cererea cuprindea șapte puncte: construirea unui grajd pentru boii care trăgeau carele de transport pe uscat; amenajarea unui debarcader sigur în exploatare; evitarea deteriorării „*mărfii*” prin transportarea rapidă în depozit (sarcină încredințată sătenilor din Var); amenajarea unui han unde plutașii să se odihnească după primejdioasa călătorie (iar cupa de vin să coste cu o para mai puțin decât la Jibou!); instituirea unei clauze de exclusivitate a transportului, astfel încât nimeni altcineva să nu care sare prin acest punct; asigurarea asistenței juridice în problemele aflate în litigiu; hrănirea cailor utilizați de celeri pentru întoarcerea la Dej. Gyulafi a bătut palma cu plutașii, iar strămutarea a devenit legală după aprobarea de către principele Báthori Zsigmond, act semnat în 20 octombrie 1592. Mutarea a fost vremelnică, deoarece familia Wesselényi și-a folosit relațiile și în 1610 a obținut de la principele Báthory Gábor o revenire la vechea locație (în numele intereselor comitatului!).

De bătălia din 11 noiembrie 1705, se leagă legenda pietrei în formă de copită de cal, situată între Grădina Zmeilor și satul Borza, povestită la începutul acestor „*Techergheli*”, precum și legenda fetei lui Rákóczi, relatată în volumul „*Curiozități sălăje-*

ne". Pe pășunea dinspre Prodănești, se găsește o bortă podită cu cărămidă, despre care se zice că ar fi ieșirea unui tunel ce trece pe sub Someș și ar conduce la castelul Wesselényi. Iarna, ies aburi din ea; vara v-o arată ciurdarii. Îi avertizăm pe curioși că este o cale înfundată și prost aerisită. Cine a coborât cât s-a putut în ea a luat o lumânare aprinsă și s-a trezit cu ea stinsă, semn că acolo jos nu există suficient oxigen.

Precum vedem, Varul are un statut privilegiat în folclorul epic. Cred că nu există nici o altă localitate în zonă de care să se lege atât de multe legende. Cea mai strașnică este cea legată de Salcia Blestemată, locul de deasupra Varului unde o fată bătrână, care culegea „*hiribe*" (ciuperci) în pădure, a fost violată și omorâtă de niște tâlhari. Impresionează stranietatea întâmplării, tragismul detaliilor și faptul că drama s-a derulat atât de aproape în timp și în spațiu. Știu, veți zice că sufăr de Sindromul Elodia, umblu după potcoave de cai morți, dar stați și judecați abia după ce veți citi cele ce urmează. Legenda pădurii bântuite de spaima feciorilor și bărbaților a fost povestită de profesorul Zaharia Prodan în romanul „*Culoarea diavolului*", capitolul 2, „*Grota roșie*":

„La vest, pe o cărare ce duce spre satul Prodănești se află locul numit »La baba cea moartă«, un loc blestemat, locuit de strigoi și de diavoli.

Revoluția de la 1848 a ajuns și pe aceste meleaguri. Conducătorul răsculaților din Jibou și din satele vecine a fost Ion Bujor din Husia - zona văii Someșului; și Ioanichie Druhora din Chendrea - zona Văii Almașului. Revolta a fost înăbușită în sânge de gărzile maghiare, satul Rona, ars din temelii. La revoltă au participat și cete de haiduci. Ei s-au retras în Dumbrava Gâlgăului, într-o grotă - Grota Diavolului. Mult mai târziu în această peșteră s-au găsit picturi rupestre, dar, din lipsă de fonduri, pereții peșterii au fost zidiți pentru conservare. Tradiția spune că au violat și au ucis o fată bătrână, schiloadă, ce căuta hribe (mănătârci). Au înmormântat-o acolo, iar ei au fugit. Spiritul ei a devenit strigoi de noapte ce chinuie mai ales pe bărbații rătăciți în beznă pe acele

meleaguri. Nu știu cât adevăr este. Într-adevăr, când o însoțeam pe bunica-mea în Prodănești, unde avea o fată măritată, îmi arăta o movilă de argilă roșie. În loc de cruce, crescuse o salcie, spre uimirea bătrânilor. Într-o pădure de stejari să răsară o salcie! Poate o răsădise pădurarul, tatăl ei, considerat trădător, fiindcă a fost de partea ungurilor. Mai târziu s-a spânzurat și el prin apropiere. Trupul lui n-a fost găsit, îl mâncaseră fiarele pădurii. Salcia era foarte bătrână. Rămase fără crengi și frunze. Când bătea vântul, din trupul ei bătrân se auzeau țipete și scrâșnete. Era, când treceai pe acolo, o atmosferă ireală de moarte.

Și bătrânul Chelu a fost chinuit de strigoiul babei celei moarte. Tot tradiția populară spune că bărbații chinuiți de strigoi, care apoi se împreună cu nevestele lor, acestea vor naște copii schilozi (handicapați).”

Pățania a fost confirmată și de alți localnici. O doamnă ingineră agronom mi-a povestit o versiune în care fata cea bătrână n-ar fi fost surprinsă de tâlhari în vreme ce culegea ciuperci, ci ar fi cărat un sac de ceapă la Borza. Când procleții au văzut cât de greu atârnă povara și lucirile aurii prin găurile pânzei, au crezut că baba poartă o comoară și au tăbărât pe ea ca să i-o fure, abia apoi au violat-o și au omorât-o.

Un loc cu o asemenea încărcătură legendară, aflat în imediata apropiere, trebuie văzut neapărat. Întâmplarea a făcut să ajung pe neașteptate, într-un ceas când nu intenționam să merg într-acolo. Pornisem călare pe bicicletă ca să refac *„drumul popilor*” către Sâncraiu Silvaniei, dar abia am ajuns la intersecția dintre străzile Odorheiului și Cărămidarilor, că am simțit cum trepidează asfaltul sub mine. Mi se dezumflase roata din spate. La *„autopsie*”, s-a văzut că unul dintre peticele nevulcanizate de pe camera de cauciuc s-a lipit de anvelopă (căldură mare, monșer!) și s-a desprins ca hârtia de pe spatele unui abțibild, fără nici un avertisment prealabil. Drept urmare, cum doream o ultimă ieșire în natură, înainte să înceapă ploile de toamnă, am fost obligat să aleg un traseu *„per pedes*”, precum Var-Borza.

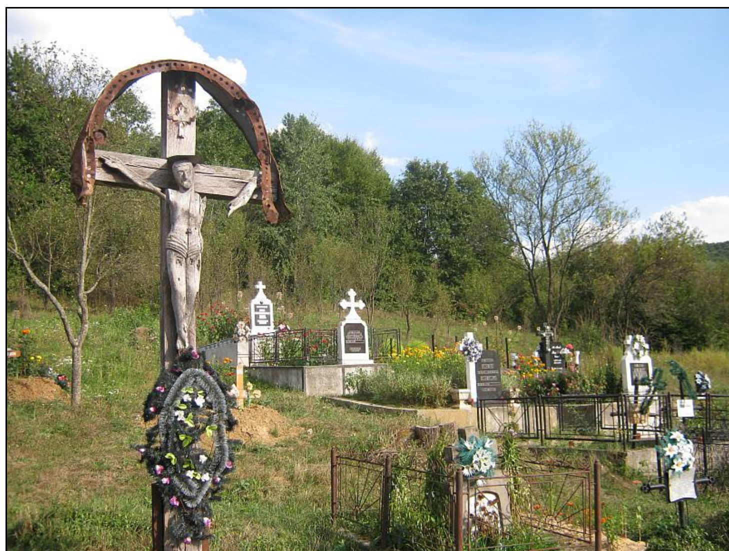
Am pornit pe jos, către stația C.F.R. Jibou. Pe peretele unui depozit din apropiere, cineva a scris cu un spray albastru: „*Luzărel*”. Lângă *graffiti*, se află plasat un panou de circulație, unde poliția îi avertizează pe cei nărăviți să apese pedala de accelerație până la podea: „*Stop accidentelor! Viața are prioritate! Centura de siguranță vă salvează viața!*” Cum prietenul Cătălin Ionescu a scris un roman distopic cu titlul de „*Loser*”, unde viața eroilor depinde de cât noroc au când extrag un fel de „loz în plic”, am făcut mai multe fotografii, printre care și una unde să se vadă și mesajul de pe tablă, și textul de pe perete.

În fața gării, am prins imediat un autostop, o „*Dacie*” papuc a unor meșteri zidari. Peste doar câteva minute, m-au lăsat la intersecția de unde începe strada Bisericii Vechi, peste drum de halta Var, o altă clădire a căilor ferate, abandonată și lăsată să cadă în paragină. De ce să ne minunăm de starea în care a ajuns cavoul baronilor Wesselényi în anii '70-'80, când, în cazul bunurilor imobile ale C.F.R., un fenomen asemănător se derulează chiar sub ochii noștri, în timp real. Englezii au pornit ofensiva ca să-i reobișnuiască pe britanici să călătorească cu trenul, concretizată și prin seriile de filme documentare „*Great British Railway Journeys*”, prezentate de fostul parlamentar Michael Portillo. Țările europene au prins ideea, au preluat-o și au difuzat anul acesta „*European Railway Journeys*”. Noi nu ne terminăm autostrăzile, nu investim în mijloacele de călătorie în comun, ardem ogoarele și otrăvim fântânile în fața unui dușman care nici nu și-a propus să ne invadeze.

Încep să urc panta lină. E încă răcoare, niște rândunele s-au adunat pe firele de curent trifazat și se încălzesc la soare întocmai ca în abecedar, ca niște notații muzicale pe un portativ. Strada este proaspăt asfaltată. Casele sunt cochete și bine întreținute, înșiruite pe partea dreaptă a văii unui pârâiaș. Localnicii împletesc diferite obiecte din nuiele de răchită și au lucrat vreme îndelungată pentru export, vânzându-și produsele în Italia, perioadă de prosperitate care și-a pus amprenta pe gospodării.

Asfaltul se termină la o bifurcație: în față, se merge la biserica de lemn „*Sfinții Apostoli Petru și Pavel*”; în dreapta, e drumul către Borza, unde, în mijlocul codrului, se află mormanul sângeriu de argilă către care mă poartă curiozitatea.

Biserica „*veche*” este, ca să cităm din albumul „*Bisericile de lemn din Sălaj*” (Editura Silvaniei, Zalău, 2008): „*situată pe un deal destul de greu accesibil*”, „*ascunsă, ca și mare parte din vechiul sat, în ciudatul relief al depresiunii Agrij-Almaș*”. Deci și alții folosesc cuvântul „*ciudat*” când vine vorba despre văile labirintice din jurul Varului. Lăcașul de cult a fost folosit până în 1995; azi nu se mai slujește aici decât la sărbătorile de hram sau cu ocazia vreunei cununii, la cererea mirilor.

Cimitirul din jurul vechii biserici de lemn din Var

În exterior, în dreapta altarului, pe prispă, se află mormântul preotului Damian și al preotesei Tătina, marcat printr-o cruce de piatră. În țintirim, se găsește o altă răstignire cioplită din lemn, unde Mântuitorul are brațul stâng rupt, întocmai ca la crucea de la intersecția dinainte de podul Surducului peste pâ-

râul Almaș. Pe latura vestică, există un unghi de unde se poate surprinde Piscuiul Ronei în fundal. Pozele de dimineață nu mi-au ieșit, din cauza lipsei de lumină, dar am revenit ulterior, într-altă zi, după prânz și am fotografiat templul și împrejurimile în condiții excelente.

Deci, ca să ajungeți la Salcia Babei Blestemate, se cotește către dreapta, unde dați peste fosta carieră de caolin, unde natura a săpat câteva forme neobișnuite, dar nu atât de numeroase și de spectaculoase ca la Grădina Zmeilor din Gâlgăul Almașului. Argila albă, folosită de olarii noștri pentru smălțuirea oalelor și de chinezi la fabricarea porțelanului, a trezit entuziasmul filosofului Gaston Bachelard, care o descria ca pe un fel de plămădeală vie, supusă descompunerii și fermentării. Cele două răstimpuri fizice total diferite prelucrau dialectic materia primă, la fel cum sistola și diastola imprimă ritmul unei inimi: *„două interese contrarii, aici prima mișcare - finețea distrugătoare care vrea praful, și-a doua mișcare - legătura tot mai fină a fermenților care pregătesc contexturile; prin această dublă mișcare, s-ar părea că aluatul se frământă pe sine*”. (*„Pământul și reveriile voinței*”, traducere de Irina Mavrodin)

Evităm să pătrundem în valea albă, gura unei râpe adâncite cu lopata. În fața barăcii ruginite de la intrarea în exploatarea abandonată, alegem drumul din stânga, care urcă spre deal. Drumețul va avea și aici parte de o surpriză. Una dintre case are gardul împletit din curpeni, împrejmuire excelent executată și păstrată în bună stare - asta acum, în epoca gardurilor din beton și a porților din fier forjat!

După ce trecem de cele câteva clădiri, dispuse pe locul unor gospodării trecute și pe hărțile întocmite la porunca împăratului Iosif al II-lea, drumul o ia către dreapta, spre Vest, unde se pierde în liziera pădurii. În spate, pe o pășune de un verde suculent, rămâne o răchită monumentală, cu plete bogate și decorative, absolut nevinovată, fără nici un rol în Afacerea Babei Batjocorite.

Pătrundem în pădure, dar e un parcurs scurt, deoarece în curând urmează o zonă cumplită, defrișată în întregime, care seamănă cu felul cum arăta taigaua siberiană după prăbușirea meteorului Tunguska. În locul panopticumului groazei din cel mai întunecat codru al Țării Silvaniei, sălaș al unuia dintre cele mai nemiloase duhuri necurate, ne întâmpină cioturile cât roata de la bicicletă (ori chiar mai mari) ale arborilor retezați de la rădăcină cu drujba. Printre aceste ultime rămășițe ale unor stejari seculari, trece, adânc întipărit în sol, drumul îngust de care. Au fost necesare secole, zeci de mii de roți și sute de mii de apăsări de copită ca să sape o asemenea tranșee, un veritabil culoar călăuzitor prin desime.

Desigur, peisajul arăta cu totul altfel în urmă cu 40 ani, în vremea când Zaharia Prodan l-a străbătut împreună cu bunica lui. Îmi pot închipui groaza unui copilaș de câțiva anișori, purtat de mână printre arborii uriași și impunători, într-un codru cu frunzișul des, unde nu se zărea geană de cer, în vreme ce fiecare pală de vânt stârnea câte un cor de vaiete și scrâșnete. Spaima era menținută și întreținută de poveștile despre tinerii pe care noaptea i-a prins în pădure și n-au ajuns acasă la timp. Când, în ziua următoare, după răsărit, pornea căutarea lor, erau găsiți cu mințile rătăcite. *„Baba blestemată”* amenința nu numai partea bărbătească a satului, ci pe toți cei născuți din sămânța celor marcați de întâlnirea cu ea. Mai teribilă decât codrencele care furau nou-născuți sau îi schimbau cu copii păroși, *„fata bătrână”* nu cunoscuse împlinirea prin dragoste în viață și se răzbuna după moarte pe toți cei care își găsiseră perechea potrivită, alături de care să trăiască fericiți până la adânci bătrâneți, strâmbându-le copiii.

La fel de nemiloși au fost și profitorii de ocazie. Câteva hectare de pădure au fost date la pământ fără nici un pic de remușcare, ștergând cu buretele specificul unui spațiu al nelegiuirii. Undeva în această parte de lume s-a aflat movila de lut roșu unde se înrădăcinase o salcie scheletică, aproape uscată, lucru absolut neobișnuit într-o pădure de goruni. În credințele populare,

există câteva specii privilegiate, precum salcia plângătoare (Salix babylonica), ale cărei ramuri mlădioase au ascuns-o pe Maica Sfântă atunci când soldații trimiși de Irod au căutat-o ca să-l ucidă pe Prunc. Din coaja sălciilor, s-a preparat multă vreme un ceai amar, leac bun împotriva frigurilor de baltă (pomenit și de Jules Verne în „*Insula misterioasă*"). Acidul acetilsalicilic (aspirina), o variantă similară obținută prin sinteză chimică, este acum cunoscut și folosit de toată lumea pentru tratarea guturaiului și a reumatismului. Dar nu toate plantele de baltă se bucură de un bun renume. Mănăstirea Argeșului a fost construită într-un loc aflat sub stăpânirea demonicului, în mijlocul unei zone mlăștinoase unde se tăvăleau porcii și godacii în noroi, acolo unde „*unde-mi crește/ unde se-ndesește/ trestică/ pitică/ răchită/ 'nflorită/ papură/ 'nverzită*".

Locul unde în perioada post-pașoptistă s-a săvârșit tripla nelegiuire (tâlhărie, viol și crimă) a fost acum ras de ferăstraiele mecanice, brăzdat de tractoarele forestiere, butucit de copacii trântiți ca un mănunchi de marocco, călcat de cizmele tăietorilor de lemne, acoperit de mormanele crengilor desprinse cu securea de pe trunchiurile încă pline de sevă. Blestemul butelcilor din plastic năpădește ceea ce a rămas din fosta pădure. Flacoane de bere, de suc, de detergenți, de ulei, de apă minerală se înșiruie de-a lungul potecilor ce se întâlnesc în capătul satului. Ele vor supraviețui bacteriilor, ciupercilor, prădătorilor, formând un ultim strat geologic, cel din perioada terminată cu extincția speciei Homo sapiens sapiens.

Poate că ar trebui să mă simt dezamăgit că am străbătut degeaba atâta cale până aici. De ce? Am pornit pe urmele unei istorisiri cu năluci codrene și am dat peste alta, o tragedie ecologică, mărturie a lăcomiei fără de frontiere. Parcă aud cântecul Tatianei Stepa: „*Spune-mi pădure cu frunza rară:/ Unde-i iubirea de astă vară?/ Nu știe iarna să se îndure/ De noi, copacii fără pădure?*" Nu este nici primul, nici singurul măcel al fraților noștri muți, fără de picioare, cu totul neajutorați în fața celor înarmați până în dinți cu ferăstraie și topoare. Cârcotașii vor spune că

putem să ne mândrim cu faptul că Sălajul stă bine în comparație cu defrișările masive din Secuime sau din Moldova, însă aici nu este vorba numai despre distrugerea plămânilor prin care respiră Pământul, despre absorbția apei de ploaie ori despre erodarea solului. Rana mortală tăiată de lucrătorii forestieri în miez de codru este în primul rând una spirituală. Iată, dragă Watson, o crimă care a ucis nu o biată bătrânică nemăritată, ci o parte din sufletul locului și al localnicilor.

Mă amărăște nepăsarea celor care, din neștiință sau nepăsare, au lăsat să fie nimicit un loc atât de promițător în stârnirea groazei, un *„nec plus ultra"* (mai mult de atât nu se poate) al terifiantului sălăjean. Bătălia dintre tradițional și modern, dintre conservator și inovator, a fost câștigată de atotcotropitoarea uitare. Îmi amintesc de șemineul descris în *„Fantoma din Canterville"* de Oscar Wilde, unde pata de sânge din locul unde, în 1575, Lady Eleonor fusese omorâtă de către Sir Simon de Canterville, a stat neatinsă vreme de secole, până când a fost curățată cu *„Paragon"*, detergentul minune adus de ministrul american Hiram B. Otis. *„Salcia Babei Moarte"* reprezintă un caz similar: un loc excepțional, unic, încărcat cu istorie, doldora de paranormal, mai ceva decât Noaptea Sfântului Andrei și Halloweenul la un loc, plus o poveste cu haiduci, sex și violență - iată reunite aici toate ingredientele unei rețete de succes.

„Qui prodest?" Dar cui folosesc toate acestea?

De când pădurea dintre Var și Borza a fost retezată de la sol, vărenii au rămas cu o legendă mai puțin. Nu-i bai, televizorul și internetul le pot aduce oricând altele, mai multe, mai noi!

7. Calea celor trei biserici

De la Jibou la Cehu Silvaniei se poate merge nu numai pe șoseaua către Baia Mare, ci și pe un drum lăturalnic, circulat doar de localnici, dar care oferă, pe un traseu de nici zece kilometri, posibilitatea de a vizita trei monumente religioase inedite: bisericile de lemn din Bârsa, Domnin și Bulgari.

Dacă în spațiul mioritic, lăcașurile de cult de acest tip individualizează Țara Silvaniei și Maramureșul, ele nu reprezintă o raritate absolută pe plan global. În ultimul număr al revistei „*Școala Noastră*” din Zalău (5-6/2012), a apărut un articol despre bisericile de lemn din Europa, scris de Mirela Costruț, unde autoarea prezintă templele similare din Ungaria, Ucraina, Cehia, Slovacia, Polonia, Norvegia sau Rusia (printre care extraordinara catedrală „*Schimbarea la față*” de pe insula Kizhi din lacul Onega, declarată parte a Patrimoniului Mondial UNESCO, construcție fără nici un cui de fier, începută în 1713-1714, pe timpul țarului Petru cel Mare). În finalul prezentării, se mulțumește „*centrelor culturale străine acreditate în România pentru informațiile puse la dispoziție*”, ceea ce explică sursele excelentei documentări. Însă dacă ar veni acum un străin și ar solicita la fața locului date concrete despre una dintre „*mătăniile spiritualității românești*” din Țara Silvaniei, oare ce i-am putea oferi?

Un ghid de nădejde pentru orice curios este cartea „*Monumente istorice bisericești din Eparhia Oradiei, județele Bihor, Sălaj și Satu-Mare. Bisericile de lemn*” de Ioan Godea și Ioana Cristache-Panait (Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1978), azi o raritate bibliografică. De folos este și albumul „*Bisericile de lemn din Sălaj*” (Editura Silvania, 2008), întocmit cu ajutorul preoților ortodocși din județ, sub coordona-

rea doamnei Ileana Petrean-Păușan. Titlul lucrării este oarecum aproximativ, deoarece din volum lipsesc descrierile construcțiilor asemănătoare ridicate de comunitățile reformate (calvine) de maghiari din Meseșenii de Jos, Jebucu, Mineu, Mirșid sau Recea crăsneană (la care o putem adăuga liniștit și pe cea din satul Lelei de lângă Cehu Silvaniei, localitate aflată cândva pe teritoriul „*comitatului Sălagiu*”, acum în județul Satu Mare). Dincolo de orice cârcoteală, iată o carte frumoasă, bogat ilustrată cu fotografiile realizate de Dorel Moraru și Dombi István-Attila, care, în ciuda prețului accesibil, poate fi consultată în doar câteva dintre bibliotecile comunale din județ. Eu am cumpărat-o de la Biserica „*Sfânta Vineri*” din Zalău. Alte informații și fotografii ne oferă Camelia Burghele, în recent lansatul volum trilingv (cu originalul românesc tradus în maghiară și engleză) „*Șapte zile în Țara Silvaniei*”.

Destul cu bibliografia, hopa sus pe bicicletă! Ca să ajungem în satul Bârsa, vom ignora faptul că la intrarea dinspre Jibou în comuna Someș-Odorhei există o fermă de struți, plus o sumedenie de alte viețuitoare la fel de drăgălașe. Am promis că vom prezenta bisericile de lemn din Bârsa, Domnin și Bulgari și nu ne vom lăsa deviați de dorința prea puțin pioasă de a căsca ochii la niște animale exotice rarissime. Nici nu ne vom opri ca să dăm cu undița la pește, în ochiurile băltoase ale Someșului sau în iazurile amenajate prin preajmă. Deci, tot înainte, către pizzeria „*Doinița*” și terasa „*Boema*” (pe dreapta). În centrul localității (neglijați cuibul de barză: nu uitați, fără animăluțe!), până să ajungem la școală, se cotește la stânga. În dreapta, va apare în curând un cimitir bine întreținut. În apropierea intrării, se zărește un mic chioșc octogonal, un loc acoperit unde rudele decedatului pot împărți pomana pentru sufletul mortului, indiferent de capriciile vremii. Este o inițiativă locală binevenită, regăsită în toate satele aparținătoare de pe traseul tocmai început. După o dublă curbă foarte strânsă, drumul urcă și trece printre câteva căsuțe „*pline de culoare*”, în fața cărora se zăresc o mulțime de copii în fundul gol, iar înspre sud se profilează forma piramidală

a Piscuiului Ronei. Nu vă opriți ca să fotografiați panorama policoloră a rufelor întinse la uscat chiar pe gard, ci grăbiți-vă să ieșiți din localitate și mergeți către micul baraj de acumulare care încearcă să dea o utilitate râpelor adânci din stânga șoselei. Bârsa începe de la *„coada lacului”*.

Biserica „Sfântul Gheorghe” din Bârsa

Numele localității provine de la oile cu firul de lână lung și aspru, care au dat numele și Țării Bârsei. Ele sunt pomenite și în balada *„Miorița”*, unde ciobanul își întreabă mioara năzdrăvană: *„Oiță bălană,/ Cu lână bârsană,/ De trei zile-ncoace/ Gurița nu-ți tace!/ Apa rău îți face,/ Ori iarba nu-ți place,/ Ori nu-ți vine bine/ Să mai fii cu mine?”* (Gh. Dem. Teodorescu.) Tradiția, notată și în voluminoasa operă a inspectorului școlar zălăuan Petri Mór, susține că satul a fost întemeiat de un cioban care a iernat în hotarul Domninului și apoi a rămas acolo. O fi fost iarba mai fragedă sau și-o fi luat ciobăniță din sat, n-avem de unde ști acum, după patru secole și jumătate de la prima menționare (1549: *„Wyffalw”*, adică *„új falu”*=*„satul nou”*). O vreme, plugarii

de aici au slujit cetatea Cehului și au plătit aceleași dări ca și noțiganii. În 1733, când apare pentru prima oară denumirea de *„Bersza”* în acte, preotul greco-catolic Nistor (Nesztor) se îngrijea de sufletele a 12 familii. În 1750, au fost numărați 200 de credincioși greco-catolici, *„eclejia”* bisericii cuprindea un teren intravilan și șapte *„câble”* (din latinul *„cubulus”*, o suprafață egală cu 57 ari, deci trei hectare și jumătate) de pământ arabil, iar slujitorul Domnului primea anual trei care de fân și două maje de sare. Administrația habsburgică a notat în mai multe rânduri numele *„boierașilor”* cu dreptul de a purta arme și obligația de a lupta pentru crai: Tarța, Bota, Roată (1797), Lazăr, Pocol, Ghiurco (1805). În vremea lui Napoleon împărat, preotul era tot unul unit cu Roma, iar biserica dispunea și de o școală cu o încăpere. La fel și în 1847, când numărul locuitorilor a fost de 414, dintre care 409 greco-catolici și 5 reformați.

În albumul din 2008, preotul paroh Traian Pop situează perioada de ridicare a bisericii de lemn la începutul secolului al XVIII-lea, opinie care coincide cu datele oferite de *„Monografia comitatului Sălaj”*. Lăcașul de cult poartă hramul *„Sfântul Gheorghe”* și se află în vale, dincolo de pârâu. Ca să ajungeți acolo, trebuie să părăsiți asfaltul când ajungeți la răspântia marcată de o răstignire de beton cu trei trepte (reprezentând credința, speranța și iubirea), înconjurată de un gărduleț decorat cu niște cruci malteze cu colțurile rotunjite. Cotiți la stânga, apoi încă o dată la stânga. Poarta țintirimului este ornamentată cu o îmbinare între deja descrisa *„cruce a celor patru inimi alungite”* și un motiv solar cu 12 raze, în centrul căruia plânge o salcie cu patru ramuri. Colțurile de sus ale fiecărui panou radiază fasciculele unei lumini divine. Colțurile de jos sunt fixate cu pentagramele spiralate ale unor flori de măr. Impresia artistică de ansamblu a compoziției este una excelentă și surprinde, nu te-ai aștepta să vezi așa ceva aici, într-un loc relativ retras. Dar dacă te gândești că aici s-a născut criticul și profesorul universitar Dumitru Micu, parcă nici nu mai este atât de uimitor.

Până să ajung la biserică, mi-a atras atenția un mormânt nou, acoperit cu coroane și flori proaspete, străjuit de o piatră funerară de mari dimensiuni. Inscripția epigrafă cuprinde un catren inscripționat *„alb pe negru"*: *„Și în semn de rugăciune/ Pe țărâna ce m-apasă/ Două lacrimi tu depune/ Și-apoi du-te și mă lasă."* Aici se odihnește părintele protopop Constantin Bota (1949-2012), înhumat cu doar câteva zile înainte. Cum la noi protopopul ortodox este părintele Dan Dregan, i-am întrebat pe săteni cine a fost regretatul și mi-au povestit că răposatul a slujit în județul și în municipiul Satu Mare, apoi s-a pensionat și s-a retras aici. De altfel, cercetând țintirimul, am găsit și un alt mormânt preoțesc, cel al lui Bota Gheorghe (1923-2001), unchiul său.

Pe măsură ce urc, deslușesc o altă surpriză. Biserica de lemn *„Sfântul Gheorghe"* din Bârsa poartă un număr de casă (82), scris după tipicul administrativ, cu cifre albe pe un mic dreptunghi albastru. Nu este fixat pe stâlpul porții de la drum, ci în colțul peretelui sudic, lângă ușă. De la nivelul streșinii în sus, clădirea este complet acoperită cu tablă, inclusiv obloanele turnului pătrățos, ceea ce îi dă aspectul unui vehicul blindat, căruia i s-a demontat turela și în locul tunului a fost plantat un foișor cu turla ascuțită ca o lance. La urma urmei, sfântul mucenic patron a fost un militar înzăuat de pe vremea împăratului Diocletian, precum ne povestesc hagiografiile: *„dintr-un neam strălucit și luminat, din ceata ostașilor ce se chemau tribuni; iar când a fost să pătimească era la cinstea dregătoriei de comis"*. Pentru popor, el este eroul solar cu armura aurită care a răpus balaurul iernii, a eliberat sursa de apă confiscată de jivină și a salvat-o pe prințesa oferită drept jertfă, un episod apocrif, dar reprezentat fără încetare în iconografia creștină, unde viteazul apare călare și țintuiește cu lancea în pământ capul căscat al monstrului sauriform.

În partea sudică, în fața pragului de la intrare, cineva a așternut un ștergător de picioare și un covoraș verde-smarald. Tot lângă intrare, într-o cutie metalică de tablă afumată, se găsesc mucurile

lumânărilor aprinse de săteni pentru sufletele celor morți și vii. În spatele scării de acces în clopotniță, atârnă o toacă suspendată cu două lănțișoare, cu două ciocănașe lăcuite de lemn alături. Iată semne clare că aici se țin în mod regulat slujbe religioase, la care credincioșii participă activ și se roagă pentru iertarea păcatelor. Din păcate, sunt tot mai puține bisericile de lemn „*vii*", unde oamenii vin duminica și de sărbători ca să-și întâlnească Mântuitorul și să nădăjduiască înspre Împărăția Cerească, tărâmul ceresc al păcii, unde „*lupul va paște la un loc cu mielul, leul va mânca paie ca boul și șarpele cu țărână se va hrăni*" (Isaia 65:25). O clădire de lemn rezistă la cutremure, dar este amenințată de primejdiile focului și apei. Fiind vulnerabilă, necesită o atenție sporită. Aminteam în „*Curiozitățile sălăjene*" de principalul templu japonez, cel dedicat Zeiței Soarelui Răsare. El este situat într-una din cele două curți ale sanctuarului, iar tot la douăzeci de ani odată, ansamblul este demontat, fiecare piesă este verificată, reparată sau înlocuită, ca apoi totul să fie reclădit în cealaltă parte. Precum sufletul omenesc, și lemnul cere să fie bine îngrijit.

Din Bârsa, se trece pe neobservate în satul părinte. Deși este plasat tocmai la mijlocul drumului dintre marile șosele ale județului, deci la distanța maximă de fiecare dintre ele, Domnin este cea mai cunoscută localitate dintre cele trei vizitate acum, deoarece aici s-au născut mai mulți oameni de seamă, precum istoricii Cornel Grad și Ioan Ciocian, preotul Ioan Ghiurco, scriitorul și informaticianul Aurel Pop, medicul veterinar Radu Gh. Mihai Trif. De asemenea, multe cadre didactice sau oameni de afaceri jibouani se trag din acest sat.

Prima dată am ajuns aici venind dinspre Șoimuș, pe firul apei, apoi pe sub poala pădurii, căutând mlaștina cu petrol parafinos despre care au scris Petri Mór și Emil Lobonțiu, bănuita sursă de materie primă a fostei fabrici de lumânări din Jibou. Încă n-am găsit-o. Am traversat o imensă pășune, împingând răbdător bicicleta la deal, conștient de faptul că, pas cu pas, acumulez tot mai multă „*energie potențială gravitațională*" și astfel nu va trebui să pedalez la întoarcere. Cu mașina, e mai greu

să traversezi pajiștile, chiar dacă terenul e neted ca palma, așa că vă recomand să veniți dinspre Bârsa, pe asfaltul șoselei.

Valea pârâului este traversată de la multe podețe improvizate din stâlpii vechi de iluminat, cărora li s-a montat un parapet. La vadul destinat pentru trecerea mașinilor, un cârd de gâște sâsâie amenințător: „*Pe aici nu se trece!*" Mai sus, un cocoșel și o găinușă din rasa pitică japoneză, niște galinacee ornamentale de buzunar, ciugulesc iarba din jurul „*Monumentului Eroilor*", o construcție decupată din beton armat, încă nedefinitivată. Știu, am promis, fără animăluțe drăgălașe!

Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril" din Domnin

În centrul satului, la pod, se află o bancă, o cișmea albastră, tip „*fonduri europene*" și o imensă bilă văruită, o uimitoare creație a naturii, albită cu bidineaua. În ograda lui Ioan Bance, aflată un pic mai jos, pe stânga, am văzut și altele, adunate mai multe la un loc. Ele au fost descoperite pe traseul autostrăzii Cluj-Turda și aduse în urmă cu vreo doi ani de către buldozerist. Sătenii le folosesc în scopuri decorative, pentru înfrumusețarea

grădinilor. Seamănă cu ghiulelele pe care le-a călărit baronul Münchhausen la asediul cetății Oceakov (aflată în Transnistria, stăpânită vremelnic și de Ștefan cel Mare).

După ce un bătrânel tras la patru ace și cu pălărie de fetru pe cap m-a asigurat că nu mi-o va ciordi nimeni, mi-am lăsat bicicleta rezemată de parapetul podului și am urcat către deal, unde se înșiruie școala, grădinița, poșta, căminul cultural „*1 Mai*”, casa de rugăciuni baptistă și cele două biserici ortodoxe. În capătul de sus al străzii se află biserica nouă, cu hramul „*Bunavestire*” (25 martie). Are două clopotnițe, un fronton larg, o poartă albă, decorată cu multe coarne berbecești (după modelul capitelurilor ionice), „*făcută și donată de familia Bance Dumitru nr. 54*”. Partea cu „*Dumitru număru' cinș'patru*” mi s-a părut a fi o exagerare nostimă.

Am cotit la dreapta, unde, după câteva case, lângă cimitir, se află vechea biserică de lemn, cu hramul „*Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril*”, construită de meșterul Ciocian și cei trei fii ai săi, veniți din Vărai, sat situat în sudul comunei maramureșene Șomcuta Mare. Este singura biserică din Sălaj care are un dublu rând de streșini din șindrilă. Turla este octogonală, pornind din stâlpii unei baze pătrate. Talpa bisericii este cioplită din niște bușteni impresionanți ca mărime, trași cu boii din fosta Dumbravă (azi defrișată). Pe laturi, are țintuite mai multe cruci de lemn, în dreptul locurilor unde au fost îngropați preoții care au slujit aici. În albumul Direcției Județene pentru Cultură Sălaj, este trecut ca preot paroh Traian-Dorin Pop, dar la elaborarea prezentării a contribuit și învățătorul Marius-Sergiu Ghiurco.

În urmă cu câțiva ani, în 6 februarie 2004, „*Magazinul Sălăjean*” a publicat, pe un ton sceptic, un articol despre deshumarea unei localnice, ca urmare a unei suspiciuni de magie neagră. Fiica decedatei s-a plâns că, după înmormântare, starea de sănătate i s-a schimbat brusc și inexplicabil. Convinsă că, vorbă din popor, „*a fost legată*”, femeia a depus o cerere la parchetul de pe lângă Tribunalul Sălaj. Cum nu a existat nici o suspiciune legată de moartea bătrânei, procuratura și-a declinat competența, iar

petenta a fost trimisă la Direcția de Sănătate Publică. Aici i s-a dat aprobarea solicitată. Conform celor apărute în ziar, după scoaterea sicriului, în el au fost găsite niște cârpe și o vestă foarte veche, strecurată sub moartă. Conform tradițiilor, ele au fost arse împreună cu giulgiul și astfel „*farmecul*" a fost dezlegat, iar pacienta și-a recăpătat liniștea sufletească și sănătatea. „*No, care ieste ezplicațiunea?*", întreba ziaristul în final. Credința că îngroparea unui obiect personal duce la îmbolnăvirea persoanei care-l purta este larg răspândită în județ. Îmi aduc aminte de un caz similar, povestit la „*șezătorile*" din Halmășd, unde, după lungile ședințe de învățământ politico-ideologic ținute de domnul director Gavril Neaga, până să plece „*cursa de Suplacu*", „*mama Flori*" îi aduna pe toți profesorii stagiari navetiști, ne ospăta și ne lăsa să ne familiarizăm cu ultimele evenimente.

După Revoluție, în satul Drighiu din aceeași comună au sosit niște francezi din Aurignac, o mică localitate rurală din Franța, locuită de doar 1.100 de suflete, dar a cărui faimă a ajuns pretutindeni în lume, datorită castelului medieval și mărturiilor arheologice legate de viața oamenilor primitivi descoperite într-o peșteră. În țară, toată lumea știe de mănăstirile din Bucovina, de pălinca sau „*țuica*" de Zalău, dar foarte puțini dintre cei din afara județului, au auzit de bisericile de lemn sălăjene, eventual numai despre turla înaltă și zveltă a celei din Fildu de Sus ori cea ridicată de Horea în Cizer, azi strămutată dintre hotarele județului și găzduită în Parcul Etnografic Național „*Romulus Vuia*" din Cluj-Napoca.

Deși se discută mult despre turismul rural, așezămintele religioase nu vor atrage turiști, cât timp nu se vor definitiva pregătirile pe plan local: repararea drumurilor de acces, plantarea unor indicatoare rutiere, scrierea panourilor de prezentare a monumentelor, montate lângă poarta de acces (în nici un caz sub streașina bisericilor, ca să nu le știrbească „*patina*"), includerea obiectivelor în circuitul hramurilor și pelerinajelor, marcarea datelor respective în calendarele editate de Episcopia Sălajului, editarea unor pliante turistice (chiar și cele alb-negru, multiplicate prin fotocopiere, sunt

mai bune decât nimic; textul poate fi chiar cel trimis de preotul paroh pentru a fi publicat în album ori scurtat în favoarea materialului ilustrativ) etc. Sunt lucruri simple, dar care în timp vor da un spic bogat din fiecare bob semănat.

Ca să ajungi din Domnin în Bulgari trebuie să treci peste Dealul Feței, un loc cucuiat de unde se vede tot ce mișcă în zonă, unde cei din vechime ar fi putut construi o frumoasă cetate, dar despre care sătenii zic că nu-i decât un teren cu o poziție ideală pentru viticultură. Un prieten automobilist s-a interesat de starea drumului dintre cele două sate și i s-a recomandat să renunțe la traversare, deoarece după o săptămână de ploi torențiale (însă nu uitați: *„dacă plouă în mai, vom mânca mălai!”*) totul ar fi fost numai gropi, bălți și noroi. L-am liniștit că a rămas în urmă cu noutățile. Urmau alegerile locale, prin urmare, în Bulgari au fost trimise câteva camioane cu *„balast electoral”* și ulițele rustice ale localității s-au transformat în niște somptuoase alei de parc englezesc, acoperite cu tone de prundiș, pietricele cuarțoase rotunjite de apele blondului Someș, un adevărat *„covor de ceremonie”* pe care alegătorii s-au dus de la biserică până la secția de votare fără să se întineze.

N-a fost chiar ca-n vecini, în Someș-Odorhei, unde s-a turnat contra cronometru bitumul în strat de treizeci de centimetri, dar iată un pas spre *„mai bine”*. Vorba lui Vili Heinz, fost primar în Teremia Mare: *„Dacă vrei, găsești soluții; dacă nu vrei, găsești motive.”* În alte părți, mai puțin sprijinite oficial în atragerea de fonduri pentru diferite proiecte, s-au pus doar niște termopane la căminul cultural, au legat biblioteca comunală la rețeaua Biblionet, s-a reparat acoperișul grădiniței sau, în cel mai rău caz, s-au schimbat tablele indicatoare de la intrarea în sat. Totuși s-a făcut ceva, pentru Partid și pentru victorie! Și, bineînțeles, pentru oameni și bunăstarea obștei.

În lipsa folosirii curente ca și cadru de desfășurare al ceremonialului religios sau a unei pregătiri reale pentru a fi transformate în veritabile ținte ale turismului prosper, repararea sau întreținerea bisericilor de lemn atrage cu greu fonduri, mai ales

în vremuri de criză economică. La o răsfoire a presei județene, am văzut că de câțiva ani se tot discută despre restaurarea frumosului lăcaș de cult din Bulgari, cel mai vechi monument românesc de arhitectură religioasă din regiune. În martie 2009, Bianca Băican scria în articolul „*Comorile Sălajului mor încet*" că ar fi necesar 300.000 de lei pentru lucrări. Trei ani și un pic mai târziu, situația din teren a rămas neschimbată.

Când am ajuns acolo, poarta de la drum era legată cu o sârmă răsucită într-un stil foarte alambicat. Tocmai mă gândeam cum să dezleg acest nod gordian încropit dintr-un fir de fier zincat cu diametrul de trei-patru milimetri, când Dumnezeu mi-a trimis în ajutor un îngeraș, un omuleț de o șchioapă, inteligent și curios, să fi avut vreo cinci anișori. Nicușor (de la Nicolae, numele sfântului aducător de daruri) m-a întrebat de ce mi-am scos șapca de pe cap și am atârnat-o de ghidonul bicicletei, nu-mi mai trebuie? L-am lămurit că aș vrea să vizitez biserica, dar nu știu cum să intru, drept care m-a condus pe marginea șanțului către o spărtură din gard.

Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril" din Bulgari

Am călcat voinicește peste luxuriantele mănunchiuri de „*Urtica dioica*” și am pătruns oarecum clandestin în spațiul sfințit cu aproape cinci secole în urmă. Pe o bârnă de pe latura nordică stă scris cu litere sângerii: „*Biserică edificată la 1547*”. Este singura informație oferită trecătorului. Albumul culturii ne indică hramul: „*Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*”. Preot paroh este trecut Ionuț Știrb. Pe o tablă ruginită prinsă de „*restenirea*” (răstignirea) din față scrie: „*Reparată în anul 1968.*” Sursa citată arată că ultima renovare a bisericii a avut loc în 1984, deci probabil că data se referă la refacerea crucii.

Clădirea e frumos proporționată și se încadrează perfect în peisaj. Arhitecții contemporani au rămas uimiți de măiestria cu care a fost realizat peretele semicircular al altarului. Legendele locale susțin că biserica a fost acoperită inițial cu „*tulheni*”, denumire populară pentru tulpinile de porumb, dar atenție! „*grâul turcesc*” avea să apară abia peste un secol, după 1611, în Ardeal (E. Bielz, „*Handbuch des Landeskunde Sibenbürgens*”, Sibiu, 1875). În 1783, meșterul Lazăr i-a făcut un acoperiș de șindrilă.

Printr-o ferestruică cu geamul spart, am putut arunca o privire în interior. Învelișul semicilindric al tavanului pare chila răsturnată a unei corăbii, un fel de arcă naufragiată la poalele unui Ararat silvan. Citesc în album că o parte din interior a fost pictată de un meșter iconar necunoscut, iar restul a fost definitivat la începutul secolului al XIX-lea, de Ion Prodan, „*zugrav*” care a pictat toate cele trei biserici cercetate acum. Tradiția susține că fețele celor 10 fecioare ieșite în întâmpinarea mirelui au fost realizate după chipurile celor mai frumoase fete din sat. Nu zăresc bănci, doar o laviță și un stativ de carte. În dreapta și în stânga porticului, câte doi prapori albaștri încadrează partea de intrare în naos. În cealaltă parte, pe peretele sudic, ferestruica are sticla intactă, de care stă rezemată o iconiță.

Am trecut în dreapta bisericii, în umbra pomilor aureolați de o strălucire diafană. Era atâta liniște în acest colț de Rai pământesc unde se poate pătrunde doar sărind peste împrejmuire, încât în mine s-a săvârșit, spre biruința păcii, împăcarea cârcota-

șului cu voința Domnului. Poate că nu numai cărțile, ci și templele își au soarta lor. Mi-am amintit de ruinele Sfântului Damian și de visul feciorului de postăvar din Assisi, căruia Mântuitorul i-a poruncit în vis: „*Du-te și repară-mi casa pe care o vezi cum cade în ruină*!” Cel poreclit „*Sărăcuțul*”, pentru că a renunțat la orice formă de avere pământească, și-a adunat confrații și au reînălțat pe temelii multe dintre edificiile abandonate. Sfântul Francisc a fost și unul dintre oamenii de care nu s-au temut celelalte făpturi. El a propovăduit păsărelelor și a îmblânzit lupii. Uite că nu scăpați și până la urmă tot vă zic o poveste despre vietățile drăgălașe. Hai fie, dacă nu vă place, data viitoare să săriți peste „*Techerghelile sălăjene*”.

În grădina bisericii de lemn din Bulgari, mi s-a îngăduit să trăiesc o clipă feerică, semn că m-am aflat temporar într-un spațiu ferit de tot ce ar putea fi rău sau vătămător. Brusc, am prins cu coada ochiului o mișcare săltăreață în partea dinspre deal. Un pui de veveriță s-a cățărat pe un trunchi de „*acaț*” (salcâm). Stătea liniștit, ca un fotomodel, să-l pozez cât de aproape se poate. L-am privit și m-am înduioșat. La rândul său, mica vietate s-a uitat la mine, ditamai ursul, ca la un animal nemaivăzut, fără să-și miște codița înfoiată sau smocurile din vârful urechilor. Dacă aș fi avut niște nuci sau alune în buzunar, poate c-aș fi momit-o să vină mai aproape, dar mi-am dat seama că odată coborâtă din copac ar fi devenit vulnerabilă, o pradă pentru animalele din împrejurimi sau ținta celor răi și plictisiți. Ne-am bucurat împreună de gândul bun care ne-a adus laolaltă, apoi ne-am despărțit ca niște vechi prieteni, păstrând amintirea unei clipe de tihnă sufletească.

Întâlnirea aceasta neașteptată mi-a readus aminte de alura eroică, nimbul dumnezeiesc, respirația vie a bisericuței din Bârsa, una dintre puținele lăcașuri de cult din lemn unde încă se oficiază în mod constant Sfânta Liturghie. Dumnezeul nostru s-a întrupat ca om într-un grajd de lemn din Viflaim și, după naștere, a fost așezat într-o iesle de lemn. A murit pentru păcatele noastre și le-a răscumpărat pe o cruce de lemn. Oriunde este

dragoste și pace, el vine la întâlnirea cu credincioșii, indiferent dacă acest ceas minunat se petrece într-un lăcaș cu ziduri de piatră sau unul construit cu pricepere din trunchiuri pătrățoase de gorun. Dacă temelia credinței este una fermă ca piatra, nimic nu riscă să se scufunde în mlaștina păcatelor. Iar lemnul, se știe, plutește chiar și la suprafața celor mai tulburi ape.

8. 8 momente zălăuane

O familie romană în curtea Muzeului de Istorie și Artă din Zalău

1. Patina smalțului

Întotdeauna am socotit că muntele este o încercare dată de Dumnezeu pentru a afla cine ești cu adevărat. Cu excepția Cehului Silvaniei, fiecare oraș sălăjean este străjuit de câte o spinare masivă și impunătoare: Măgura din Șimleu, Muntele lui Rákóczi în Jibou, Meseșul și străvechiul „*limes*" roman deasupra municipiului reședință de județ. Nu știm cum arăta satul Zyloc, pomenit de cronicarul anonim al regelui Béla când, în „*Gesta Hungarorum*", a relatat campania trupelor conduse de căpetenia

Tuhutum și fiul său Horca. În 2011, când s-a hotărât construirea unei hale agro-alimentare în locul vechii piețe din oraș, Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău a avut ocazia să sape în propria curte din spate (de fapt, a liceului de băieți de pe vremuri) și a descoperit mai multe vestigii medievale, printre care și o fierărie. După terminarea primelor prospecțiuni, de Zilele Cetății au fost chemați și copiii să-i ajute pe cercetători, va să zică să se transforme, după caz, în Indiana Jones sau Lara Croft și să înceapă căutarea *„comorilor”* din Evul Mediu Timpuriu. Cioburile descoperite dovedesc că olarii din târg își începuseră activitatea încă de pe atunci.

Ceramica de Zalău era de o calitate excepțională, garantată prin statutul meșteșugarilor și verificată cu mare atenție de către cei înainte-stătători: avea fondul alb, decorat cu verde, maro și violet închis, era smălțuită, și, dacă clientul accepta să dea un ban în plus, bogat ornamentată. Deși prima breaslă de olari și-a primit *„autorizația de funcționare”* abia în 1738, activitatea productivă fusese menționată încă în 1640, iar dovezile arheologice din prezent arată că ea debutase cu mult înainte. Lutul era extras din mici cariere, gropi săpate local în coasta dealului de deasupra centrului vechi și prelucrat în atelierele de pe ulița numită și azi *„Strada Olarilor”*, care coboară dinspre cartierul Brădet către strada botezată azi Corneliu Coposu.

Recent, în literatura de specialitate, s-a încercat să se reproșeze *„fazecașilor”* de aici faptul că la un moment dat au impus un monopol de desfacere a mărfurilor în zonă, dar criticii uită că produsele zălăuane erau certificate ca fiind conforme unui anumit standard, norme calitative față de care ceramica nesmălțuită produsă în atelierele țărănești nu se apropia de nici un fel. În fapt, este o reeditare a discuției despre soarta țăranului de azi, care nu este lăsat să-și vândă produsele în supermagazine, deoarece nu îndeplinește anumite criterii de igienă, ambalare sau menținere a calităților mărfii, ceea ce favorizează inevitabil desfacerea legumelor de import. Pe de altă parte, nici marile rețele comerciale nu se străduiesc să ocupe pri-

mele rânduri ale tarabelor în piețele alimentare din orașe, unde zemoasele și aromatele roșii de grădină se vând la prețuri mult mai mari decât superrezistentele, „*incasabilele*” tomate de seră din Turcia. Fiecare marfă își are propria piață de desfacere, unde comercianții se străduiesc să-și impună regulile când cumpărătorii n-au nimic de obiectat.

Cert este că multe dintre muzeele sătești, precum și cel realizat în casa bunicilor de Ligia Alexandra Bodea din Iaz, se mândresc cu piesele de ceramică zălăuană, vechi de peste un secol. Faptul că au rezistat atât, că au supraviețuit refugiului, bombardamentelor din conflagrațiile mondiale, epocii „*războiului rece*”, cooperativizării și exceselor dictaturii național-comuniste probează ceea ce era de dovedit: olarii din urbea capitală de județ își luau meseria în serios și își apărau patentul de exclusivitate prin fiecare cană, oală sau cahlă produsă.

2. Ștrengara Zalău Nord

În noul mers al trenurilor, valabil în 2012, cursa de dimineață Jibou-Zalău a căpătat un statut interregional și bagă viteză, fără a se opri pe parcurs. Garnitura se formează din ultimele două vagoane sosite din capitală cu acceleratul de Baia Mare, fiecare de altă clasă, cu care circulă și unii dintre bugetarii de prim rang. Probabil că, din cauza crizei, șefii din Zalău au rămas fără bonuri de benzină și nu-și permit să cheme mașina instituției la Jibou, să-i ia cât mai repede de acolo. După ce oricum au așteptat douăzeci de minute în plus, răstimpul cât pleacă garnitura principală și se cuplează noua locomotivă, gândești că n-au răbdare să suporte pierderea a încă trei minute cu staționările din cele trei stații de pe parcurs. Așa că „*expresul matinal*”, singurul tren dintre 7:00 și 13:30, trece ca rapidul prin Mirșid, stație unde se poate coborî pentru a merge la străvechea cetate romană Porolissum. Ruta, un prilej de „*a techergheli*” prezentat

anterior, este spectaculoasă, de un pitoresc aparte. Nu-i nici prea lungă (8 kilometri, adică un parcurs de 2 ore pentru adolescenți și adulți) și-i în parte umbrită, deoarece străbate minunata pădure a Viținalului.

Pe peronul stației C.F:R: Zalău Nord

Modificarea orarului C.F.R. nu ne-a deranjat prea mult, deoarece noi ne duceam la Festivalul Verii (sau Berii - pentru mulți concetățeni, denumirea *„fiestei”* zălăuane de la începutul lunii august a devenit foarte confuză, mai ales după cea de-a treia halbă), dar în compartiment cu noi era și un om din Brașov, care ar fi dorit să coboare acolo, ca să ajungă în Moigrad. Controlorul a confirmat, trenul nu are oprire în stația Mirșid, dar nu-i nici un bai, domnul călător să meargă până în Zalău și să rămână cuminte în vagon, că peste un sfert de oră aceeași garnitură se întoarce la Jibou, de data aceasta cu oprire în toate stațiile. Deci, în anul apocalipsei mayașe, cel mai scurt drum între orașul someșan și comuna unde se exploatează siderurgicul tuf

vulcanic trece prin Crișeni și descrie traiectoria unui bumerang amețit de atâta învârteală.

Am citit de curând în *„Magazin Sălăjean”* o știre (nesemnată) despre robotul cu o voce feminină pus să anunțe sosirile și plecările din stația Zalău Nord. Când, din cauza caniculei, șinele s-au strâmbat și în 20 august a.c. un marfar a sărit de pe linie, circulația feroviară a fost suspendată timp de vreo cinci ore. Cu toate acestea, *„blondina”* înregistrată pe bandă și-a continuat imperturbabilă programul, fără ca vreunul dintre ceferiști să-i taie piuitul, spre veselia (citește: *„hazul de necaz al”*) celor de pe peron: *„Cum tanti se încăpățâna să roage oamenii să poftească în vagoane, s-au apucat și ei să facă miștocăreală prin gară, spunând că urcă mintenaș dacă li se dă gratis loc la cușetă.”*

Credem că jurnaliștii distrați de anunțurile fără efect clamate la megafon în ziua deraierii din Mirșid vor fi interesați să adauge la dosarul cu fapte diverse din categoria *„Eternul și fascinantul Sălaj”* un incident similar, pățit la întoarcerea noastră de la zilele orașului.

Cursa *„regio”* Sarmășag-Zalău Nord-Jibou circulă ca atare, pe toată distanța, doar în timpul săptămânii. În weekend, ea se oprește în capitala de județ și nu mai pleacă niciunde, fără să-i pese de programul *„spicheriței automate”*. Noi ne-am urcat în vehiculul cu aspect de tramvai, ne-am instalat comod pe băncuțe, dar am sărit cât-colo, să ne adunăm bagajele și să coborâm în mare grabă, când am auzit că trenul respectiv va sosi în gară la linia doi. Noroc cu pasagerii cu vechime, care ne-au potolit și ne-au explicat toată tărășenia, zâmbind cu gura până la urechi. Ca tot străinul lăsat la îndemâna bunăvoinței gazdelor, nu ne-a venit să credem că este posibil așa ceva în mult-lăudatul secol XXI. Știrea citată ne demonstrează că se poate întâmpla, iar în *„ștrengara”* stație Zalău Nord năzdrăvăniile continuă.

3. Un amfiteatru încins ca o tigaie

Desemnarea datei de 29 iulie ca zi pentru organizarea referendumului de demitere a președintelui României a încurcat multe planuri, printre care și unul legat de punerea în valoare a ansamblului arheologic de la Porolissum. Anul trecut, cu prilejul *„Festivalului roman”*, străvechea capitală de provincie a oferit cadrul feeric în care s-au căsătorit zâna dacică Ancuța Mărieș cu arheologul american Eric De Sena. Pentru variațiune, tema propusă în acest an, cu mult înainte de complicațiile politice din vară, a fost organizarea unor funeralii romane.

Hunii la Porolissum
(reconstituire istorică)

Latinii antici nu-și îngropau răpușii, ci, întocmai ca și grecii în celebrele epopei homerice, le clădeau un rug mortuar și-i incinerau. Creștinismul și *„credo in carnis resurrectionem et vitam aeternam”* (cred în învierea trupului și viața eternă) a schimbat radical acest obicei și a promovat înhumarea. La un moment

dat, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, costurile unei înmormântări au depășit anumite limite de bun-simț, astfel încât împăratul Iosif al II-lea de Habsburg a încercat să impună revenirea la ceva simplu, adică mortul să fie înfășat într-un giulgiu și azvârlit într-o groapă comună, dar a stârnit protestul general al supușilor din toate provinciile imperiului. Întrucât începuse să bată vântul schimbării și se anunța căderea Bastiliei, „*reformatorul împărătesc*” a renunțat la idee pe patul de moarte. Din păcate, în mileniul al III-lea, criza de spațiu și scumpirea „locurilor de veci” din marile orașe, au readus transformarea trupurilor în cenușă printre opțiunile decedaților. O urnă încape pe orice poliță și nu trebuie răscumpărată din șapte în șapte ani.

Mi-am anunțat prietenii că mă voi duce la „*Porolissum Fest 2012*” și m-au întrebat nedumeriți: „*Ce e aia?*”

– Păi, o reconstituire istorică făcută de specialiștii de la Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău. Ea va începe cu citirea panegiricului împăratului Traian (Marcus Ulpius Nerva Traianus), „*Nimfele Daciei*” îl vor jeli, va urma incinerarea defunctului, armata îi va acorda onorurile cuvenite, doi gladiatori se vor înfrunta lângă rug, iar fiul său adoptiv, Hadrian (Publius Aelius Traianus Hadrianus), va fi aclamat ca succesor.

– Aș, n-ai ce face?

Cum sunt o fire încăpățânată și sufăr de patriotism local acutizat, am schimbat tactica. Se zice: „*Ambalajul vinde marfa.*” Pentru a populariza cu succes inițiativa colegilor de la muzeu, altora le-am spus așa, într-o doară, că duminică trebuie să mă duc la o înmormântare în Moigrad.

– Da' cine-o a murit?

– Împăratul Traian.

– Fugi de aici! Ăla s-o dus de mult.

– Da, dar abia acum îl petrec zălăuanii, în amfiteatrul de acolo. Și-apoi armata îl alege pe împăratul Hadrian și-l aclamă bătând cu săbiile în scuturi.

– Zău? La ce oră începe?

– Fix la prânz.

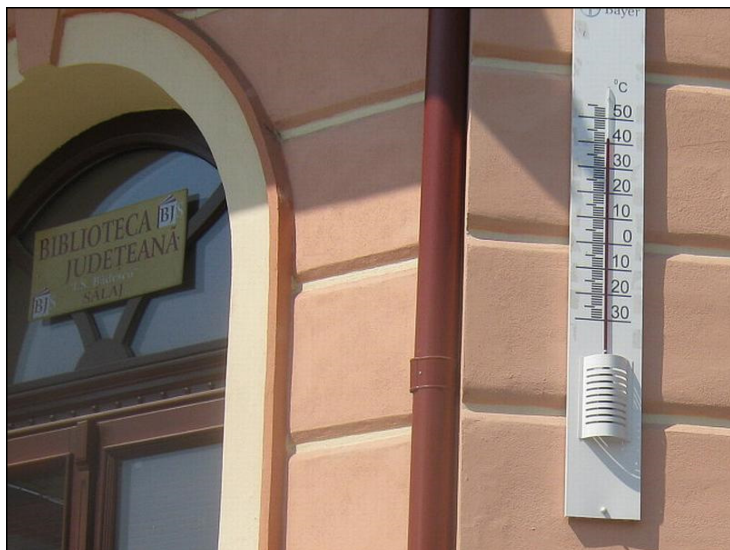
Noi am venit cu toții. După ceremonia funerară, urmau să năvălească barbarii și să forțeze partea nordică a „*limes*”-ului imperial. Am răbdat soarele arzător, cocoțat în crucea amiezii, acolo de unde putea să dogorească râul, ramul, cu o intensitate maximă. Dacă ne-am fi transformat în panouri solare, am fi generat kilowați de energie ieftină și ecologică. Spectacolul, desfășurarea de trupe, demonstrațiile de virtuozitate și joaca de-a războiul a meritat „*prăjirea*” de care a avut parte toată lumea, „*ad unum omnes*”, de la vlădică la opincă. Poate că la anul, organizatorilor le va veni ideea să construiască un umbrar ad-hoc prin întinderea unor prelate pe câțiva stâlpi ușori, din fibră de sticlă, fixați cu rezervoare din plastic umplute cu apă, postate la bază, întru răsfățarea oficialităților și spectatorilor. Ca plan de rezervă, pe principiul „*nu pune pe altul să facă ceea ce tu însuți poți face*”, fiecare poate să-și aducă o umbrelă de acasă. Ea va fi folositoare atât în vreme de arșiță cât și în caz că plouă. Și, la nevoie, îi putem ciomăgi și pe roxolani cu ea.

„*Acta est fabula! Salve!*” (Piesa s-a terminat, a devenit poveste. Salut!)

4. Labiș și verbele franceze

Este o vară cu temperaturi aviare. Alcoolul rubiniu din „*termometrul îndrăgostiților*” arată 42 de grade. Încă un pic și se revarsă din tubul prelung și translucid fixat pe clădirea bibliotecii județene. Mai în vale, în fața casei de cultură a sindicatelor, pe panoul ceasului electronic se afișează doar 39. Destule și acelea. Căldură mare, monșer! Păcat că nu se mai predă „*Moartea căprioarei*” la liceu, altfel tinerii ar putea recita îngândurați din Nicolae Labiș: „*Seceta a ucis orice boare de vânt./ Soarele s-a topit și a curs pe pământ./ A rămas cerul fierbinte și gol./ Ciuturile scot din fântână nămol./ Peste păduri tot mai des focuri, focuri/ Dansează sălbatice, satanice jocuri.*” Cât de precisă și de actuală

este imaginea! Satele de pe versanții mănoasei văi a Someșului au rămas fără apă. Flăcările înghit părțile greu accesibile ale Bucegilor, vâlvătăile înconjoară Colorado Springs de lângă Grădina Zeilor americană, fumegă pădurile de pin din Insulele Canare, ard stejarii pitici din sudul însorit al Franței, chiparoșii Italiei și arborii de mastic de pe coastele Greciei.

Căldură mare, monșer!
„Termometrul îndrăgostiților" indică 42 °C

În vremurile dinainte de revoluție, capodopera *„poetului adolescent"* se studia în ultima clasă de liceu. Labiș a povestit *„vânătoarea foamei în Munții Carpați"*, *„la ceas oprit de lege și de datini"*, din proprie experiență. Imediat după terminarea celui de-a doilea război mondial, a urmat una dintre cele mai mari secete din istoria țării. Țăranii au trebuit să predea puținele bucate adunate pentru ca țara să plătească *„cote"* (despăgubiri) Uniunii Sovietice. Rămași fără mijloace de trai, moldovenii s-au urcat pe *„trenurile foamei"* (Iași-Timișoara) și au plecat să-și câștige pâinea în Banat, o zonă mai puțin afectată de caniculă, da-

torită rețelelor de canale folosite atât pentru desecarea mlaștinilor cât și pentru irigatul ogoarelor.

„*Biche*” înseamnă chiar „*căprioară*” în limba franceză. De la omofonia dintre „*la biche*” și Labiș au pornit multiplele speculații legate de moartea poetului, lovit de un tramvai și plecat dintre noi după ce a dictat „*Pasărea cu clonț de rubin*” pe patul de moarte din spital. Poeziile sale au fost traduse în franceză de Aurel George Boeșteanu, tălmăcitor al lui Arghezi, Blaga, Philippide, plus proza lui Călinescu, Camil Petrescu, Sadoveanu. La o asemenea carte de vizită, am făcut ochii mari când am citit: „*je suis mon père*”, adică, la o primă interpretare, de francofon amator: „*eu sunt propriul meu tată*”. Mi-am amintit imediat de povestioara lui Robert Heinlein, „*All You Zombies*” (Voi toți zombii), unde eroina, o barmaniță orfană, se face agentă temporală și își schimbă sexul, se întoarce în timp, devine propriul său tată, iar de dragul paradoxurilor temporale, chiar propriul bunic și propria bunică. Va să zică am picat de fraier, aviz „*getbegeților*”. Aurel George Boeșteanu a tradus corect: „*Mă iau după tata.*” Nici zețarul nu și-a făcut de cap, a cules rândul cum trebuie. Verbul „*suivre*” (a urma) se conjugă astfel la modul indicativ, timpul prezent: *je suis, tu suis, il suit, nous suivons*... Deci atenție, „*je suis Paul*” poate însemna cu totul altceva decât „*io mi-s Pavel*” („*...din Banat*”, dacă știți cântecul).

Nicolae Labiș a fost bun prieten cu zălăuanul Ion Buda, întâi redactor-șef, apoi secretar de redacție la ziarul sălăjean (de fapt săptămânalul tip ediție de weekend) „*Năzuința*”. Profesorul universitar Dumitru Titus Popa a publicat în „*Clipa*” lui Dinu Săraru o fotografie unde cei doi apar într-un grup de opt, alături de Ion Gheorghe și Nicolae Stoian și a deplâns faptul că canonul literar actual încă nu l-a acceptat pe genialul tânăr care a căzut în „*lupta cu inerția*” și ne-a lăsat ca epitaf versul: „*Eu nu mai sunt, e-un cântec tot ce sunt.*” (Primele iubiri). De dragul confuziilor pe tema „*a fi*” versus „*a urma*” în limba franceză: „*Je ne suis plus, c'est un chanson tout-ce que je suis.*”

5. Bucuria copiilor și apocalipsa dăscălimii

Situat la poalele Meseșului, cartierul Brădet reprezenta cândva, cu vreo două decenii în urmă, plămânii orașului. După revoluție, aici s-au construit primele căbănuțe de agrement, unele incendiate fără zăbavă de persoane iresponsabile rămase neidentificate, care au pus focul fără să se teamă că pălălaia s-ar putea extinde în pădure. Proprietarii au ripostat clădind vile solide din piatră, material ignifug prin definiție. Unii șugubeți au răspândit zvonul că noii potențați și-ar fi propus chiar să le îmbrace în azbest, dar s-au speriat când au aflat că e un material cancerigen. Apoi s-a înlăturat și pericolul incendiului forestier, prin defrișarea masivă a arborilor de pe coaste, ceea ce a redus cantitatea de apă preluată de sol și a ridicat imediat nivelul apelor pârâului Zalău după fiecare rupere de nori, spre bucuria mass-mediei locale, grăbită să filmeze cum țâșnește apa din gurile de canal și curg puhoaiele printre mașini pe bulevardul Mihai Viteazul.

Dumbrava Sibiului reprezintă o parte din hotarul străvechiului Hermannstadt, unde s-a amenajat un complex în aer liber, care cuprinde și Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA, spațiu făcut celebru de morile rustice, cu pietrele acționate de câte o *„roată cu făcaie”*, strămoașa turbinei Pelton. Iată prima imagine care mi-a sărit în minte, când am văzut frumosul parc de agrement din Brădet, cu o *„porta pretoria”* din bârne la intrare, un spațiu împădurit unde copiii pot alerga în voie după fantezii și aventuri, fără teama de a ajunge sub roțile vreunui bolid condus de un vitezoman de cartier. Proiectul *„Pădurea-parc Brădet”* a fost predat beneficiarilor în 2009, la începutul lunii septembrie. Zona de agrement ocupă o suprafață de 20 de hectare. Amenajarea celor două sectoare a costat aproape 1,6 milioane de lei, bani proveniți de la Administrația Fondului de Mediu, cu o contribuție de 0,2 milioane de lei din partea municipalității. Conform celor declarate la inaugurare de primarul Radu Căpîlnașiu:

„În zona A au fost realizate alei principale în lungime totală de 896 metri liniari și 800 de metri liniari de alei secundare. Aici au fost amplasați 32 de stâlpi de iluminat public și amenajate două locuri de joacă pentru copii și patru zone sportive, plus un grup sanitar și biroul administratorului parcului. În zona B exista 635 metri liniari de alei principale și 345 metri liniari alei secundare, 30 de stâlpi de iluminat, două locuri de joacă, o zonă sportivă și două toalete ecologice. În parc au fost amplasate bănci și coșuri de gunoi.”

Marcaje turistice la poalele Meseșului

La intrarea în parc, o hartă a împrejurimilor propune câteva posibilități de drumeție. Cercul galben, *„ochiul boului”*, duce către tabăra de vară de sub Meseș, urcă pe creastă și se oprește la Izvorul Salamandrelor. Ca să ajungi acolo, trebuie să ieși din parc prin partea dinspre munte, să traversezi drumul european E81 către Cluj și, la prima curbă ce urcă pe Meseș, să părăsești șoseaua și s-o cotești la stânga, pe un drum forestier plin de hârtoape. Cine îl vede, își aduce aminte de bancul cu ARO 4x4, re-

luat acum în varianta Dacia Duster. Cică nemții zăresc noul vehicul tot-teren la târgul de mașini din Frankfurt, îl testează, trec peste hopuri, se bagă prin albii de pârâu, patinează prin mlaștină cu el, apoi dau din cap uimiți: *„Mașina asta se fabrică în România? Mein Gott, ce fac unii numai ca să nu-și repare drumurile!"*

„Cabana Învățătorilor"

După o cale de trei sferturi de ceas mers pe jos, în condițiile menționate anterior, turistul întâlnește terenul de sport și vestiarul taberei, situate în stânga. Tot aici, se află și o fântână dezafectată. Cabana, unde în alte vremuri erau găzduiți participanții la olimpiadele naționale, se află un pic mai sus, în dreapta, dincolo de poarta ferecată acum de un *„rug"*, ramura țepoasă a unui mur, crescut și înstăpânit în cadru ca-n basmul cu Frumoasa din Pădurea Adormită. Clădirea a fost construită prin contribuția cadrelor didactice, de aceea unii o amintesc sub numele de *„Cabana Învățătorilor"*. Cândva, la sfârșitul lunii iunie, după încheierea anului școlar, a existat și o zi rezervată *„apostolilor de la catedră"* (30 iunie). Apoi au început nefastele

metamorfoze postrevoluționare, iar momentul festiv dinainte de începerea celor 61 de zile ale vacanței pedagogilor a căzut victimă modificărilor de dragul schimbărilor.

Tabăra de pe Meseș, așa cum se înfățișa azi-vară, este o reprezentare la scară a tuturor durerilor din învățământul românesc. În toamna acestui an, în județ au rămas neocupate peste 200 de posturi de suplinitori. Dascălii bătrâni s-au pensionat sau au murit, iar cei tineri preferă să lucreze ca ospătari sau să culeagă căpșuni în occident. Și uite așa rămânem și fără sărbătoriți, și fără sărbători, doar cu poeziile lui Goga și doinele de jale.

6. Ady și romanul feminin

Casa unde a locuit poetul revoluționar maghiar în perioada cât a studiat la Liceul Wesselényi, astăzi Colegiul Național Silvania, se află pe strada Crasnei nr.45, rebotezată postrevoluționar „*22 Decembrie*”, probabil pentru că duce către poligonul armatei.

În copilărie, Ady și-a început studiile la școala din satul natal, Eriu-Mețenț din comitatul Sălaj, localitate care azi îi poartă numele. După ce a absolvit gimnaziul piarist din Carei, tânărul și-a continuat studiile la școala în fața căruia se află acum bustul său. O altă statuie i-a fost ridicată în Lompirt, unde au trăit bunicii din partea tatălui. Când părinții au ales Zalăul, a contribuit mult faptul că sora tatălui său, Ady Juliánna, s-a măritat cu Séra Lajos, un bogat proprietar de terenuri, deci elevul avea masa și casa asigurate. Și-a luat examenul de bacalaureat în 1896, an în care jurnalul „*Szilágy*” (Sălajul) l-a debutat publicistic.

Ca orice poet, a avut o viață sentimentală zbuciumată. În ultimul an de studii, s-a îndrăgostit nebunește de Zsóka (Friedmann Erzsébet). Muză i-a fost Léda (Brüll Adél, măritată Diósy), iar soție Csinszka (Boncza Berta).

Casa Séra, unde a locuit poetul Ady Endre

Dar Ady a fost asaltat tot timpul de alte femei. Printre ele s-a numărat și prozatoarea Dancsházi Oláh Ida, sălăjeancă la origine, fata unui revoluționar pașoptist din armata generalului Bem, căzut în dizgrație după reinstaurarea dominației habsburgice. După ce a divorțat de Szollosy György, șimleuanca strămutată în capitala maghiară a fost nevoită să-și câștige singură pâinea și a început să scrie articole pentru periodicele din Budapesta. A publicat mai multe cărți semnate cu pseudonimul Lux Terka. În 1905, i-a trimis poetului un volum cuprinzând două nuvele ample („*Jurnalul lui Lenci*", „*Fani și Dani*"). Ady a reacționat curtenitor și, în anumite limite, favorabil:

„Am promis să ne referim și la femeile care scriu. Credem că, dacă totul ar decurge normal în această țară, în vremurile de azi, atunci scriitoarele ar trebui să conducă lumea. Dar îi putem liniști oricum pe bărbații condamnați la munca silnică de zilier, cuprinși de fiorii de spaimă. Încă nu s-au născut femeile de care ar trebui să ne temem cu adevărat. Mă gândesc la cărțile lui Lux Terka și Tormay Cecil. Două intelectuale marcante. Amândouă

sunt spirite nobile și diletante de rangul întâi. Însă diletante." („*Scrisorile din seara de vineri*", Magyar Közélet, 21 mai 1905, semnată Diósadi)

În prezent, după mai bine de un secol, romanele scrise de Lux Terka au parte de un reviriment deloc surprinzător. Nu credem că vor fi trecute vreodată în canonul literar, dar conversațiile de alcov și mondenitățile răsucite pe toate fețele pot oferi multe ore plăcute cititoarelor de oricând. Precum spunea și Ady Endre într-un alt articol, apărut în „*Budapesti Napló*" (Jurnalul budapestan), textele redau incitantele și subtilele meandre ale sufletului, denotă o melancolie înduioșătoare și oferă o doză consistentă de naivitate feminină.

7. „Zona erotică Zalău"

Despre umoristul Ioan Groșan am scris anterior, în „*Curiozitățile sălăjene*", când a venit vorba despre romanul „*Județul Vaslui în N.A.T.O.*", o lucrare deloc science-fiction, deși acțiunea este plasată în îndepărtatul și potențial distopicul 2084. Pe scurt, România este acceptată progresiv, județ cu județ, să facă parte din alianța nord-atlantică, ultimele rămase pe dinafară fiind Vaslui și Sălaj. Competiția este acerbă. Dacă moldovenii au aruncat în luptă nurii celebrei hangițe Ancuța, sălăjenii au apelat la întreaga echipă feminină de handbal de la SILCOTUB Zalău, „*câștigătoarele Cupei Parteneriatului pentru Pace*", ca să-i îmbibe pe generalii aliați cu niște pălincuță „*ochi de veveriță*", iar apoi să le cânte, echipate numai cu genunchierele, „*Așa beu oamenii buni*" și „*Love me tender*".

Romancierul a revenit acum pe plaiurile silvane într-un episod din romanul „*Un om din Est*". Atunci când reporterul Nelu Cucerzan, alter-ego-ul prozatorului, l-a vizitat pe prietenul Viorel Mureșan, binecunoscutul poet optzecist, a constatat cu surprindere că în Zalău totul poartă numele de Porolissum: Inspectora-

tul pentru Situații de Urgență, hotelul din centrul orașului, agenția de turism, ansamblul folcloric, cartierul dinspre Ortelec, ditamai strada, ba chiar și școala de pe ea au fost botezate cu numele străvechii capitale de provincie romană. Năstrușnicul obicei l-a amuzat copios, astfel încât a creat un personaj voluptuos, botezat Tit-Livia Porolissa de către fanaticul ei tată, profesorul Horațiu Pop, un latinist de excepție, xenofob prin destin și educație.

Cuibul unor berze din plastic

Descrisă printr-un fragment preluat cu ghilimelele de rigoare din „*Istoria literaturii române*” de G. Călinescu, „*monumentala eroină*” a stârnit senzație, a mișcat inima și pana criticilor. Anton Holban a văzut în ea „*o paradigmă a omului fără vocație*”. Andrei Terian a considerat că „*încarnează profilul ardeleanului tipic, prototipic și arhetipic laolaltă*”. Alții, mai cu picioarele pe pământ, s-au arătat profund șocați de realitatea reprezentată în versurile: „*De la Nistru pân la Tisa/ Tot românu-n Porolissa*”. Octavian Soviany a caracterizat-o succint drept „*o brutăriță plăvană*

din care emană un aer frust de senzualitate bovină". Andrei Simuț a sintetizat conciliant: „*tot programul de aventuri erotice ale lui Nelu Sanepidu are ca scop studiul caracteriologic al femeilor, al tipologiei feminine apărute sub comunism, scopul fiind de a surprinde femeia în momentul de vulnerabilitate maximă*". Ehehe, cine știa pe atunci de exhibiționistele noastre, devenite fără voie vedete porno pe *Youtube*, în urma filmulețelor deșucheate postate de *hackeri* sau de iubiții dezamăgiți, înregistrări tocmai bune pentru a crește tirajul gazetelor și audiența posturilor de televiziune.

Drept punct de intensitate maximă a plăcerii provocate de descrierea „*zonei erotice Zalău*", sintagmă creată tot de mucalitul Ioan Groșan, se potrivește aici anecdota cu Grădina Poporului, locul unde cuconetul din Zalău își plimba cățelușii de rasă caniche, numiți „*puli*" în ungurește, de unde și denumirea dâmbului respectiv, absolut nevinovată în limba lui Ady Endre: „*Puli-domb*".

8. O creastă fortunată

Primul releu amplasat deasupra Zalăului a fost cel al televiziunii naționale. Fiind atât de aproape, cei din cartierul Brădet prindeau programul 1 cu un simplu dipol plasat pe receptorul TV. O legendă urbană susține că era suficient să se scoată o mână pe fereastră, iar cu cealaltă să se atingă mufa de antenă, ca să se obțină o imagine ireproșabilă. Dar cu ce folos? Nicolae Ceaușescu a dorit să facă economii „*la sânge*" și n-a permis difuzarea campionatelor mondiale sau europene de fotbal, așa că microbiștii au pus mână de la mână, și-au cumpărat televizoare „*Sport*", care funcționau alimentate de la o baterie de automobil, au urcat pe Meseș, au montat pe un catarg improvizat antene tip „*fluture*" de mare câștig și s-au instalat în fotoliile pliante, ca să savureze competițiile transmise de posturile maghiare sau

ucrainene. Și așa, în vremurile dinainte de Revoluție, zălăuanii au trăit cu adevărat niște *„nopți magice”*, într-un stil imposibil de imaginat azi, în epoca transmisiilor prin cablu optic și a plasmelor lățite de-a lungul sufrageriei.

Pădurea de antene de pe Meseș

Criticii reproșează autorilor de literatură științifico-fantastică faptul că n-au prevestit dezvoltarea rețelelor celulare de telefonie mobilă. În goana după extinderea cuprinderii teritoriale, companiile specializate s-au repezit să cucerească înălțimile. Azi, numărul stâlpilor de pe Meseș, încărcați cu cele mai ciudate *„dobe”* și *„furci”*, s-a înmulțit vertiginos. În aval de cele mai vechi echipamente, lângă șosea, unde începe traseul turistic marcat cu banda roșie, există o instalație la picioarele căruia se află și un cuptor de copt pâine. Lemne sunt berechet în jur, iar unii susțin că se pot coace și vinete în el, dacă se aduce apă potabilă din vale.

Vechiul releu este păzit de câțiva câini, care latră la toți turiștii, indiferent de sex, religie, naționalitate, studii, orientare

politică sau data de expirare a actului de identitate. Cea mai vitează este cățelușa Lady, o maidaneză neagră, fără pui. Aud că a încercat să muște și cauciucurile bicicletelor de munte care au concurat în cadrul competiției Michelin Maraton Zalău. Este o competiție dură și solicitantă, cu trei trasee: „*Hobby*" (30 km), „*Race*" (54 km) și „*Elite*" (94 km). Ici-colo, pe cărare, găsim părți din semnele reflectorizante montate pe cadrul velocipedelor.

Grosul antenelor se află în zona vechiului turn de pază roman. Tot traseul de creastă este marcat cu panouri mari, viu colorate, întrucât punctele cele mai propice pentru scrutarea depărtărilor au fost folosite și acum 2000 de ani de străjerii romani, iar companiile telefonice au avut nevoie de o degrevare arheologică „*in situ*" urgentă. Coborâm către Moigrad. Datorită defrișărilor masive, orizontul s-a lărgit, iar priveliștea este incredibil de frumoasă. Într-o zi senină, se văd Vârșolțul, Periceii, Măgura Șimleului și chiar mai departe. Dar totuși aș prefera ca arborii să fi rămas la locul lor și să scrutez depărtările primăvara devreme ori toamna târziu, când încă ramurile nu sunt înfrunzite.

Cel mai uimitor lucru este microclimatul de la cota 500. Dacă jos, la poale, fierbe asfaltul întins pe bulevard și sfârâie anvelopele mașinilor, sus, în umbra copacilor de pe creasta muntelui, nici nu se simte canicula. Este atât de plăcut, încât te simți ca într-una dintre stațiunile de pe țărmul insulelor „*fortunate*" (favorizate de soartă), într-un loc unde nu-i nici prea cald, nici prea frig, unde toată lumea trăiește fericită și te lasă în pace până când nu dai năvală cu tunul, precum a încercat Horatio Nelson în 1797 și a pățit-o urât de tot. Așa, ca să știți de ce statuia din vârful coloanei amplasate în celebrul Trafalgar Square ține sabia în mâna stângă: brațul drept al amiralului i-a fost smuls de o ghiulea când a atacat portul Santa Cruz de Tenerife. Pacea de pe creasta Meseșului este una dintre cele mai de preț comori ale Zalăului, păcat că atât de puțini urcă să se bucure de ea. Dumnezeu dă, dar nu bagă în traistă.

Satul Mineu, privit dinspre dealul din Naimon

9. Decembrie în Valea Ascunsă

Izolarea ca figură de stil

Mineu (din limba maghiară: *Menyő*) este un mic sat din Nord-Vestul României. Nu se cunoaște originea numelui. Rădăcina ar putea fi „*meny*”, care înseamnă „*noră*”, de aici supoziția că ar reprezenta un nume de persoană. Scris „*menny*”, cu semiconsoana întărită, înseamnă „*Rai, boltă, cer*”, variantă care mi-ar inspira un elogiu, precum s-a întâmplat în cazul scriitorului Bálint Tibor, autorul articolului „*Menyőből az angyal*” (Din Mineu a coborât îngerul), parafrazarea unui vers dintr-o foarte răspândită colindă ungurească. Să ne bucurăm de jocul de cuvinte „*menny*”/„*Menyő*”, dar însemnările din vechime nu susțin

apropierea. Dacă ar fi fost o literă dublă, diecii ar fi scris-o ca atare. Petri Mór a cotrobăit prin arhive, scrinuri și lăzi, unde a găsit decizii judecătorești și acte de proprietate care ne oferă formele „*Menyew*” (1413), „*Menew*” (1420), „*Meney*” (1435), „*Menyev*” (1449), „*Menő*” (1464), „*Menyew*” (prin 1497), „*Menyeo*” (1519), „*Menyew*” (1543), „*Meneő*”, „*Meneo*” (1549), „*Menyeo*” (1611), „*Menió*” (1618). Deci nicio urmă a Paradisului în toponimic. Nagy Marcella, căsătorită Sándor, i-a povestit ziaristului Fejér László o legendă conform căreia, inițial, localitatea s-a aflat undeva pe deal, în locul numit Sándorháza, iar după năvălirea tătară s-a tupilat acolo unde se află acum. De aceea, i s-a spus „*menedék, menedékhely*”, adică „*loc de refugiu*”.

Satul s-a aflat atât în fostul comitat Sălagiu cât și în actualul județ Sălaj, dar, datorită statului anonim prezervat de soartă vreme de secole, localizarea lui a devenit oarecum difuză și confuză. Cei care auziseră de Mineu știau că este o localitate dincolo de Valea Sălajului, ascunsă într-o văgăună printre dâmburi. Revoluția anticeaușistă a împins-o literalmente în lumina reflectoarelor (plasate pe tanchetele securiștilor dispuse în jurul casei parohiale), i-a adăugat un spor de glorie și i-a sporit aura mitică, estompându-i poziția, strămutând-o către capătul lumii pentru a spori dramatismul evenimentelor.

Trebuie să recunoaștem că ascunderea deliberată a satului uneori a dat roade. În „*Schița monografică a Sălagiului*”, Dionisie Stoica și Ioan Lazăr remarcau faptul că localitatea, deși populată, n-a fost luată în seamă la conscripția din 1715. În „*Monografia comitatului Sălaj*”, Petri Mór adaugă și anul 1720. În mărturiile legate de evenimentele din decembrie 1989, Victoria Ardelean, o membră din consiliul bisericesc al parohiei reformate timișorene din Piața Maria, declara sub jurământ că satul s-ar afla undeva „*lângă Satu Mare*”. Chiar și azi, Mineu lipsește de pe multe dintre hărțile electronice: *Google Maps* n-a dat nici un rezultat la chestionarea de căutare, deși localitatea apare trecută între Deleni și Hodod; la fel și pe situl *distanta.ro*, bazat pe *Yahoo Maps*.

Dacă luăm în calcul așezarea tăinuită și paradoxalele informații referitoare la sat, am putea îndrăzni să facem o comparație cu Shambala, valea ascunsă din Himalaya. Diferența ar fi că acolo tot timpul e primăvară, iar oamenii trăiesc o tinerețe fără de bătrânețe, pe când aici găsim un sat sălăjean după tipicul Pratchett-Quetzalcoatl (citiți „*Eric*"!): jumătate românesc, jumătate unguresc; jumătate ortodox, jumătate reformat; jumătate tradițional, jumătate global. În mod obișnuit, accesul în localitate se face dinspre Sălățig, centrul de comună, pe un drum lung de 4 km, situat pe firul pârâului Mineu, un mic afluent din stânga râului Sălaj. Deci, dacă un jibouan ar dori să ajungă acolo pe șosea, ar trebui să parcurgă vreo patruzeci de kilometri via Benesat și Cehu Silvaniei.

În realitate, există o cale dreaptă, aproape „*în zborul păsării*", prin Șoimuș, Naimon (ori Bulgari), de vreo 17 de km, pe care i-am străbătut cu bicicleta în doar 3 ore, fără nici o grabă, în vreme ce am stat de vorbă pe îndelete cu localnicii și am făcut o sumedenie de fotografii. E adevărat, vara aceasta a fost secetă mare, prin urmare drumurile forestiere sau de țară străbătute au fost de o calitate excepțională, dure și netede, fără să pună probleme la înaintare. Nu recomand nimănui să treacă pe aici cu o Dacie în sezonul ploios, dar un tractor sau o motocicletă vor traversa fără probleme toate porțiunile mocirloase din „*anotimpul musonic*", bucuria „*gdibolilor*" (bivolilor) și mistreților sălăjeni.

Cum stația C.F.R. Jibou reprezintă un nod feroviar cu legătură directă către București, să fiu iertat, de când am parcurs întreg drumul, pedalat dus-întors, eu unul susțin că mult amintita „*izolare*" a Mineului reprezintă doar o figură de stil. Iar cine va dori să-mi repete isprava va avea numai de câștigat, deoarece aici îi va fi dat să descopere un unicat mondial: singura biserică de lemn cu portal de marmură roză.

Poarta vestică a bisericii reformate din Mineu

O „Renaștere" amânată „sine die"

Mineul este legat prin mai multe fire de Piața Maria din Timișoara. Primul ar fi cazul pastorului reformat, forțat în 1989 să-și petreacă sărbătorile de iarnă într-un loc care ar fi trebuit să reprezinte versiunea calvină a „*Cucuieților din Deal*". Celălalt fir ne trimite înapoi cu o jumătate de mileniu în urmă, în canibalicul an 1514. De șase decenii, Constantinopolul fusese cucerit de Mahomed al II-lea și transformat în Istambul. Cu doar un an în urmă, la Roma fusese ales un nou Papă, Leon al X-lea, succesorul lui Iulius al II-lea, eveniment care i-a scăpat viața florentinului Niccolo Machiavelli. Încă trei ani, și Martin Luther cel scandalizat de vânzarea indulgențelor (în fond, o colectă gen: „*Dați un leu pentru Ateneu*") va iniția cea de-a doua scindare majoră în Biserica creată de apostolii Petru și Pavel. Peste cinci ani, flota lui Magellan va porni să înconjoare lumea. Doar doisprezece ani, și ultimul suveran maghiar se va îneca la Mohács,

iar o bună parte din Ungaria va fi cucerită de Soliman Magnificul, monogamul absolut, spulberând toate strădaniile de-o viață ale regelui Matei Corvinul.

În 25 aprilie 1514, căpitanul de cavalerie din neamul Dózsa (Doza, Dosa), zis Székely György (Gheorghe Secuiul), a fost însărcinat cu alcătuirea unui corp de armată menit să participe la o viitoare cruciadă antiotomană. Noul Papă semnase în 3 septembrie 1513 o enciclică trimisă *„prinților creștini”* din Ungaria, Polonia, Boemia și țările nordice, prin care se promitea iertarea păcatelor și dezlegarea de glie a iobagilor înrolați ca soldați. Cei curioși o vor găsi în *„Leonis X. pontificis maximi Regesta...”* (1884). Ca legat papal a fost desemnat cardinalul Bakócz Tamás din Ungaria. El apare nominalizat și în inscripția de pe pragul de sus al ușii de intrare în biserica reformată din Mineu, cioplită în Esztergom (în latină: *Strigonium*) de Firenzei János (*Ioannes Fiorentinus*):

„STEPHANUS DEESHAZY DE MENYEW INIMCO HOC INSIGNI PER WLADISLAVM REGEM OB REM FORTIT IN THURCAS GESTAM, DVM ARCIS IIAIICZE PREFECTURA FVNGERETVR, ORNATUS; DEINDE R[EVERENDISSI]MI DO[MINI] THOME BAKOCZ CARD[INALIS] STRIGO[NIENSIS], PATRI[ARCHE] CONSTANTI[NOPOLITANI] ET LEGATI APOSTO[LI]CI ROMAM, SCISMATE PVLVLANTE TRIENNIO ACCITI, NEGOCIORUM OMNIVM AR[CIS] STRIGO[NIENSIS] GVBERNATOR, PORTAM HANC POSVIT ANNO DOMINI 1514.”

„Encyclopaedia Britannica” ne spune că prelatul maghiar a primit sarcina de a organiza această campanie armată împotriva turcilor tocmai ca să fie îndepărtat din Cetatea Eternă, unde bogatul și influentul cardinal de Esztergom era considerat drept o posibilă opțiune la Scaunul Apostolic. Nicolae Stoica de Hațeg îl numește Thoma Bacaci de Erdod în *„Cronica Banatului”*, lucrare pe care o recomandăm tuturor celor interesați să urmărească contextul politic și succesiunea evenimentelor din epocă: *„Și în scurt* [timp], *după acea bulă, la Peșta și la Oradia Mare preste patruzeci de mii se adunară.”* Cum mulți țărani au venit la oaste, nobilii au obligat femeile și copiii rămași acasă să efectueze muncile agricole. Nici ministrului de finanțe, Telegdi (sau

Thelegdy) István, nu i-a surâs ideea și a făcut tot ce i-a stat în putere ca să împiedice acțiunea de recrutare. Când „*curuții*" (distorsionare a cuvântului „*cruciatis*") s-au răsculat și au început să-i pedepsească pe magnații hapsâni, vistiernicul capturat a fost dus la Lipova, unde „*de partea ascunsă a trupului l-au spânzurat, cu săgeți din harce l-au săgetat*."

Printre victimele răzmeriței, s-a numărat și nobilul Désházy Miklós (în românește: Nicolae de Deja), subprefect al comitatului Solnocul de Mijloc, care s-a refugiat și a fost ucis în biserica a cărei edificare tocmai o începuse. Pe luneta de deasupra singurei uși de intrare, aflată pe latura vestică, deci față în față cu altarul, stă scris:

MICHAEL DESHAZII DE MENYEW OBIIT • ANNO • DOMINI • M • D • XIIII.

Potrivit lui Márki Sándor, autorul monografiei istorice „*Dósa György*", „*a muri în Ungaria în Anul Domnului 1514 însemna că a căzut victimă răsculaților*". Simplul fapt că inscripția se află pe pragul unei uși și nu pe o lespede sau pe o piatră de căpătâi ne duce cu gândul la faptul că trupul a fost ars, sfâșiat sau spulberat, deci în nici un caz n-a ajuns să fie înmormântat creștinește. Și Casa Domnului a fost prădată și incendiată, dar a fost reconstruită de fratele mai tânăr (alții susțin că totuși ar fi fost fiul lui Miklós), Désházy István, fost strateg al cetății Jajce din Bosnia-Herțe-govina de azi, avansat comandant al cetății Esztergom. Un an mai târziu, în 1515, când un stareț din Oradea Mare a sfințit lăcașul de cult, în locul unde s-a vărsat sânge a fost plasată o cristelniță cioplită de același meșter, Ioan Florentinul, astfel încât stropii de apă sfințită să spele păcatul săvârșit pe vremea războiului țărănesc. Pe ea au fost reprezentate stema regatului și blazonul familiei, însoțite de următorul text:

IOANNES FIORENTINUS ME FECIT.

HOC OPUS STEPHANUS DESHAZI DE MENYEW ALIAS IAYCZENSIS

NUNC ARCHIEPISCOPATUS STRIGONIENSIS GUBERNATOR ET PRAEPOSITUS

WARADIENSIS FECIT FIERI ANNO DOMINI MCCCCCXV.

Însă biserica n-avea să rămână romano-catolică decât un răstimp foarte scurt. În Ardeal, Reforma a fost adoptată de nobilime și de țărani ca o afirmare a independenței față de Sfântul Scaun sau de stăpânirea austriacă, deci a fost generată de un puternic sentiment antipapistaș. Cristelnița frumos ornamentată în spiritul Renașterii italiene nu și-a găsit locul în austerul mediu protestant, dar a fost păstrată o vreme în virtutea tradiției. În cele din urmă, conform datelor publicate de Balogh Jolán în cartea „*Az erdélyi renaissance*” (Renașterea ardelenească), imensul potir de piatră a fost dăruit în 1886 Muzeului Episcopiei Oradiei Mari de către Bölöni Sándor jr.

Neclintiri

Precum un Spartacus al Evului Mediu, comandantul Dózsa a înfrânt una după alta toate oștile trimise împotriva lui de către aristocrați. El a pierdut o singură bătălie, pe cea din urmă, asediul cetății Timișoara, când, prea sigur pe sine, s-a lăsat prins între două focuri. Capturat în 15 iulie de voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya, el a fost executat cu cruzime în ziua de Sânilie, 20 iulie 1514. Pe cap i s-a pus o coroană înroșită în foc, iar în mână un sceptru incandescent. Toate detaliile macabre sunt povestite de regele Vladislav al II-lea, cel poreclit Dobzse László, pentru că încuviința toate ticăloșiile magnaților, în scrisoarea trimisă împăratului Maximilian I în 24 iulie. Când am amintit canibalismul, am făcut-o la modul serios. Bucăți de carne i-au fost smulse din trup și oferite căpitanilor săi de către soldații renegați, să le mănânce. „*Iar cei ale căror buze nu erau însângerate au fost decapitați pe loc.*”

Conform tradiției, schingiuirea și hărtănirea a avut loc pe malul Begăi. Pe pagina „*Monumentele actuale si pierdute*” de pe situl Primăriei timișorene, se spune:

„După versiunea timpului, când Gh. Doja era torturat și supus chinurilor, călugării iezuiți cântau cântece religioase, au văzut în văzduh figura frumoasă și blândă a Fecioarei Maria.”

La statuia lui Dózsa György din parcul omonim (Timișoara, 2003)

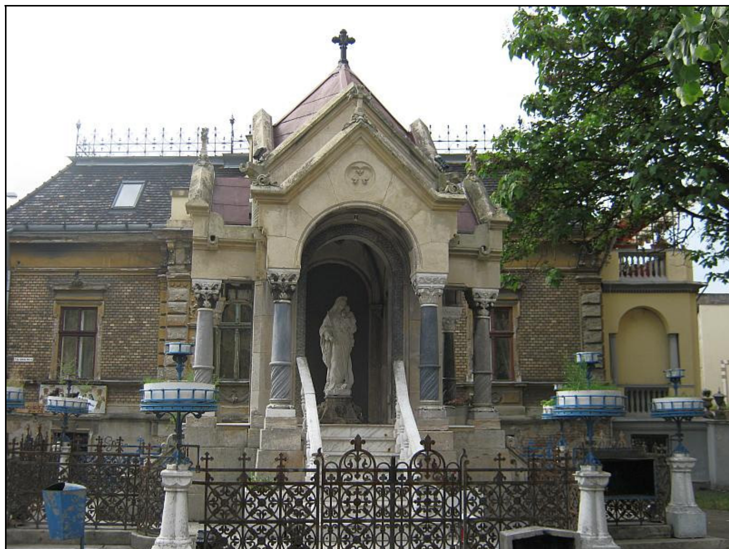
Pagina este nesemnată, așa că nu știm pe cine trebuie să tragem de urechi, pentru că în 1514, cu trei ani înainte de Reformă, nu existau iezuiți. Piatra de temelie a SJ (nu este indicativul județului Sălaj, ci inițialele denumirii: „*Societas Jesu*” = Societatea lui Isus) a fost pusă douăzeci de ani mai târziu, în ziua de Sfântă Marie Mare (15 august 1534), de către un grup de studenți ai Universității din Paris, în frunte cu viitorul Sfânt Ignațiu de Loyola, autorul „*Exercițiilor spirituale*”. Ordinul călugăresc a fost recunoscut oficial în 27 septembrie 1540, când Papa Paul al III-lea a emis bula „*Regimini militantis Ecclesiae*”.

Să revenim la monografia lui Márki. Textul original va lămuri confuziile și va face lumină în cazul ridicării monumentului din Piața Maria:

„Potrivit tradiției, voievodul Ioan [Zápolya] *a poruncit ca doi călugări franciscani să se îngrijească de sufletele condamnaților. Frații au urmărit îngroziți cu câtă lipsă de omenie au fost torturați Doja și cei 20 de tovarăși ai săi. Când iudele l-au legat pe Doja de scaunul numit în batjocură tron, țiganii au aprins un foc puternic ca să înroșească coroana de fier menită să-i fie pusă pe cap. Dar lemnele erau umede și s-au aprins cu greu, fumul a învăluit totul, de jur împrejur, inclusiv pe călăreții rânduiți să asigure paza locului. Doja agoniza, iar franciscanii cântau și se rugau alături. La un moment dat, perdeaua de fum s-a rupt în două și a apărut chipul Maicii Domnului. Iudele au încremenit, iar călugării au căzut în genunchi împreună cu poporul și s-a rugat pentru pacea sufletească a condamnaților.”*

Fără nici o îndoială, Sfânta Fecioară a apărut atunci printre vălătuci, în fața norodului, dar în chip de icoană brodată pe steagul cavaleriei. Restul a fost o reacție emoțională extrem de puternică. Poporul a dorit să creadă în minune, a revenit adesea la locul caznelor și în cele din urmă a atârnat acolo o altă efigie marianică. În 1552, cetatea a căzut în mâna turcilor și a fost recucerită de Eugeniu de Savoya în 1716. Abia atunci au sosit iezuiții, care au consemnat tradiția și au reamplasat o pictură cu chipul Maicii Sfinte în locul arătat de localnici, spre iertarea păcatelor lui Doja. În 1837, s-a ridicat prima statuie, cea din lemn. În 1865, ea a fost schimbată cu una de piatră. Monumentul prezent a fost proiectat de arhitectul orașului, Székely László, iar delicata sculptură din marmură albă de Carrara a ieșit din mâinile lui Kiss György (pagina Primăriei susține în mod greșit că autorul a fost Stroll, realizatorul frumosului baldachin cu stâlpi din granit de Belgia).

În dimineața zilei de joi, 12 ianuarie 2012, trecătorii din Piața Maria au constatat că statuia Fecioarei cu pruncul a fost doborâtă și vătămată, ca urmare a unei tentative de furt. Ea a fost desprinsă de pe soclu, dar locul strâmt și greutatea monumentului i-a împiedicat transportarea. Ori, cine știe, poate că Maica Domnului a intervenit în mod miraculos și s-a apărat cu succes.

Statuia Fecioarei cu Pruncul din Piața Maria,
locul unde a izbucnit Revoluția din 1989

În hagiografii, găsim multe cazuri de credincioși și sfinți care n-au putut fi ridicați și transportați în altă parte, precum Sfânta Lucia din Siracusa. Când magistratul Pascasius (sau Paschasius) a hotărât ca recalcitranta fecioară să fie pedepsită și dusă într-un bordel, Sfântul Duh a mărit într-atât greutatea fetei, încât n-au putut-o mișca nici trasă cu boii. Citim în „*Viețile sfinților*" din luna decembrie, când este sărbătorită în 13:

„Apropiindu-se mulți, după porunca judecătorului, munceau să o urnească din loc, dar în zadar osteneau și slăbeau asudând fără rezultat, că fecioara Domnului stătea neclintită. Atunci, aducând o funie și legând-o de mâini și de picioare, au început cu toții a o târî, dar ea ca un munte stătea neclintită. Atunci Pashasie, cu mare supărare și fiind în mare nepricepere, a chemat vrăjitorii, fermecătorii și pe toți popii idolești și le-a poruncit să facă vrăjile lor împrejurul Luciei ca să fie urnită. Însă nimic n-au sporit căci stătea ca și cum ar fi fost pironită cu trupul de pământ,

iar picioarele ei nu le puteau mișca din loc. Apoi a poruncit să o stropească cu ud de om, socotind că cu oarecare vrăjitorii stă nemișcată, dar degeaba. Și au adus multe perechi de boi, ca să o poată mișca din loc, însă nici așa n-a fost cu putință a o clinti."

Cei informați vor spune, nu e o minune, ci o aplicație puțin studiată a biofizicii. Orice maestru în artele marțiale este capabil să-și uimească discipolii prin imobilitatea obținută în urma dirijării fluxului energetic: cu cât aspiranții încearcă mai tare să-l doboare, cu atât antrenorul stă mai neclintit. Un episod similar stă consemnat și în analele Poliției Române. Zece agenți bucureșteni bine-făcuți au încercat să-l miște pe primul „*sensei*" venit să-i învețe judo, un japonez scund de statură și aparent firav. Evident, fără nici un rezultat.

Fenomene similare se petrec și în lumea lipsită de viață. Până să ajungem la monumentele „*îndărătnice*" din lemn sau piatră, să amintim un caz de interregn: moaștele Sfântului Ioan Chrysostomul, adică Gură-de-Aur, protectorul oratorilor și crainicilor. Fostul patriarh al Constantinopolului a rămas o figură memorabilă a patrologiei creștine și este socotit drept un „*doctor al Bisericii*". Fire ascetică, propovăduitor al unei morale riguroase, el a stârnit nemulțumirea împărătesei Eudoxia și a fost exilat la Pityus, o localitate de pe țărmul răsăritean al Mării Negre. N-a ajuns acolo, deoarece a murit în vârstă de 60 de ani, în 14 septembrie 407, la Comana. Trei decenii mai târziu, împăratul Teodosie cel Mic (fără nici o legătură cu micul prinț din romanul lui Răzvan Rădulescu) a dorit să repatrieze osemintele, dar racla nu s-a lăsat clintită. În cele din urmă, basileul a redactat o scrisoare, prin care își cerea scuze pentru faptele mamei sale, care-l urâse pe sfânt și îl surghiunise, rugându-l să se milostivească și să revină în orașul unde își păstorise turma, ca să-și ocupe scaunul patriarhal. Când mesajul plin de pocăință a fost așezat pe raclă, dintr-odată ea a devenit foarte ușoară și s-a lăsat transportată. Când moaștele au ajuns în Biserica celor Doisprezece Apostoli și le-au așezat pe scaunul patriarhal, mulțimea din templu a auzit vocea Sfântului cum grăiește binecuvântându-i:

Pace tuturor! Era ziua de 30 ianuarie 438, de atunci trecută în calendar și prăznuită în fiecare an.

De-a lungul celor două milenii, Biserica a consemnat și alte minuni referitoare la micșorarea sau mărirea greutății obiectelor. În Biblie, în Geneză, când Rahela a dorit să-și adape turma de oi, păstorii au rugat-o să aștepte până când se vor aduna mai mulți, ca să poată muta imensa piatră așezată peste gura fântânii. Dar, precum sabia Excalibur s-a lăsat scoasă din piatră numai de Arthur Pendragon, sarcina a fost rezolvată de Iacob care, deși nu avea fizicul lui Goliat, a deplasat capacul de unul singur, fără nici un fel de probleme.

În Monserrat, amplasată într-un peisaj care seamănă cu Grădina Zmeilor din Gâlgău Almașului, se află o mănăstire benedictină, supranumită Meteora Spaniei. Aici se află *„La Moreneta”*, Madona Neagră, o veche reprezentare din lemn a Maicii Sfinte cu Pruncul în poală. Legenda spune că niște copii de păstori se jucau printre stâncile ca niște degete gigantice, când au auzit acordurile unei muzici nepământene, parcă interpretată de un cor îngeresc. Atrași de divina melodie, s-au lăsat călăuziți de o rază de lumină și au descoperit într-o grotă sursa minunatelor fenomene: o statuetă nemaivăzută. Vestea s-a răspândit repede, a ajuns în Marensa, orașul de la poale. Episcopul din localitate a cerut să-i fie adusă sculptura, dar ea a refuzat să se clintească din loc. În momentul când hamalii încercau s-o mute, bucata de lemn își mărea greutatea, astfel încât, indiferent de numărul celor care se înhămau la tras, obiectul nu s-a mișcat nici un milimetru. Oamenii au zis: *„E voia Domnului!”* și episcopul s-a dat bătut. Monserrat a devenit un centru de pelerinaj tradițional din Catalonia. Spaniolii spun că: *„Un bărbat nu este cu adevărat însurat până ce nu și-a dus mireasa la Montserrat.”* De aceea, mirii și miresele se duc să capete binecuvântarea Maicii Sfinte.

Cunoscând precedentele, ne vom permite să presupunem că statuia Fecioarei cu pruncul din Piața Maria și-a mărit greutatea atunci când ticăloșii au încercat s-o fure, astfel încât să

împiedice sacrilegiul. Vandalizarea a stârnit vâlvă, i-a scandalizat pe credincioși, a ridicat numeroase semne de întrebare referitoare la felul cum Poliția și-a îndeplinit menirea într-o zonă circulată, aflată la doar câteva sute de metri de centrul Timișoarei. Pentru câteva zile, a devenit un eveniment intens mediatizat. Interesant este faptul că agențiile de presă au amintit numai faptul că acolo a fost ars Dózsa György în 1514, trecând fără nici un interes peste momentul 15-16 decembrie 1989, respectiv debutul revoluției timișorene, deși bulevardul dinspre Iosefin către Catedrală, care formează una dintre laturile scuarului, îi poartă numele. Lumea se schimbă, oamenii defel.

Cea mai veche biserică de lemn sălăjeană

Din păcate, 1514 a fost un an cu consecințe tragice, atât în Mineu cât și în Timișoara. Socotind din acest punct de vedere, celălalt „*moment astral*" care a legat cele două localități, Crăciunul 1989, s-a arătat a fi ceva mai pașnic. Aici, în Sălaj, nu s-au repetat barbariile și măcelul de pe vremea lui Doja.

Un alt comandant al iobagilor răsculați a fost fratele (sau „*Popa*") Laurențiu (în ungurește: *Lőrinc pap*), un fost călugăr franciscan. Deloc înclinat să respecte deviza „*pace și bine*", el a devenit conducătorul țăranilor care au pârjolit Bihorul, Țara Silvaniei și Ardealul. Se zice că fostul cleric s-ar fi refugiat la Zalău, unde a fost lăsat să moară în pace. Alte surse susțin că ar fi fost prins în Cluj, schingiuit și executat, dar în nici unul dintre cazuri nu s-au găsit dovezile necesare pentru lămurirea situației. Totuși, fiind un episod legat de istoria locală, nu trebuie să-l scăpăm din vedere.

Azi, biserica construită de familia Désházy și renovată în secolul al XVIII-lea are o formă compozită și totuși armonioasă. Din cauza unei atitudini suspectabile de segregare, descrierea și istoria ei lipsesc din majoritatea lucrărilor dedicate bisericilor de

lemn din județ, deși ea reprezintă cel mai vechi edificiu de acest tip din regiune. Păcat, în oastea răsculaților de la Bobâlna sau printre țăranii de pe vremea fraților Doja n-au existat astfel de dezbinări, create abia de administrația habsburgică, conform principiului „*divide et impera*". Altminteri, în „*Calea celor trei biserici*" am descris starea în care se află vechea clădire de cult din Bulgari, ridicată în 1547, deci înainte de Unirea cu Roma. De această dată, pică orice bănuială de rea-intenție cu caracter radical-naționalist și rămâne doar durerea ignorării unei moșteniri culturale cu adevărat valoroase.

Vedere din spatele altarului

În Mineu, credincioșii au avut grijă tot timpul de clădire, iar în urmă cu doi-trei ani au inițiat un proiect european pentru reparațiile necesare, efectuate de o firmă băimăreană. Degrevarea arheologică a stârnit unele patimi, în special datorită faptului că s-au descoperit niște morminte deosebite, multe dintre ele de copii, semn al unei molime în vechime. Odată începute, lucrările de refacere au avansat considerabil, dar în vara anului 2012

au stagnat din cauza plecării fostului paroh. La începutul lunii septembrie 2012, noul preot tocmai se instala și era pus pe fapte mari, deci este posibil ca renovarea să fi fost terminată până acum, înainte de Crăciun. La vară, aș dori să prelungesc traseul prin Deleni până la Chilioara, o localitate cu o altă biserică celebră, deci voi avea o ocazie să trec din nou dealul și voi vedea schimbările.

Precum majoritatea edificiilor din vechime, corpul bisericii a fost corect orientat, cu altarul către răsărit. În 1901, Petri Mór a inclus-o printre clădirile monument descrise în „*Monografia comitatului Sălaj*". Ferestrele în arc gotic de pe latura sudică au forme diferite. Prima seamănă cu o floare de crin. A doua e încununată cu un trident. Cea de pe peretele lateral sudic al altarului seamănă cu o floare de lalea. Fereastra altarului este rotundă și reprezintă o roată cu șase spițe. Acoperișul este realizat din șindrilă de fag, acum înnegrită și sfărâmată de timp, dar gata să fie înlocuită cu alta nouă.

Clopotnița cu foișor se află la câțiva metri către Nord-Vest și a fost realizată integral din lemn. De ea stă lipită poarta mare de acces, pe care, în vremea când am vizitat satul, era afișată o listă cu numele propuse pentru consiliul bisericesc. La reformați, unde reprezentanții comunității cheamă, angajează preotul și îi supraveghează activitatea, alegerile reprezintă un eveniment deosebit de important. Un control atât de strict am întâlnit numai în romanele detective cu rabinul David Small (personaj creat de Harry Kemelman), care tot timpul avea de suferit din cauza căpoșeniei și cupidității unora dintre factorii de decizie din conducerea sinagogii. Dar acolo e America, iar aici e Sălajul și, slavă Domnului, nu toată lumea gândește la fel.

Am urcat în foișor. Datorită reliefului de tip căuș de polonic, n-am avut parte de o panoramă deosebită. Cu mult mai interesante s-au arătat cele două clopote. Într-un articolul scris pentru o altă monografie, „*Szilágysági Magyarok*" (Maghiarii din Sălaj), Fejér László ne informează că unul dintre ele are peste o mie de ani vechime și poartă o inscripție în slava veche. Dacă în

biserica romano-catolică din Jibou, bijuteriile cu cheie armonică decupată, realizate în turnătoria lui Novotny Antal (numeroase și nebănuite sunt legăturile Sălajului cu Banatul), sunt trase de un dublu, masiv și huruitor dispozitiv bielă-manivelă, aici s-au instalat niște electromagneți cilindrici, nu mai mari decât niște sticle de băutură răcoritoare, iar acționarea lor se face comod și „*silențios*”, manevrând niște butoane. Clopotele de la ambele biserici din Mineu sună în fiecare zi la prânz, pentru a aminti victoria creștinilor conduși de Iancu de Hunedoara la Belgrad (22 iulie 1456).

Stâlpi de căpătâi din Naimon

În partea sudică a țintirimului s-a ridicat un monument în formă de stâlp funerar unguresc („*kopjafa*”). Odinioară, mormintele eroilor erau marcate cu sulițele lor, înfipte la căpătâi, obicei păstrat în Secuime din vremurile păgâne până în prezent și adoptat ulterior de comunitățile protestante, care nu folosesc simbolul crucii. Ca să ajung la Mineu, am trecut prin cimitirul din Naimon, unde se găsesc foarte mulți astfel de stâlpi de căpă-

tâi. Pe vremuri, ei erau particularizați în funcție de sexul răposatului sau de statutul marital (văduvă, doamnă ori domnișoară). Meșterii specializați în cioplirea lor au plecat sau au răposat, astfel încât acum se întâmplă des ca pe bucățile de bârne înfipte în pământ să fie trecute laolaltă nume de bărbați cu nume de femei, indiferent dacă vârful lor a fost retezat oblic sau poartă coc. Când lemnul a putrezit, familia aduce un alt stâlp și îl înlocuiește pe cel vechi, astfel încât, pe grinzi relativ noi, am descoperit și ani de la începutul secolului trecut.

Am vizitat și biserica ortodoxă de piatră „*Adormirea Maicii Domnului*", sfințită în 1929 și terminată în 1938. Preotul, frate cu cel din Bulgari, era plecat din localitate. Altminteri, precum confratele calvin, și dânsul fusese recent numit ca paroh. Petri Mór ne spune că austriecii au consemnat o biserică greco-catolică de lemn construită în 1748, dar ea a existat și anterior. În 1750 au fost numărați 209 credincioși, însă fără precizarea preotului sau cantorului. La conscripția din 1797 au fost amintiți preotul unit Ioan Pașca și negustorul Pintea Rogoz. Copiii de confesiuni diferite învățau la școli diferite. Actele de stare civilă din biserica de rit oriental datează cu începere din 1820.

Mineuani celebri

În Mineu, dintre români, s-a născut Victor Russu (1847-1910), viitorul profesor, istoric, preot și scriitor, elev al celebrului liceu din Beiuș, apoi student în Blaj, Satu Mare, Viena și Karlsruhe. După terminarea studiilor, a predat limba germană, geografia și științele naturii elevilor de la Școala Pedagogică din Cluj. Îndepărtat de la catedră, ca urmare a unor intrigi și denunțuri false, s-a retras o vreme în ținutul natal, la niște rude, apoi s-a mutat în Budapesta, unde a locuit până la moarte. El este autorul volumelor „*Suspinele silvelor*" (Karlsruhe, 1872), „*Din trecutul Silvaniei*" (Gherla, 1889) și „*Silvania antică*" (București,

1890). A colaborat cu Dionisie Stoica și Ioan Lazăr prin elaborarea părții de istorie locală cuprinsă în deja-amintita „*Schiță monografică*” din 1908. Tot aici, a susținut ipoteza înmormântării lui Gheorghe Șincai în cimitirul „*cel vechi*” din Bobota (infirmată ulterior), bazată pe o tradiție orală:

„*Bătrânii satului* [...] *au mărturisit și adeverit la preotul local, că își aduc bine aminte, că fostul preot bătrân popa Ignatiu Ipian Marincaș, a făcut pomană mare la un popă străin prietin al său, pe care l-a ajuns moartea la fântâna morii de lângă drumul de țară al Bobotei și l-au adus și înmormântat în fața bisericei celei vechi. Locul de lângă fosta biserică, unde a fost îngropat acest preot străin încă l-au arătat preotului și adeverința protocolară încă a fost dată de acești bătrâni; cercetarea a rămas însă întratâtea, căci unul din preoții vecini a zis, că nu-i lipsă să se facă arătare publicității, căci Șincai, marele nostru istoric, a răposat în Ungaria la cutareva magnat, ori posesor mare, unde a fost instructorul băieților aceluia*”.

În sprijinul veridicității legendei locale, au fost pomenite și notațiile dintr-un manual de odinioară: „*Domnul profesor Russu are o carte latinească de școală a lui Șincai, primită de la părintele Gael [din Derșida], pe care am văzut-o și noi.*”

Sfatul dat de „*preotul vecin*”, de a nu face vâlvă, a fost cu adevărat bineintenționat și folositor, întrucât azi știm că Gheorghe Șincai s-a retras la bătrânețe pe o moșie de lângă Kosice (Slovacia): „*Mă ocrotesc la feciorul contelui Wass, cel mai bătrân, ca la niște învățăcei ai mei, până ce voi sfârși munca pentru folosul românilor, dintre cari unii mai vrea-m-ar mort decât să scriu unele ca acestea.*”

Partea ungurească se mândrește cu cardiologul Horváth Endre. Fejér László amintea cu respect numele profesorului universitar din Târgu Mureș. El nu trebuie confundat cu graficianul omonim, autorul multora dintre desenele de pe bancnotele și timbrele maghiare din perioada interbelică sau de după război. Din voluminoasa lucrare „*Romániai magyar irodalmi lexikon*” (Enciclopedia literaturii maghiare din România) aflăm

că elevul originar din Mineu a urmat la început liceul piarist din Cluj, a absolvit în 1937 Facultatea de Medicină și Farmacie, apoi a plecat la Budapesta pentru specializare. În timpul războiului, a lucrat la Clinica de Boli Interne din Cluj, întâi ca preparator (1940-1943), apoi ca asistent (din 1943). În 1945 s-a mutat la Facultatea de Medicină și Farmacie din Târgu Mureș, unde a parcurs toate treptele unei cariere academice de succes: lector (1945), conferențiar (1948), profesor universitar (1957), doctor docent (1965), distins cu titlul de „*Medic emerit*". În dicționarul bio-bibliografic „*Oameni și opere*" editat de Biblioteca Județeană Sălaj, citim că a înființat școli de 2 ani pentru surori medicale și a organizat spitalul-sanatoriu de reabilitare a bolilor de inimă și ale sistemului vascular de la Covasna. Este autorul mai multor lucrări de specialitate și cursuri universitare și a format specialiști la fel de celebri, precum diagnosticianul Olosz Egon, secretarul de redacție al revistei „*Orvosi Szemle*" (Jurnalul medical).

Stanii Clițului, văzuți de pe drumul către biserică

10. Cliț - o misterioasă necropolă megalitică?

Cetățile ielelor

Când se călătorește cu trenul de la Jibou la Dej, după ce se trece de podul de la Ciocmani, în partea dreaptă apare abruptul stâncos cunoscut ca Stanii Clițului, una dintre rezervațiile naturale spectaculoase din județul Sălaj.

Ca să nu se plictisească copiii în tren, le-am povestit că ceea ce se vede sunt zidurile unei mari cetăți a ielelor (cine mă cunoaște va zâmbi cu îngăduință - este evidentă influența lui J. R. R. Tolkien) și, dacă vor privi cu atenție, vor vedea coifurile lor stră-

lucitoare pe coama crenelată a peretelui înalt, neted ca-n palmă. Stratagema a funcționat, băieții au avut ceva de făcut și s-au distrat urmărind peisajul. În lumina înserării, există părți stâncoase care reflectă lumina Soarelui, deci afirmația nu este chiar gratuită, gen „*fairy tales*".

Prima dată am vizitat zona în august 2011, când prietenii ne-au dus cu mașina la Valea Clițului. Între nodul de cale ferată someșean și uimitoarea rezervație sunt 18,5 km pe șosea. De la o anumită vârstă, este un traseu prea lung pentru a fi parcurs într-o singură zi, dus-întors, cu bicicleta, așa că ne-am adunat, ne-am înghesuit într-o Dacia Nova călită și obișnuită cu „hârtoapele Sălajului", apoi am pornit cu vânt din pupa și „căpitanul" Széll la volan într-una dintre cele mai frumoase aventuri de pe Valea Someșului. De-aia am și lăsat-o la sfârșit, să fie cireașa de pe tortul „*Techerghelilor sălăjene*".

Din Jibou, se trece prin Var, Surduc, până la podul de la Ciocmani, unde pe tabla indicatoare scrie (de cel puțin trei ani de zile) ... **Jibou - 18 km** (no ho! că-s numai 13!). Peste drum de panoul buclucaș, sub poala pădurii, drumarii au postat o bornă kilometrică unde se indică, mult mai aproape de adevăr, 12 km. Nu treceți podul, renovat și acoperit cu bitum în septembrie 2012, ci mergeți tot înainte vreo 5 km și un pic, pe lângă peretele stâncos și abrupt. Șoseaua este asfaltată și în stare bună.

Drumul urcă, coboară, face o buclă de la capătul căreia se vede în spate podul și un spațiu larg în lunca Someșului. De dimineață până la prânz, e umbră aici, pe drum, deci este o excursie cât se poate de potrivită pentru zilele cu temperaturi de peste 30 grade Celsius. Se pornește în zori, când aerul este încă respirabil și se călătorește plăcut până la destinație, Valea Umbrelor, care, precum o să vedeți, este un fel de răcitor natural din piatră masivă. Dar să nu ne grăbim cu povestea.

La capătul buclei, când se iese din pădurice și se coboară cu două viraje scurte de pe prima terasă în lunca Someșului, apare în dreapta o exploatare abandonată de caolin. Apa a sculptat partea decopertată în forme deosebit de pitorești. Ansamblul strălucește

blând și alb, de parcă solul ar fi fost suflat de pe Luna Plină, pentru a exersa, la umbra unui plop argintiu plantat la marginea drumului, serii domoale de aselenizări. Din păcate, urmele modului de coborâre și pașii astronauților au fost spălate de ploi, lăsând doar iluzia unui spațiu dintr-o altă galaxie, foarte-foarte îndepărtată.

De aici încolo, abruptul ne însoțește nesmintit în dreapta drumului. Uneori alunecă terenul ori se prăbușesc copaci peste șosea. Am nimerit o zi în care, după un astfel de eveniment nedorit, drumarii încă nu făcuseră curățenie. Arborii fuseseră tăiați și făcuți bucăți, dar solul acoperea în continuare jumătate din panglica asfaltată. Gâtuitura îngreuna traficul. Mașinile treceau cu schimbul, când într-un sens, când într-altul, ca pe podul dintre Someș-Odorhei și Someș-Guruslău.

Mânați de spiritul Aventurii, ne-am bucurat de evenimentul catastrofal ieșit în cale. Ne-am oprit și am coborât din autoturism ca să studiem îndeaproape impactul accidental dintre forțele naturii și antroposferă. Buza de pe care s-au prăbușit arborii și solul spânzura deasupra noastră ca o lamă știrbită de ghilotină. Cetățeano Stâncă, noi nu suntem aristocrați cu pantalonași de mătase, ci strănepoții spirituali ai celor care au dărâmat Bastilia, au inventat balonul cu aer cald și cinematograful. Libertate, egalitate, fraternitate! „*Allons enfants de la Patrie!*"

Peretele retezat dintr-o mișcare, perpendicular, până-n poala luncii, a meritat să fie cercetat. El cuprindea pete verzi de microfloră, dungi portocalii de ocru și, spre surprinderea noastră, inflorescențe galben-verzui de sulf. Am testat substanța cu un chibrit, ea s-a topit și a ars cu mirosul sufocant al dioxidului de sulf, deci nu există nici un dubiu asupra compoziției sale. Am fotografiat și un *bonsai* în mediul său natural: un scoruș de munte, numit și sorb (*Sorbus aucuparia*). Fructele roșii grupate în ciorchine seamănă cu cele ale călinului, dar frunzele sunt penate, ca ale oțetarului.

Ne-am întors mulțumiți în mașină. Mulțimea de „descoperiri" făcute nu putea decât să fie preambulul unei aventuri de neuitat!

Podarul Augustin Rad și bacul din Cliț

Trenul: o soluție alternativă

La Stanii Clițului și în Valea Umbrelor se poate ajunge și cu trenul. Se călătorește până în Băbeni, centrul de comună de pe malul drept al Someșului, se coboară în luncă și se trece apa cu „luntrea".

În gară, a trebuit să cumpăr și un bilet pentru bicicletă, de fix 5 lei. Biletul de călătorie Jibou-Băbeni costă doar 3,70 lei. Ca să zic așa, bătrâna Ukraina roșie reprezintă biletul meu de întoarcere, merită să scot banul din buzunar. Biletul de bicicletă se poate cumpăra și în tren, dar atunci costă 7 lei.

Gara din Băbeni poartă pe tablă vechea denumire: *Băbuțeni*. Cei care caută traseul pe situl Mersul trenurilor să fie foarte atenți, destinația C.F.R. este Băbuțeni, Sălaj. Pe de altă parte, denumirea maghiară a localității este *Aranymező*, „Câmpul de aur". Petri Mór susține că toponimul provine de la activitatea de spălare a nisipului pentru a decanta praful aurifer. Comuna a

dispus în vechime și de alte surse de prosperitate. La hotarul dintre secolele XIX și XX, aici, pe firul apei, se găsea gata să fie trasă în mijlocul râului moara plutitoare *„cu o piatră și o roată”* a lui Pintea Găvrilă and Co.

Mare noroc am avut cu localnicii, oameni primitori și binevoitori. Fără să ne știm, m-au luat din gară și m-au condus precum Vergiliu pe Dante printre bolgiile Iadului. Drumul către „luntre” are cam 3 km, merge paralel cu calea ferată, în susul Someșului, apoi se trece peste șine la semafoare și se ia cap compas biserica din Cliț, care se vede deslușit. Pe câmp, strălucesc smocurile înalte de „vergi aurite” (*Solidago canadensis*), probabil de aici mi-a răsărit în minte comparația cu „creanga de aur” din *„Divina comedie”*, cu mult înainte ca Dan Brown să se apuce de scris *„Inferno”*. Oricum, în cazul de față, creditul pentru referința livrescă i se cuvine lui James George Frazer.

Către „luntre”, converg două drumuri, unul cu un singur rând de stâlpi și unul cu două rânduri de stâlpi. Merg pe primul, peste luncă, între lanuri, că-i mai scurt. Celălalt e pietruit, o variantă pentru vremurile mocirloase. Dă-ne Doamne și-un pic de ploaie, deoarece vara lui 2012 a fost cumplit de uscată, n-a plouat de două luni de zile!

Iată punctul de trecere, podarul este dincolo, pe mal ori în căsuța construită de săteni pentru el. Ca să-i atrageți atenția, bateți cu o piatră în stâlpul de susținere a cablului de oțel. „Luntrea” nu este o barcă, ci un bac mai mic, în care încap chiar mai multe biciclete.

Pe luntraș îl cheamă Augustin Rad, este sprinten și tare în brațe. Din cauza secetei, Someșul e foarte mic și râul n-are vlagă, de aceea omul a întins încă o frânghie, cu 2,5 metri mai jos. În vremuri fără de ploaie, forța motrice constă în puterea celor *„două mânuri”*.

Trecerea Someșului între Băbeni (fost Băbuțeni) și Cliț a costat 2 lei. N-a trebuit să plătesc separat pentru bicicletă. Cine are mașină oricum vine pe la podul din Ciocmani. În răstimpul dintre traversări, dacă vremea îi permite, podarul din Cliț stă ală-

turi de alți prieteni undițari și prinde pește. „La luntre" reprezintă un loc feeric pentru cei dornici să prindă în cârlige materia primă pentru cele mai năstrușnice povești pescărești.

Biserica ortodoxă de zid din Cliț

Repere de interes turistic

Ca să ajungeți de la Someș la biserica din Cliț, există două căi posibile: pe scurtătură, pieptiș, urcând prin grădini (în buna tradiție ardelenească, dacă nu se fac stricăciuni sau furtișaguri, este o cale permisă oricui) sau pe drumul pietruit, care vine dinspre „cooperativă" (magazinul sătesc). Am ajuns sus exact la ora când trecea „Săgeata Albastră" de Baia Mare prin Băbeni.

Edificiul i-a păcălit pe mulți dintre drumeții care n-au urcat până aici și s-au mulțumit să-i arunce o privire de la șosea. El are forma și dimensiunile unei bisericuțe din lemn, însă clădirea este „de zid". Ea a fost orientată corect, cu altarul către răsărit, „către munte". Monografia lui Kádár József despre comitatul Solnoc-

Dăbâca nu ne oferă nici un fel de date istorice despre construcția templului. Pe situl Episcopiei Sălajului, biserica este dată ca o filie a Loznei, iar preot paroh este Vasile Avram (o coincidență de nume cu cel al etnografului născut în Lemniu). Pe baza datelor de aici, presupunem că edificiul de piatră a fost ridicat în 1846 și poartă hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”.

Cercetați mormintele preoțești din țintirim. De obicei, aici au fost îngropați și dascălii, și preotesele, așa că cimitirul din jurul bisericii constituie prima pagină din istoria unei localități. Se cuvine s-o citiți cu atenție. De asemenea, reprezintă și o măsură a grijii față de păstrarea valorilor din vechime. Celor deloc interesați de asemenea subiecte „vetuste” li se oferă șansa să admire minunata priveliște a Stanilor Clițului din aval.

Lumea din sat, văzându-ne străini și interesați să aflăm cât mai multe, ne-a spus: „*Nu se poate să plecați din Cliț fără să vizitați casa unde s-a născut Silvia Tămășan.*” Am căutat pe internet și am găsit câteva din videoclipurile unde apare binecunoscuta interpretă a cântecului popular sălăjan, omagiată în 2011, cu prilejul lansării volumului autobiografic „*Născută în zodia cântecului. Amintiri din viața artistică*” (Editura Eurotip, Baia Mare). Zicea Anamaria Avram: „*Silvia Tămășan s-a impus în această lume, a cântecului popular, prin repertoriul dumneaei, bogat, variat și autentic, cântat alături de marii artiști ai neamului românesc.*” Interpreta s-a născut în 21 februarie 1946, și-a început cariera artistică în 1966, iar după ce s-a căsătorit s-a stabilit în Baia Mare, fără să uite de unde a pornit. Cu prilejul înregistrării unei melodii populare, artista a adus pentru prima oară televiziunea națională ca să filmeze impresionanta panoramă stâncoasă a Stanilor Clițului.

Casa părintească se află la ieșirea dinspre Surduc. Este o clădire scundă de piatră, cu pridvorul plin de mușcate și alte ghivece înflorite. Ferestrele sunt din lemn. Țigla de pe acoperiș e roșie, semn că a fost recent schimbată. Altminteri, gospodarii au scos mobila din casă și foiesc prin curte. N-am dorit să le perturbăm activitatea, așa că am trecut neobservați mai departe.

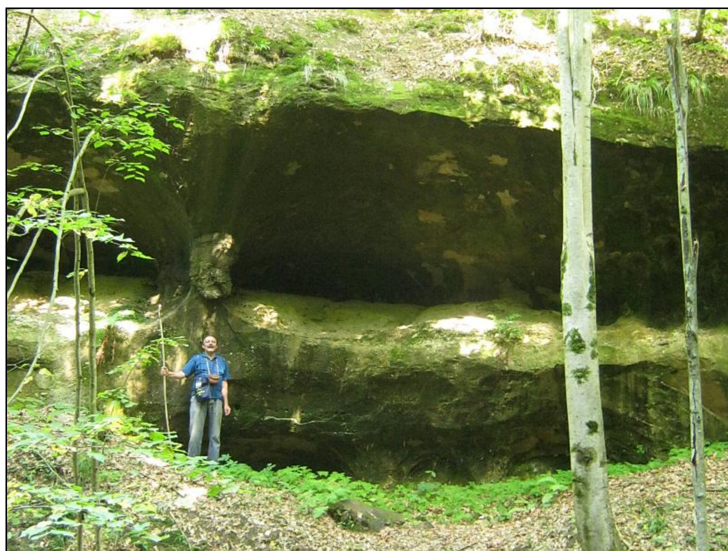
Dincolo de casă, pe cealaltă parte a drumului, începe rezervația naturală Stanii Clițului. Peretele abrupt șlefuit de vânturi și de ape are o înălțime de peste 200 metri, ceea ce constituie o provocare pentru toți alpiniștii sosiți aici. Un gard viu rustic, din trunchiuri de copăcei, apără șoseaua de stâncile prăvălite din înălțimi. Pătrundem printr-o poartă verde și ne îndreptăm către un monolit imens, cea mai vizibilă parte a unei grădini de piatră, în stilul budismului Zen, în deplina ei naturalețe. Dacă ar afla de existența acestei minunății someșene, japonezii și-ar trage tren de mare viteză până aici. La noi, vin doar cei avizați și autocarele cu elevi pornite să viziteze frumoasa vale a Loznei. Fotografiem tot ce se poate: uriașa piatră cubică, alaiul de bolovani, pietrele ascunse în umbra pomișorilor și tufișurilor. Sus, pe partea dinspre Ciocmani, sub o streașină naturală, se zărește un grup de roci mai întunecate decât peretele abruptului, ca o pisică așezată alene în podul unei case a urieșilor.

Alte forme mi-au fost arătate de echipa de mici exploratori, formată din Emanuel, Ionuț și Paul, trei buni cunoscători ai zonei. Ne-am întâlnit la imensul bolovan de pe partea dinspre luncă, ce poartă o inscripție misterioasă. Seamănă cu glifele săpate în stâncă descoperite de Thor Heyerdahl în Insula Paștelui. Băieții urmăresc traseul scobiturilor cu degetul arătător: *„Nenea, uite, se vede un T și un L!”* În spate, printre tufișuri, se află alți câțiva dinți de uriași, aflați în partea dinspre luncă. În scobitura unui alt megalit, îmi arată un cioc de papagal, cu ochiul viu și rotund al unui smoc de licheni. Întreg spațiul rezervației a devenit un teren magic de joacă. O ruină galbenă, ce seamănă cu piciorul Podului lui Traian din Turnu Severin, este folosită ca un fel de tobogan natural. Printre imensele pietre, strălucesc pânzele de păianjen întinse pe tulpinile de iarbă neagră (*Calluna vulgaris*). În septembrie, ele sunt înflorite și colorează spațiul în rozul-violaceu preferat de fete și fetițe (nuanța *„pink”* a cutiilor pentru păpușile Barbie).

În peretele abruptului de la Stanii Clițului, se găsește și o pivniță săpată în stâncă. La intrare, este o portiță de lemn, dar

accesul a fost blocat și cu un gărduleț încropit din araci. Un melc rebel s-a instalat comod în zona „proprietate privată”. Pe drumul către Ciocmani, am zărit încă două astfel de încăperi utilitare, tăiate în mici caverne naturale, apoi lărgite și modelate de mâna omului, pentru a fi folosite ca frigidere „ecologice”.

Iată cam tot ce merită văzut în antecamera adevăratei atracții a zonei: „Valea Umbrelor”, tainicul canion din miezul muntelui.

„Gardianul” - chipul de piatră de la intrarea în defileul Văii Umbrelor (observați mărimea nișelor situate pe două nivele)

Locul unde frunzele nu putrezesc

Denumirea de „Valea Umbrelor”, dată părții superioare a Văii Clițului, a fost popularizată de cumnatul meu, ziaristul Deák Zoltán, pe vremea când a lucrat la proiectul *descoperimsalajul.ro*. Împreună cu prietenul său, Călin Pavăl, el a făcut două incursiuni aici, una în vara anului 2004, alta în februarie 2005.

Ea este o formă de relief trecută doar pe unele hărți, tăinuită pe altele, deși ar putea constitui o atracție turistică de prim rang, mai ales pentru cei care cred în existența unei supercivilizații superioare, distruse în urma unui cataclism tehnologic, în urmă cu zece milenii, din alea cărei rămășițe s-a format Egiptul Antic. Am grupat hărțile existente pe categorii, PRO și CONTRA, într-o pagină dedicată de pe blogul *„101 de priveliști ale Muntelui lui Rákóczi*”, unde vă puteți convinge de adevărul celor afirmate.

Valea Clițului se află la intrarea dinspre Surduc în satul Cliț, chiar în cotitură, pe dreapta. Debutează cu un loc larg și mlăștinos. Se merge pe un drum forestier până la cabana silvică. Dacă îi cunoașteți pe pădurari și vă deschid, se poate dormi aici, chiar și iarna (vezi *„Cliț - Umbre în alb*” din *„Descoperim Sălajul*”). Dacă nu, în „parcarea” dinaintea casei, vara se poate întinde un cort.

După ce prietenii noștri și-au parcat mașina la umbră, am înaintat 2 km *„per pedes*”, ca apostolii. Regiunea e plină de ferigi și aluni. Deși le-a trecut vremea, totuși, pe un vârf de ramură, pitită între frunze, am găsit o alună. Evenimentul a fost fotografiat atât de prietenul Széll Sándor, cât și de soția mea, din două puncte diametral opuse.

Ne-am continuat ascensiunea pe firul văii. Am întâlnit adesea pe cursul superior un marcaj forestier, bandă roșie.

Apar primele nișe din peretele stâncos. Arată ca niște firide în care cândva au fost depuse cândva, poate înainte de Ultima Glaciațiune, trupurilor unor morți din rasa atlanților. Să ne amintim de stâncile inscripționate de lângă șosea, situate în dreptul abruptului. La intrarea în defileu, nișele se înmulțesc, se lungesc, se aliniază în paralel pe mai multe nivele. Lumina soarelui trecut de amiază pătrunde cu greu până jos, în fundul văii. Atmosfera este nefirească, apăsătoare, sepulcrală. Parcă ar fi un spațiu al veșniciei odihne pe care noi, intrușii, îl perturbăm cu nevinovăție. *„Scary Movie la doi pași de Jibou*” - notează Sándor pe blogul său: *„SzellPhotography*”.

Stratul de frunze din toamna trecută a rămas intact. El măsoară pe alocuri și câte o jumătate de metru grosime, de parcă

ceva nevăzut ar împiedica putrezirea resturilor vegetale. Totuși, ici și colo, întâlnim ciuperci, unele de mari dimensiuni.

Un chip uman, bărbos, de aproape 1 metru înălțime, ne examinează de pe peretele din partea stângă (pe sensul de urcuș). Mă apropii ca să mă conving că nu am vedenii. Fața gardianului rămâne impasibilă. E real, cu trăsăturile uimitor de bine conturate. Cum de nu știe nimeni de el? Pe net circulă o mulțime de trucaje, unde apar profilurile unor Sfincși carpatini, „surprinși" în diferite cotloane izolate ale țării, în vreme ce aici se află unul adevărat, probabil vechi de milenii, cu desăvârșire necunoscut. Și nimănui nu-i pasă.

Cercetăm o valea laterală, care are la intrare o stâncă în formă de cap de pisică. Privită din acest unghi, din aval. Din cealaltă parte, ea este un profil uman, față în față cu o hârcă (un craniu) îngropată în sol. Prietenii noștri au fotografiat alte stânci ciudate, printre care una în formă de câine. De fapt, când am început urcușul, mi-am făcut un toiag dintr-o botă de alun, deoarece la sosire am auzit niște lătrături. Fiecare ramură secundară a Văii Clițului ne rezervă surprize. Într-un alt loc, un „liliac" (vampir) atârnă cu capul în jos: e doar un smoc de ierburi uscate. Fotografiez o nișă cu peretele încrustat de filigrane de ocru (oxid de fier galben-brun). Nu sunt desene rupestre, făcute de mâna omului, dar arată nemaipomenit. Soția surprinde un păianjen cu catalige imens, de 10 cm diametru. Aruncat pe mijlocul potecii, lângă o ciupercuță filiformă și elastică, descoperim „Piatra lui Greuceanu": singurul bolovan alb, cristalin, zărit în regiune.

Am înaintat mai mult de o oră, prin matca tăiată de la Răsărit la Apus între pereții verticali: un culoar de doar câțiva metri lățime, uneori nici atât. Doamne păzește de o viitură! Uneori, și seceta folosește la ceva. În „Valea celor cinci bețe", Sándor a făcut ultimele fotografii cu „supertunul" japonez Fuji, apoi a rămas în pană de curent. Și-a scos smartphone-ul din buzunar ca să continue înregistrarea, dar are probleme în continuare. E și locul unde aparatul meu a început să clipească roșu, „*low battery*", dar apoi și-a revenit, după ce am plecat de acolo. Acumulatoarele, pregăti-

te „de cu seară”, adică proaspăt încărcate acasă, ni s-au descărcat mult mai repede decât am fi bănuit. De altfel, în „*Descoperim Sălajul*”, Deák Zoltán povestește că în Valea Umbrelor există o zonă care nu poate fi „trasă în poză” nicicum. Iată un fenomen fizic repetabil, comensurabil, ca și ciupitura celor care se trezesc peste noapte califi în palatul lui Harun Al-Rashid.

Ajungem la cotitura unde se află celebrele „nișe extraterestre”, care atrag atenția tuturor turiștilor din zonă. Faceți o căutare după „*Valea Clitului*” (scris cu „t”, nu cu „ț” și între ghilimele) pe Google Images și le veți vedea într-o sumedenie de pagini web, în diferite anotimpuri și momente ale zilei.

Defileul continuă către Marele Amfiteatru, un abri imens cu o movilă conică în centru, dar noi hotărâm să ne oprim aici și să revenim altă dată, când vom veni mai de dimineață. În ciuda temperaturilor toride din oraș, aici e răcoare, iar în aer se simte mirosul caracteristic de stâncă umedă. Valea Umbrelor este un defileu cu multe ramificații, imposibil de explorat într-o singură zi.

După postarea fotografiilor pe internet, un comentator ne-a mustrat pentru că am dezvăluit și am indicat locația acestui spațiu parcă desprins din „*Dosarele X*”, mai ciudat decât Pădurea Baciului de lângă Cluj. Citez: „*Ar fi bine de luat, de către autoritățile de profil, măsuri de protecție, astfel ca afluența turiștilor să nu o deterioreze.*” L-am liniștit, locul este foarte izolat prin situare, iar indiciile arată că Valea Umbrelor știe să se protejeze singură. Înainte de defileu, am găsit niște urme de cauciucuri, probabil de la moto-ATV-ul unor puștani. Pământul era răscolit și frământat, dar nu de râturile unor mistreți uriași, ci de bocancii celor care au încercat să-și desprindă vehiculul din mocirlă. După ce am examinat locul cu atenție, ne-am aruncat niște priviri de oameni lămuriți: oare au rămas și ei fără curent in acumulator?

Valea Umbrelor pare să fie o zonă care-și alege atent oaspeții.

Micile bucurii

Biserica „Sfântul Ierarh Nicolae" din Creaca

1. Pietrele Popii din Creaca

Oamenii de la șes se laudă cât de întins este terenul arabil din zonă, ca apoi să se plângă cât de greu e să facă rost de lemne, pentru că oricât de largă este câmpia, arareori îți oferă umbra răcoroasă a unor coroane îngemănate. Din celebrul codru al Vlăsiei din jurul Bucureștilor abia dacă au rămas ici-colo câteva petice. Am copilărit o vreme în Pitești, într-o zonă unde Pădurea Trivale se află literalmente la o aruncătură de băț. Bunicul din partea tatei locuia în munți, printre brazi, în apropiere de Borsec, „*Regina apelor minerale*". Deși m-am născut în Banat, am străbătut multe dintre cărările șerpuite printre copaci din țară, inclusiv cele sălăjene. Pornind din cartierul zălăuan Brădet, te poți pierde în codrii de pe Meseș după un parcurs de doar 15 minute. În Jibou, oriunde s-ar

găsi omul, natura este la fel de accesibilă. Bine zicea Tamási Áron: *„Rostul nostru în lume este să găsim locul unde ne simțim acasă.”*

Welcome in Sylvania, Țara pădurilor!

Când am pornit proiectul *„Techerghelilor sălăjene”*, am plănuit niște expediții velo-purtate de o zi lumină, inspirate de episoade și narațiuni ieșite din comun, povestite de prieteni sau citite în cărți. Ele au cerut atât o documentare prealabilă cât și o echipare adecvată. Dar tuturor ni se oferă și șansa unor *„scurte ieșiri”* fără pretenții, mici evadări de scurtă durată din spațiul casnic în teritorii adiacente spectaculoase. Fiecare localitate sălăjeană are astfel de puncte de evadare, deconectare, recreație, unde învățătorii ies cu școlarii în zilele dinainte de vacanță sau pe parcursul *„Săptămânii Altfel”*, iar familiile vin de Sângeorz sau de Maialiș să petreacă o după-amiază veselă la iarbă verde. Iată ceea ce merită să fie numit cu dragă inimă: *„Micile bucurii”*.

Jibouanii pot urca Dealul lui Rákóczi, de unde se traversează repede la *„peștera”* din Dumbrăvița, aflată deasupra Turbuței. Cei din Surduc și-au ținut multă vreme discoteca tot într-o peșteră. Flăcăii din Brâglez pot să se viseze haiduci care pândesc drumul de Gârbou din ferestrele Casei Tâlharului. Năprădenii se mândresc cu Moșul și Baba, iar cei din Vădurele cu frumoasa Râpă Străminoasa. Locuitorii din Borza au, chiar la intrarea în sat, promotoriul cu stâncile numite Horea, Cloșca și Crișan. Un pic mai sus pe Valea Agrijului sunt, într-o parte, Piatra Lată din Lupoaia, iar într-alta, Pietrele Popii din Creaca.

Despre acestea din urmă mi-a povestit Mihai Petriș, colegul de la Casa Orășenească de Cultură. El merge adesea în localitatea aflată la confluența râului Agrij cu pârâul Ortelec, unde locuiește socrul său, profesorul de matematică Ioan Morar și trece tot timpul pe lângă ele. Sătenii numesc zona *„Satu' Vechi”* sau *„Satu' Bătrân”*.

Monografistul Petri Mór confirmă tradiția perpetuată de povestirile sătenilor:

„Turcii, haiducii sătmăreni și curuții au pustiit satul înainte de 1682. Creaca s-a mutat doar cu un secol în urmă în locul unde se

află acum, dar tot aici s-a situat și în vechime. Vreme de optzeci de ani s-a retras în partea de hotar numită Valea Petri, aflată la Nord-Vest de comună. Strămutarea a fost provocată de numeroasele raiduri ale armatelor și s-a făcut cu aprobarea baronului Wesselényi Miklós tatăl. Poziția strategică importantă i-a pricinuit multe necazuri. În capătul satului se pot vedea și astăzi șanțurile săpate pe vremea principelui Rákóczi."

Acolo, între Ciglean și Lupoaia, se vede așezarea și pe harta desenată din porunca împăratului Iosif al II-lea la sfârșitul secolului al XVIII-lea: întinsă pe un fir de apă, de la Vest la Est, cu biserica în centru-sus. În acea vreme, în 1797, au contribuit la susținerea armatei împărătești patru persoane: baronul din Jibou, preotul unit Zaharia Popa, cantorul Dănilă Pop și morarul Ursu Morar.

În „*Schița monografică a Sălajului*" (1908) de Dionisie Stoica și Ioan Lazăr, ni se atrage atenția asupra a două aspecte care au influențat în mod semnificativ trecutul localității și o individualizează în spațiul Țării Silvaniei:

1. „*Prin veacul al XVI-lea,* [Creaca] *era granița Ardealului și avea două porți unde trecătorii trebuiau să plătească vama.*"

Și o trăsătură paradoxală legată de evoluția ponderii etnice:

2. „*Pe timpul revoluțiunei lui Rákóczi majoritatea locuitorilor erau unguri, dar în lupta dată la Jibou, între armata împărătească și Rákóczi au căzut foarte mulți, apoi cei rămași, cu timpul s-au românizat. Astfel strămoșii familiilor de astăzi: Cherecheș, Siladi, Taloș au fost unguri, iar ei sunt români la rând.* [...] *Aceasta este singura comună unde elementul străin să românizează. Astfel generațiunea mai tânără (unguri veniți din Zalău) s-au românizat și astăzi sunt cei mai înflăcărați români.*"

Datele statistice furnizate de Petri Mór permit o asemenea interpretare:

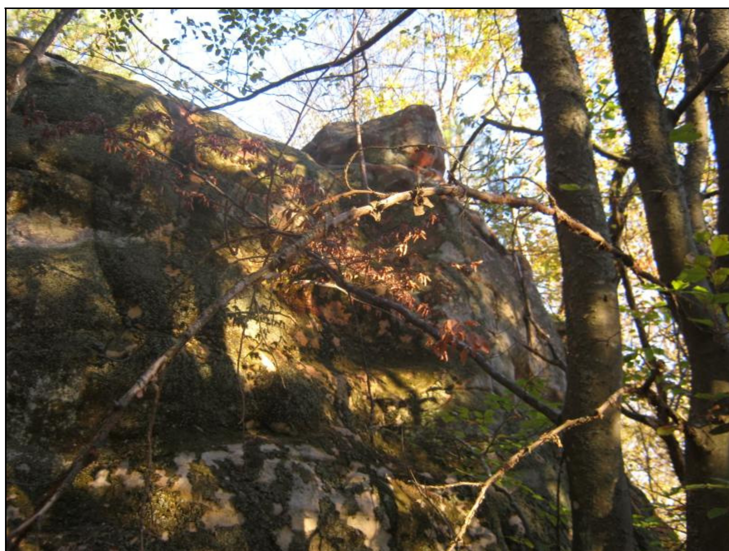
„*În 1715, au plătit impozit cinci gospodării de iobagi: 3 ungurești și 2 românești. În 1720, au dat bir 9 iobagi, 7 jeleri și 1 boieraș, dintre care 9 maghiari și 8 români. În 1715, populația a numărat 45 de suflete: 27 unguri și 18 români; în 1720, 153 suflete: 81 maghiari și 72 români.* [...] *În 1733, s-au găsit 3 familii de*

români; iar numele preotului unit era Ștefan. În 1750, numărul sufletelor greco-catolice a crescut la 164. În 1847, s-au numărat 506 locuitori, cu toții greco-catolici. În 1890, 606 locuitori împărțiți după limbă: 31 unguri, 559 români, 16 altele; împărțiți după confesiune: 7 romano-catolici, 556 greco-catolici, evangheliști 17, reformați 21, izraeliți 5. Numărul de gospodării: 108." În 1908, Stoica și Lazăr notau: „*Creaca are astăzi 138 fumuri cu 582 suflete de religiunea greco-catolică. Biserica de lemn s-a edificat la anul 1781.*" Data ctitoririi provine sigur din Petri Mór, unde se specifică în plus: „*Registrul de stare civilă este condus cu începere din 1824.*"

Prima menționare a localității a fost în 1385: Kerikapatak, Kerykapatak. „*Patak*" înseamnă „*pârâu*" în maghiară, iar „*Karika*" „*inel*", „*belciug*", „*cerc*". Expresia ungurească: „*úgy megy* (a dolog), *mint a karikacsapás*" este echivalentă cu „*treaba merge ca pe roate*", adică lin, fără să se poticnească. Pe hartă există un singur pârâu cotit, care coboară dinspre Ciglean, tocmai pe Valea Petri, curs de apă nenominalizat de cartografii militari iosefini. Altminteri, și ciglenenii au un fund de vale pitoresc, unde am ajuns cu prietenii din întâmplare, numit „*Pietrele Monii*".

Ca să ajungeți la „*Satu' Vechi*", trebuie să urmați firul de apă de pe această vale cu traseu arcuit. La intrarea dinspre Jibou în Creaca, chiar înainte de tabla indicatoare a numelui localității, se desprinde un drum de țară către dreapta. Pietrele Popii sunt niște formațiuni stâncoase spectaculoase care se află pe o buză de deal din dreapta, cam la un kilometru de șosea. Drumul de țară străbate o pășune, apoi se îngustează, dă într-o mică livadă de pruni, o ocolește, trece pe lângă niște jnepeni cu frunze prelungi, ca de mătură și continuă până când ajunge la poalele unei pădurici de pini. Vara, stâncile stau ascunse aici, dar, în perioada cât foioasele își pierd frunzele, ele se reliefează printre trunchiurile de arbori. Una dintre ciudatele siluete, pătată strident cu ocru roșu, seamănă cu un cap de broască țestoasă greacă, acoperit cu mușchi și licheni. Păstrând proporțiile, parcă ar fi Morla din „*Povestea fără sfârșit*" a lui Michael Ende. Altă ieșitură stâncoasă este

individualizată de niște *„coarne de cerb”*, crengile uscate ale unui copac ieșite dintr-un gheb încolăcit artistic. Par să țâșnească direct din stâncă, gata să-și înfrunte rivalul. Se poate urca din vale, cam pieptiș, printre coloanele groase ale unor turnuri gigantice, bastioane reliefate de cetina veșnic verde a coniferelor cu scoarță ruginie. Un drum mai lejer este cel lateral, printre *„nuielele măturilor”* cu ace prelungi.

„Broasca țestoasă”

Denumirea grupului de roci uriașe provine din poziția lor: se aflau în Nordul (în spatele) fostei locuințe preoțești și, respectiv, a vechiului amplasament (intermediar) al bisericii. Tradiția, consemnată în studiul *„Monumente istorice bisericești din Eparhia Oradiei, județele Bihor, Sălaj și Satu-Mare. Bisericile de lemn”* de Ioan Godea și Ioana Cristache-Panait, susține că lăcașul de cult făurit din lemn a fost strămutat de trei ori, după cum s-a mutat vatra așezării. Biserica veche poartă hramul *„Sfântul Ierarh Nicolae”*. Autorii susțin că ea ar fi ceva mai veche decât au consemnat Petri, Stoica și Lazăr, bazându-se pe informația orală că a fost

construită în jurul anului 1600. Locația inițială ar fi fost livada unde se găsește și azi, după aducerea înapoi. Edificiul a fost reparat de mai multe ori, recent în 1972 și în 1996. În volumul „*Bisericile de lemn din Sălaj*" (2008), preotul ortodox Claudiu Iacob ne atrage atenția asupra faptului că lăcașul de cult este unul din cele șase edificii creștine de pe teritoriul comunei. Patru dintre ele poartă hramul „*Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril*": Borza (1758), Brebi (1759), Brusturi (1701) și Jac (1756). În Prodănești (probabil 1730), biserica de lemn îl are ca protector pe „*Sfântul Gheorghe*". Colaboratorii locali care au participat la editarea volumului „*Obiective turistice naturale și antropice în nord-estul județului Sălaj*" (2011) au remarcat că ele reprezintă jumătate din numărul edificiilor similare de pe Valea Agrijului. Camelia Burghele le enumeră în mica monografie turistică „*Șapte zile în Țara Silvaniei*" (2012), alături de cele din Romita (1740) și Brusturi (1701): „*În partea opusă, tot pe firul Agrijului, pot fi văzute bisericile de la Poarta Sălajului, dăruită localnicilor în 1840 de sătenii din Răstolțu Mare, dar construită cu două secole mai înainte, Păușa (1730), deosebit de frumoasă, Bozna (secolul XVII) și Răstolțu Deșert (secolul XVIII), ultimele trei pictate de Ioan Pop din Românași.*" Se presupune că același meșter artist a pictat și pereții vechiului edificiu religios din Creaca.

Cred că ar merita să facem un trucaj fotografic prin care să suprapunem turnul zvelt cu coif de șindrilă, admirat de toată lumea, peste fundalul năstrușniciilor geologice din vechea locație intermediară. Sunt locuri în Sălaj unde, în anumite nopți, se zice că s-ar auzi clopotele unor biserici dispărute. Poate că la fel se întâmplă și aici, pe Valea Pietrelor. În lipsa unei experiențe directe, n-avem de unde ști. Nici o fotografie, nici o reconstituire tridimensională pe calculator nu poate reda vălmășagul de senzații de la fața locului: impresia vizuală copleșitoare, *background*-ul sonor, contactul palmelor cu roca, mirosul rășinii, gustul sandvișului savurat în vreme ce-ți legeni picioarele pe buza dealului. Este câte o „*mică bucurie*" rezervată fiecărui trecător.

La cules de leurdă în Ciutărie

2. Leurdării

Prima dată, a trebuit să iau în serios *leurda* (leorda, leoarda) atunci când a apărut traducerea cărții scrise de Maria Treben, „*Sănătate din farmacia Domnului*”. Colegele mele s-au repezit pe munte și au coborât cu plase doldora de „*ceapa ursului*” culeasă de pe creasta Meseșului. I-au lăudat virtuțile: vindecă micozele și alte boli de piele, îmbunătățește memoria, înlătură diareea și constipația, omoară viermii intestinali, curăță rinichii și vezica urinară. Un pumn de frunze mărunțite, dat în clocot în vin alb și băut pe îndelete ajută respirația greoaie și eliberează plămânii de flegmă. Preotul elvețian Künzle, citat de doamna Treben, a considerat că: „*persoanele mereu bolnăvicioase, cele cu eczeme și cu tenul făinos, scrofuloșii și reumaticii ar trebui să pre-*

ţuiască aiul de pădure asemenea aurului." Bineînţeles, ca în cazul oricărui medicament, există şi contraindicaţii, în special pentru hipotensivi ori cei cu stomacul plăpând. De asemenea, ceapa ursului este interzisă mamelor care alăptează.

Denumirea i se trage de la credinţa că ursul, după ce a hibernat o iarnă întreagă în bârlog, iese la lumină şi, înainte de toate, paşte hulpav frunzele ca să-şi curețe stomacul, intestinele şi sângele. O fi acelaşi animal care se sperie de propria umbră în 2 februarie, la Intrarea Maicii Domnului în Biserică, Sărbătoarea Sfinţirii Lumânărilor (*Candelaria*), iar apoi doarme încă 40 de zile, semn că primăvara întârzie. Legenda este cunoscută din vechime, dovadă că, în urmă cu 250 de ani, suedezul Carl Linné i-a spus plantei „*Allium ursinum*", ceea ce înseamnă acelaşi lucru, dar în limba latină. „*Aiul*" este şi denumirea ardelenească a usturoiului, cu care leurda nu numai că este sora bună, dar împarte cu el şi puternicul miros de arsenic, uimitoarele efecte bactericide şi capacitatea de scădere a tensiunii arteriale.

Pomenită încă în antichitate de medicul grec Dioscoride, leurda nu este un usturoi sălbatic, ci o specie cu totul diferită. Dacă usturoiul face mai mulţi „*căţei*" şi are frunze conice prelungi, leurda are un singur bulb, învăluit într-o cămaşă translucidă şi frunzele oval-eliptice, asemănătoare cu cele ale călugărilor (măseaua ciutei, *Erythronium dens-canis*) sau lăcrămioarelor (mărgăritar, *Convallaria majalis*), atât doar că sunt de un verde-deschis. Călugărul înfloreşte mai devreme şi are frunzele puternic pătate. Lăcrimioarele au frunze tari, de un verde închis, care se desprind dintr-un fel de tirbuşon vegetal şi apar mai târziu, la începutul lunii mai. Ele seamănă un pic şi cu primele frunze de pecetea lui Solomon (creasta cocoşului, *Polygonatum latifolium*), care apoi se întind la distanţe egale pe tulpina aeriană. Oricum, diferenţierea e uşoară, dintre toate aceste specii cu frunze „*în formă de paloş*", numai leurda miroase inconfundabil a usturoi.

Planta se consumă crudă, ca o trufanda, sub formă de salată, înainte de înflorire. Se poate conserva prin congelare, pu-

nând frunzele spălate în pungi de plastic, dar își pierde complet proprietățile benefice prin uscare. Unii cred că salata după care Roșu Împărat îl trimite pe Harap Alb în grădina ursului ar fi fost tot leurda, poate aranjată să pară un pic mai stufoasă, că așa-i în povești. Tăiată mărunt, ea poate fi presărată pe tartine, în ciorbe sau în alte tipuri de salate. După înflorirea plantei, frunzele își pierd frăgezimea, devin fibroase și capătă un gust amar.

Floare de Allium ursinum

Florile apar în mănunchiuri de scânteiuțe albe ca zăpada, câte una din fiecare ceapă, înaltă de până la 30 cm. Au un aspect foarte decorativ, plutind diafan într-o lumină pură și antiseptică. Lumea le-ar pune bucuros în vaze, dacă n-ar mirosi ca un colan anti-vampiri. La câte dumbrăvi cu leurdării știu în Țara Silvaniei, sigur e o zonă de care contele Dracula se ferește ca dracul de tămâie, mai ales în aprilie-mai, perioada de maximă vegetație. Leurda se poate consuma și fiartă, preparată cu lapte, la fel ca spanacul, cu mențiunea că în acest caz trebuie să închideți bine ușa și să deschideți larg ferestrele bucătăriei. Doar

răzuitul rădăcinilor de hrean poate concura în putoare procesul de fierbere a frunzelor de ceapă ursească, dar merită supliciul, deoarece produsul finit este deosebit de gustos.

Gurmand pus pe șotii, scriitorul clujean Bálint Tibor a compus o odă dedicată cepei roșii, tradusă în limba română de poeta Simone Györfi, cu ocazia uneia dintre marile festivități organizate la Pericei, localitatea unde s-a împletit cea mai lungă sfoară de ceapă făcută vreodată de la Potop încoace. Textul, în bună parte, se potrivește și virtuților culinare ale usturoiului de pădure:

Oh, Allium ursinum!

„Cu secole în urmă, pe când suratele tale au fost ademenite în grădinile mănăstirilor în speranța că mireasma lor feciorelnică ascunde puteri tămăduitoare, demult ajutaseși în alinarea spasmelor dureroase din corpul uman și ostoiseși neliniștiți nou-născuți; leac și mană pentru trup și suflet celor scăpați din robie."

Dacă zălăuanii se aprovizionează din pâlcurile situate în jurul releului de televiziune, jibouanii beneficiau de o zonă la fel de bogată la Ciutărie (maghiară: *Vadaskert*), un cătun aflat nu departe de șoseaua care merge spre capitala de județ prin Popeni (Poptelec) și Mirșid. În apropierea barierei de cale ferată, în dreptul unui atelier de spălat mașini, se desprinde un drum către sud, către un deal abrupt și înalt. Călătorul simte imediat mirosul de *mercaptan* (metanetiol) plutind în aer. El provine de la stația de distribuire a gazului metan, individualizată printr-o sumedenie de țevi și robinete vopsite în convenționalul galben strălucitor.

Drumul continuă pe lângă unitatea de producție a unei firme de construcții din oraș, unde sunt parcate tot felul de utilaje (basculante, macarale, buldozere etc.), apoi ajunge în dreptul unei parcele fără gard, cu o căsuță dărăpănată la margine de drum și vreo trei coșmelii acoperite cu folie de polietilenă.

A devenit legendar faptul că aici s-au înregistrat cu domiciliul circa 40 de familii nomade din neamul lui Parpanghel și Corcodel, care, până să le fie confiscați caii și trimiși la Baia Mare, i-au lăsat să paște prin cimitirul de lângă fostul GOSTAT. Unul dintre *epitropii* de la biserica Sfântul Gheorghe a făcut plângere pentru repetata deteriorare a gardului de împrejmuire, drept care organele în drept i-au răspuns cât se poate de oficial și de respectuos: „*Stimate Domnule Episcop...*" Ce ți-e cu paronimele acestea poznașe!...

Barăcile de lungimea scândurilor de brad sunt înzestrate cu felurite ferestre, recuperate de la orășenii care și-au pus geamuri termopan și le-au aruncat pe cele vechi. Când șatra revine la bază, antenele satelit indică numărul de televizoare și de clanuri prezente în mica ogradă. Un cablu multifilar agățat de rețeaua stradală a asigurat cândva curentul. Acum și el spânzură rupt, dovadă că și lucrătorii de la electricitate au luat măsuri drastice. Caseta cu siguranțe exterioare de pe casa de paiantă este devastată, astfel încât racordarea ilicită să fie cât mai dificilă.

Drumul se bifurcă în dreptul unei ultime case, unde se înalță o răstignire masivă, frumos sculptată din bârne de stejar. În dreapta, în hotarul pădurii, zace o căsuță părăsită cu ferestrele oarbe, unde a locuit cândva o bătrânică. În pădurea tânără din apropiere, dincolo de porumbiște, este un alt câmp cu leurdă, dar mai mic decât cel de la baza marelui deal din Ciutărie. Anul acesta, localnicii m-au îndrumat într-acolo. Dincolo, în fostul rai al cepei ursului, acum totul este călcat și dat la pământ de tractoarele forestiere. S-a dat liber la exploatarea lemnului, iar pădurea este devastată metru cu metru, în scopul unei cât mai rapide îmbogățiri. Ca să se dezvolte, leurda are nevoie de terenuri umbrite și umede, cu sol fertil. În „*Enciclopedia curiozităților naturii*", Tudor Opriș atrăgea atenția:

„*Urcând în pădurile de fag, solurile brune, cu un humus acumulat în grosimi însemnate* (10-20 m), *biologic active, cu o bună și măruntă structură glomerulară, afânate, slab acide, neutrale sau eventual saturate de baze, sunt indicate de o serie de*

plante binecunoscute, cum ar fi trepădătoarea sau breiul (Mercurialis perennis), *urzica moartă cu flori galbene* (Lainium galeobdolon), *ciocul berzei* (Geranium robertianum), *plămânari-ța sau mierea ursului* (Pulmonaria rubra), *aiul de pădure, cu frunze late și flori albe* (Allium ursinum), *măcrișul iepuresc* (Oxalis acetosella), *dalacul* (Paris quadrifolia). *Deasupra lor, fă-getul se dezvoltă viguros, iar productivitatea forestieră este foarte ridicată.*"

Ceea ce a rămas din Ciutărie după defrișare

La noi, „*productivitatea forestieră*" a fost retezată din rădăci-nă. Mă tem că s-ar putea să fie ultimul an când ciorchinele de scânteiuțe albe se vor ridica zglobii deasupra frunzele de un ver-de Veronese, iar apoi, în rărīturile pline de cioturi noduroase, soarele va arde totul și va întări pământul argilos, distrugând „*lanurile*" de *Allium ursinum*, unde altădată culegătorul putea secera cu coasa și aduna cu căruța.

Amintirea ei nu va rămâne nici măcar în toponimie. Una dintre fostele comune ce-i poartă numele este tocmai în hotarul

Bucureștilor: Popești-Leordeni. Localitatea, acum în rang de oraș, a fost întemeiată de refugiații bulgari de credință romano-catolică, comunitate care formează și acum cam o treime din populație. Prima menționare a așezării datează din 1530. Pe stema orășelului se vede Fecioara Maria, sărbătorită în fiecare an de Sfântă Mărie Mică (8 septembrie). Aici s-a născut cronicarul Radu Popescu, al cărui nume e purtat de liceul din localitate.

Mult mai cunoscute în istorie sunt Leurdenii din Muscel, azi Leordeni, județul Argeș. De la ei și-a luat numele vornicul muntean Stroe Leurdeanul, un boier mare meșter la intrigi din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, vremuri de război și amărăciune în Ardeal. Împreună cu vistierul Dumitrașcu Țarigrădeanu („*două vase rele: unul rumânesc, altul grecesc*"), el l-au încriminat mișelește pe postelnicul Constantin Cantacuzino, astfel încât voievodul Dimitrie Ghica a poruncit să fie smuls din așternut, dus la Snagov și omorât în pivnița mănăstirii de acolo.

În Maramureș, la intrarea în Defileul Vișeului, se află satul Leordina, pomenită încă în 1411 ca *Lewrgyna*. La olteni, în Dolj, găsim Leordoasa, iar în Botoșani comuna Leorda. Satul Leordeni din județul Mureș merită doar o pomenire en-passant, deoarece a fost botezat recent, de către regimul comunist. Numele lui cinstit este *Lőrincfalva* (în germană: Lorenzdorf), din comuna *Lukafalva*, răsbotezată Gheorghe Doja.

Ceapa ursului este o plantă gingașă și darnică. Nu-i doar o „*mică bucurie*" oferită primăvara excursioniștilor, ci și un deliciu culinar. Este totodată un remediu natural, menit să arate cât adevăr cuprinde deviza: „*Pădurea înseamnă sănătate!*" Cine n-are leurdă să-și cumpere!

Băile din Jibou, după privatizare și renovare (2012)

3. Băile din Jibou

De la Ciutăria jibouană, există două căi de întoarcere în oraș: pe șosea și pe la băi. Pe drumul mare, toată lumea se bucură de porțiunea dreaptă dintre birtul „*Colțul vesel*” și barieră, așa că automobiliștii calcă pedala și încearcă să dea aripi mașinuței proprii. Basculantele grele din care picură apa mâloasă a Someșului cel blond și trailerele prelungi cu sicriele arborilor secerați cu drujba trec în coloane interminabile, cu duduitul surd al cutremurelor și al alunecărilor de teren. Pentru un biciclist călare pe „*armăsarul său binoclat*” e mult mai cuminte să treacă valea pe micul pod verde și să coboare pe strada Băilor.

Mica stațiune de tratament balnear este un alt punct de referință local, inclus în mai toate ghidurile turistice, alături de

castelul Wesselényi, Grădina Botanică, micul muzeu al liceului și Piscuiul Ronei. Ultimul volum, cel de-al XVI-lea (*Téba - Zsuzsok*), al *Lexiconului Pallas*, a apărut în 1897 și a cuprins descrierile Zalăului și Jiboului (Zsibó, în ungurește). Din păcate, Țara Silvaniei suferă de blestemul enciclopediilor. Indiferent de amploarea lor, toate lucrările de referință au o meteahnă fundamentală: încep cu litera A și aflăm câte ceva despre Zalău și zălăuani doar atunci când editorii dispun de comorile Brâncoveanului, iar echipa de colaboratori nu piere decimată de bătrânețe. Am amintit voluminoasa serie cu cotoare aurite, mândria oricărei biblioteci publice, deoarece pe internet apare trecut anul 1906 ca dată a descoperirii izvorului sărat, feros și sulfuros din partea vestică a orășelului de pe Someș, sursa băilor curative din localitate. Iată textul tipărit la sfârșitul secolului al XIX-lea:

„JIBĂU. Comună din comitatul Sălagiu, plasa Jibău, locuită de 2279 maghiari și români (1891), centru administrativ de plasă cu judecătorie, stație de cale ferată, oficiu de poștă și de telegrafie, bancă și casă de economii a poștei, fabrică de alcool din plante, școală de meserii. Pe o înălțime stă castelul străvechi al baronului Wesselényi Béla; familia Wesselényi a obținut în 1584 domeniul din Jibou, iar castelul și-a dobândit forma actuală în timpul baronului Wesselényi Miklós. În 11 noiembrie 1705, a fost înfrântă oștirea lui Rákóczi Ferenc. În 25 august 1849, soldații din armata revoluționară comandată de generalul Kazinczy au depus armele în mâinile rușilor. Pe vremuri, aici se găsea o herghelie vestită. În apropierea Jiboului se află un izvor sulfuros, leșios și sărat.”

Informațiile au fost preluate întocmai și de *Lexiconul Révai*, volumul XIX (*Vár - Zsüri*), cu o singură diferență: populația crescuse în 1910 la 3047 locuitori maghiari și români.

De fapt, potrivit lui Petri Mór (în primul volum al „*Monografiei comitatului Sălagiu*”, 1901), întâia consemnare a virtuților băilor din Jibou a fost făcută de profesorul Török József din Debrecen în lucrarea „*Apele curative și locațiile balneare de prim*

rang din cele două țări unguresști" (A két magyar haza elsőrangú gyógyvizeiről s fürdőintézeteiről, 1859):

„[Apele din Jibou] *miros puternic a hidrogen sulfurat, care poate fi simțit de la distanță la apropierea de izvor. Are un gust foarte sărat și grețos, cu toate acestea le place mult dobitoacelor. E o apă închisă la culoare, cu depuneri abundente. Are o temperatură de 11,5 grade Reaumur și o densitate de 1,0125. Compoziția apei izvorului a fost analizată cantitativ și de hidrologii ardeleni Bélteki și Pataki, iar rezultatele cercetărilor sunt foarte asemănătoare.* [...] *Pe baza rezultatelor, izvorul din Jibou a fost clasificat în rândul apelor balneare sărate și sulfuroase, elemente la care se adaugă în primul rând sulfatul de sodiu (sarea Glauber). Török potopește cu cele mai alese laude apa de izvor și spune*: «Dacă aceste date deja perimate vor fi confirmate de o nouă analiză, mai performantă, atunci nimeni nu se va îndoi de efectele terapeutice ale băilor din Jibou, care pot fi utilizate cu succes la tratarea gutei, scrofulozei, tumorilor viscerelor, a diferitelor feluri de afecțiuni articulare cronice.»"

Locomotiva folosită pentru a încălzi apa tămăduitoare (1999)

Pe unele hărți, micul curs de apă dinspre Zalău se numește Valea Sărată. Pe hărțile din vremea împăratului Iosif al II-lea e trecut ca Valea Popii, doar se află așezat înspre Poptelec (azi: Popeni). După introducerea curentului electric și pornirea producției unui gater, pârâul a căpătat numele cu care este cunoscut azi: Valea Firizei (*fűrész* = ferăstrău, în limba maghiară). Evident, numele de Valea Sărată a fost dat de izvorul cu proprietăți terapeutice, singura sursă clorurată din zonă.

Citim în lucrarea didactică „*Monografia istorică a orașului Jibou*” de Eva Iacob Ianchiș:

„În sectorul numit Sărătura dintre Jibou și satul Popeni, la 2 km de centrul orașului, pe un teritoriu de 0,87 ha, este un izvor mineral, al cărui conținut a fost analizat încă din 1936 de către Institutul de Igienă și Sănătate Publică din Cluj, când se constată că apa de aici este un bun curant al bolilor de reumatism și stomac. Băile deschise aici mai târziu funcționează și astăzi.”

Iosif Daróczi, într-un articol care face parte din volumul „*Obiective turistice din Nord-Estul județului Sălaj*” (2011), aduce noi precizări:

„În anul 1962, în urma unui examen fizic mai elaborat al izvorului de la Băi, Dr. E. Cociașu indică apele terapeutice atât în cură internă, cât și în cură externă. În cura internă este indicată în special în afecțiunile hepato-biliare (congestii ale ficatului, coleciste cronice simple sau litiazice, dischinezii biliare, atonie a veziculei biliare); în bolile gastrointestinale (gastrite cronice, colite cronice, constipație obișnuită, dispersii intestinale); în bolile de nutriție, îndeosebi de obezitate; în anumite dermatoze cronice. În cura externă este recomandată în afecțiunile reumatismale cronice și în afecțiunile nervilor periferici.”

Pe baza recomandărilor specialiștilor și doctorilor, autoritățile au ridicat primul complex de clădiri destinate tratamentului populației și l-au dat în funcțiune la un an după alegerea lui Nicolae Ceaușescu ca prim-secretar al P.C.R. În bine documentata și încă foarte utila „*Schiță monografică turistică a zonei în care*

este situat orașul Jibou privită din punct de vedere instructiv-educațional" (1974), profesorul Andrei Mureșan povestește:

„*Din anul 1966 s-au amenajat băile curative, la început pe lângă Spitalul orășenesc din Jibou, iar din 1971 pe lângă Întreprinderea de Gospodărire Comună Locală Jibou. Băile dispun de 12 vane, două bazine cu apă - unul pentru femei și altul pentru bărbați, zona cu nămol și dușuri. În sezon dispun de cabinet medical, punct alimentar cu bufet și 7 căsuțe tip camping.*"

Dacă izvorul jibouan ar fi ceva mai cald, apa ar egala în virtuți sursele din Băile Herculane. Din păcate, șuvoiul tămăduitor țâșnește din pământ la o temperatură de 13 grade Celsius, așa că dintru început cei dornici să se îmbăieze în ea au fost nevoiți s-o încălzească. La începutul secolului XX, apa era adunată cu gălețile în hârdaiele aduse cu un car, apoi cărată la castel, unde era „*tocmită*" să fie pe placul domnilor. Țăranii procedau mai simplu: săpau dimineața o groapă în pământ, în aval de izvor, apoi o lăsau să se umple și așteptau ca apa să se încălzească în bătaia soarelui.

Cum, cu începere din 1937, în nodul feroviar Jibou a fost dat în funcțiune un Depou C.F.R., localnicii s-au descurcat cu mijloace proprii. La băi a fost mutată una dintre locomotivele cu aburi „*pensionate*", iar apa era adusă la temperatura potrivită cu ajutorul focului aprins în cazanul imensei mașini. În vremea cât a lucrat la cotidianul „*Magazinul Sălăjean*", ziaristul Papp Zoltán a scris un articol bine documentat despre instalația respectivă, deoarece mecanicul care se îngrijise zeci de ani de locomotiva respectivă (pe vremea când tracta garnituri de vagoane) fusese chiar tatăl său.

În 1999, în sfârșit, Jiboul a fost racordat la magistrala de gaz metan. S-ar fi putut mai repede, cu sprijinul binevoitor al unor oficialități născute aici, ajunse apoi în funcții importante în București, ba chiar pe tărâmul văcuței Milka, la Berna, dar reprezentanții de atunci ai administrației locale s-au temut că reușita va atârna greu în balanța alegerilor din 1996 (pierdute și de unii, și de alții, căci așa este când doi se ceartă) și s-au împotrivit proiectului.

Vechile căbănuțe cu două paturi (1999)

Noile căbănuțe de închiriat vara (2012)

Evident, vechea locomotivă cu țevile grele de calcarul depus pe ele a fost trimisă la fier vechi, iar noul cazan, mic și cochet în comparație cu uriașul fumegător dinainte, a fost alimentat cu gaz. În orice caz, în vara anului 2001, ziaristul Deák Zoltán încă amintea „*locomotiva seculară*" abandonată în mijlocul unui peisaj parcă desprins din „*Călăuza*" (Stalker, 1979) lui Andrei Tarkovski:

„*Mașina mă lasă în parcarea a ceea ce a fost cândva Stațiunea balneară Jibou. Parcarea, altădată încărcată de mașini chiar și din județe mai îndepărtate, acum este goală. Trec podețul peste râul Firiza și pătrund, ca de atâtea alte dăți, pe teritoriul băilor. Pustiu, lacăte, iarbă de zeci de centimetri care ascunde* «capcane» *plasate de vaci, cai etc. Căsuțele de vacanță din lemn mai dăinuie, deși au fost clădite cu zeci de ani în urmă. Terasa chioșcului, care altădată te atrăgea cu forfota oamenilor, generată de miasmele de mici, cârnați prăjiți, bere, sucuri, astăzi este încărcată de moloz, mizerie și bucăți de cărămizi.* «Ciorgăul», *sub denumirea care este cunoscută pe aici cișmeaua pe care curge apa* «puturoasă» *dar curativă a izvorului, dă impresia că este secat. Clădirea stațiunii, proaspăt văruită (nu a scăpat de var nici pancarta pe care sunt enumerate calitățile apei izvorului), este sub lacăt.*"

În 1991, câteva firme, printre care una din Germania, s-au arătat interesate de preluarea băilor. Ele au fost alungate cu un autentic sentiment de mândrie național-socialistă: „*Nu ne vindem țara!*" În lipsa fondurilor pentru întreținere (ce să mai vorbim de modernizare!), a început ruinarea complexului balnear. Apoi, într-un interviu din „*Magazinul Sălăjean*" (31 martie 2004), Augustin Borz, pe atunci primarul orașului, dădea vestea cea bună: „*Băile Jibou au fost vândute în cursul verii trecute, unui întreprinzător local, cu suma de 1,1 miliarde. Vânzarea a fost reglementată printr-o Hotărâre de Consiliu Local și, se pare, aceasta a fost unica soluție, după o încercare eșuată de concesionare a stațiunii, care a avut loc în urmă cu 2 ani.*"

Luptele pentru dobândirea obiectivului au fost foarte dure. A rămas celebră scrisoarea unui „*țăran bătrân*", publicată într-un

cotidian județean (oarecum) independent, care de atunci și-a schimbat proprietarul, „*target*”-ul și optica. Vă imaginați veselia jibouanilor când au citit lungul răvaș de protest al baciului coborât din tren ca să-și refacă forțele la cura de băi. Reîntors în Jibou, ca în fiecare vară după cosit, moșneagul a constatat cu „*mânie proletară*”, în stilul „*Scânteii*” din anii '50, că după repararea și reamenajarea edificiului, vanele de tratament nu mai sunt negre, apa vine filtrată, fără precipitații, din conducte nu mai picură mâl și rugină, robinetele se închid la fix și parcă nici mirosul de ouă stricate nu te trăsnește chiar atât de tare precum odinioară. Fir-ar să fie de standarde europene! Unde e mizeria de altădată?

Noua proprietară, Viorica Buda, a început imediat reabilitarea pavilioanelor de tratament și construirea Pensiunii Eden, dată în funcțiune în 2005. Într-o primă etapă, s-a construit un minihotel cu restaurant, s-a compartimentat spațiul de tratament în 11 cabine cu 21 de vane, s-a amenajat cursul pârâului Firiza, s-au consolidat malurile și a fost lărgit podețul de acces. Apoi, prin accesarea unor fonduri structurale europene, a demarat un nou proiect, s-a construit încă o clădire, încălzită cu panouri solare și s-a reparat bazinul exterior, transformat într-o piscină ultramodernă.

„*Complexul turistic Eden este un loc care merită vizitat atunci când vreți să gustați o bucată din Rai*” - sună deviza firmei de trei stele. Într-adevăr, e plăcut să te așezi pe băncuțe, la umbra nucilor bătrâni sau să joci o partidă de pingpong pe terasă în vreme ce pizza se rumenește în cuptor. Mulți preferă să sărbătorească aici evenimentele majore: nunți, botezuri, banchete de absolvire. Altora, simpli trecători sau „*techerghei*” boemi, Băile Jibou oferă, pur și simplu, o șansă pentru a evita zgomotul, praful, nervozitatea, agitația de pe șoseaua ce leagă Zalăul de Jibou.

„Peştera” de la Dumbrăviţa,
văzută de lângă Crucea lui Ivănescu

4. La Dumbrăviţa

De când primăria jibouană a asfaltat drumul din Rona până în capătul satului, la cimitir, Muntele lui Rákóczi (Piscuiul) a devenit un obiectiv turistic foarte accesibil. Treceţi dincolo de intersecţia vegheată de răstignirea din lemn pictat, ridicată de învăţătorul Aurel Inceu. Din locul unde se termină panglica de asfalt, rămâne de parcurs doar un sfert de oră în ritm tineresc (o jumătate de ceas pentru pensionari) până în vârful piramidei de la capătul prelungului contrafort colinar atât de vizibil pe harta României: marele cot al Someşului. Acolo, sus, la aproape 420 m altitudine, vă puteţi pune un bicorn pe cap şi vârî mâna dreaptă sub surtuc, în dreptul inimii, ca să spuneţi oştirii franceze: „*Soldaţi, de la această înălţime 50 de milioane de ani vă privesc cu admiraţie!*”

De unde vă faceți rost de armata respectivă, vă privește, numai să nu calce iarba „*romnenilor*", că le lăsați vacile fără fân și copilașii fără lapte!

Desigur, au fost vremuri când urcușul nu mergea... „*ca pe roate*". Odinioară, dar nu prea demult, până să se ridice frumosul pod metalic modelat după „*Golden Gate*", pe vremea când între Jibou și satul lui Samson Pop, zis *Corela*, exista doar un drum pietruit plin de gropi și o punte pietonală, lumea venea alene prin luncă, cu ceva de-ale gurii, o sticlă de apă și o pătură în rucsac. Alții se hurducau cu căruța, cu tractorul, cu remorca ori cu autoturismul până pe malul Someșului, unde-i așteptau un bac și un podar, spre bucuria pruncilor noștri și a tuturor celorlalți elevi porniți în drumeție. Conform L.P.U. (*Legea Porcăriei Universale*), „*podul plutitor*" se afla întotdeauna pe celălalt mal, așa că era un pic de așteptat până când plutașul desprindea ambarcațiunea de mal, trăgea manivela din spate, o elibera pe cea de la prora, astfel încât bacul să se pună câș față de cablul întins ca o strună de contrabas și Someșul să împingă vasul înainte, într-un minunat exemplu de compunere a forțelor. Traversarea dura cam două-trei minute. Lungi și frumoase. Întâi vedeai clopul podarului, apoi începea să i se deslușească barba, iar când i se zărea și culoarea ochilor, era semn că au rămas doar câteva clipe până să arunce puntea pe mal. Acum, te sui în mașină în centrul orașului, tropotești cu o sută de cai putere pe pod și peste nici zece minute cobori la poalele frumosului punct de belvedere.

Privind dinspre răsărit, locuitorii din Turbuța îl numesc „*Țugluiul Turbuțâi*". Deși biserica de lemn din Var se află adânc retrasă într-o vale lăturalnică, vârful dealului se distinge clar când privitorul stă lângă latura apuseană a edificiului religios, așa că, mânat de curiozitate, am efectuat un sondaj-fulger printre localnici. Nu știu de ce: din cauza faptului că mulți dintre ei lucrează la întreprinderile din Jibou ori pentru că Turbuța se află pe celălalt mal al Someșului, râu mare, cândva dificil de trecut, vărenii îi spun tot Piscuiul Ronei.

În excursie la „peșteră” (2003)

Am căutat formațiunea de relief și pe hărțile iosefine, întocmite în jurul anului 1780, la porunca împăratului Iosif al II-lea de Habsburg-Lothringen (1765-1790), fiul Mariei Tereza. Spre veselia tuturor, aici apare trecut ca „*Piscu Turbutza*”. De altfel, Valea Firizei (ungurește: *Fürész-patak*) nu este amintită ca Pârâul Sărat, ci cu numele de *Valea Popii*, iar anul și locul bătăliei din 11 noiembrie 1705 sunt date greșit: 1706 (!?!) și în partea nordică a Jiboului, înspre Someș-Odorhei. Apare o intersecție de drumuri foarte asemănătoare „*Deltei*”, triunghiul de cale ferată care a servit după 1890 la întoarcerea și mutarea locomotivelor cu aburi de la capetele garniturilor de vagoane. Jiboul nu cuprindea decât câteva zeci de case (51, dacă am numărat bine) și o singură biserică (cea reformată), fără conturul patrulaterului format de Castelul Wesselényi (normal, tocmai începuse construcția lui, terminată în 1810).

În vârful Piscuiului, se află o cruce albă, sudată din țeavă de 20 cm diametru, înaltă de 11 metri. Se zice că ar cântări în jur de o tonă. Se numește „*Crucea lui Ivănescu*”, după numele mono-

grafistului și profesorului de istorie de la Liceul „*Ion Agârbiceanu*”. Ea a fost făcută la Întreprinderea Miniera Jibou, de către familia inginerului Sabău. Adusă și trecută peste râu, construcția a zăcut pe malul Someșului mai mult de o lună până să fie transportată sus. Inițial, au încercat s-o miște cu brațele. N-a mers nici măcar un milimetru. Ar fi putut s-o tragă cu câteva perechi de boi, dar ar fi ajuns numai găuri și scrijelituri. În cele din urmă, l-au chemat pe Eugen (Jenő) Péter, a cărui tractor puternic a purtat crucea până în vârf.

Postamentul își are și el povestea lui. Construcția a început încă în timpul anului școlar. Materialele au fost cărate de către elevii de la liceul din Jibou, care au făcut sute de drumuri din albie până sus. Apa a fost adusă cu sticlele, pietrișul cu pungile și ghiozdanele. Se povestește că ori de câte ori se adunau tinerii, dintr-odată se îndeseau norii și pornea câte o ploaie torențială. Prima dată, să fi fost din întâmplare; a doua oară, e semn de confirmare; de acolo-n veci, se respectă regula în continuare. Când sătenii din Rona vedeau că elevii se adună pe mal ca să se îndrepte spre Piscui, lăsau totul baltă în gospodărie și fugeau cu furcile să adune fânul cosit, că nu-i rost de uscat, imediat începe răpăiala. Au fost și alte peripeții, ca-n țara Meșterului Manole. Chiar și-acolo, la picioarele crucii, s-au îmbulzit tâlharii: când să demareze lucrările, s-a constatat că au dispărut mai mulți saci de ciment. Până la urmă, s-a isprăvit școala, dar nici vorbă ca să fie terminat monumentul. Nici un bai, în toamna anului 1994, tot ceea ce rămăsese de făcut a fost rezolvat de elevii corigenți la istorie.

Profesorul Ion Ivănescu s-a născut în Bușteni, stațiunea montană de sub abruptul Caraimanului, munte în vârful căruia, la 2.384 m înălțime, s-a construit impresionanta „*Cruce a eroilor ceferiști*”. Se zice că imaginea ei i-a apărut în vis reginei Maria, care a inițiat lucrările de ridicare în 1926. Când tânărul dascăl a sosit adus de trenul de noapte în Jibou (21 august 1960, orele 8:20), silueta imensă a dealului brăzdat de dunga gălbuie a „*gresiilor de Rákóczi*” i-a adus aminte de ținuturile natale. În lume, Piscuiul este cunoscut ca o importantă rezervație geologică, o pa-

gină deschisă către trecutul Terrei, unde se poate urmări cu ușurință succesiunea sedimentelor marine depuse după dispariția dinozaurilor. Acolo unde cândva era un fund de mare, acum pasc oile. Apa s-a evaporat, sarea s-a adunat sub sol, de unde iese dizolvată în izvorul sulfuros aflat nu prea departe, la Băile Jibou.

În jurul Piscuiului, pământul e plin cu mici discuri lenticulare, de 1-3 cm diametru, numiți *„banii lui Rákóczi”*. În 11 noiembrie 1705, principele transilvănean a urcat panta dinspre Turbuța, gonind călare din Surduc, ca să examineze câmpul de luptă dintre *„lobonții”* catolici din oastea imperială austriacă și armata *„curuților”* protestanți (ca o ironie a istoriei, cuvântul provine din latinescul: *„cruciatus”*, *„soldat al crucii”*, semn la care reformații au renunțat), sprijinită de haiducii lui Pintea. Legenda zice că domnitorul ar fi fost zărit și luat în urmărire de cătane, drept care a aruncat toți banii pe care-i avea la el. Soldații, lacomi, au coborât din șa ca să adune galbenii, dar ei s-au preschimbat în piatră. De fapt, *„bănuții”* căpătaseră această formă pe vremea Mării Tethys, cu 50 milioane de ani în urmă, când trăiau în chip de nummuliți, foraminifere fosile din care poveștile populare *„au bătut monedă”* cu efigia prințului mustăcios.

Am căutat foarte mult timp episodul respectiv în memoriile lui Rákóczi, în zadar. Se pare că, pe vremea Tratatului de la Varșovia, a existat un pact între țările comuniste vecine și prietene, conform căruia erau trecute sub tăcere evenimentele istorice petrecute pe teritorii aflate în afara granițelor proprii, altfel nu-mi explic lipsa capitolului respectiv din toate *„selecțiunile”* postbelice apărute în Ungaria. Știa Orwell ce spune în momentul când a creat Ministerul Adevărului în celebra distopie *„1984”*, o instituție menită să elimine din documente tot ceea ce nu se potrivea cu viziunea Partidului Unic. Noroc cu internetul și cu Biblioteca Congresului S.U.A., de unde provine copia necenzurată a ediției din 1872, îngrijită de Thaly Kálmán, lucrare pe care o recomand celor dornici să afle varianta celui direct implicat în evenimente.

Dacă excursionistul, ajuns în locul unde principele Rákóczi a văzut larga panoramă a propriului dezastru militar, se va uita în

stânga, va vedea dincolo de Someș marea stâncă alintată ca „*Pietricica Varului*”, satul Var, răchitele de pe firul râului Almaș (granița tradițională dintre Țara Silvaniei și Ardeal), satul Tihău, Surducul romancierului Jósika și al poetului Viorel Mureșan. Dacă va privi în dreapta, va vedea linia verde a pârâului Agrij, dealul Cigleanului, depoul C.F.R., întreg orașul Jibou, turlele bisericilor din Someș-Odorhei și Inău, iar pe acest mal cele ale edificiilor similare din Rona, Husia și Someș-Guruslău.

Portalul „peșterii” de la Dumbrăvița (2013)

Pe creastă în jos, către Nord, se poate continua excursia către „*peștera*” de la Dumbrăvița, aflată la marginea gorunișului de deasupra Turbuței. Se coboară până se întâlnește drumul de care dinspre Rona, apoi se coboară mai departe, către căușul pietros, sterp, unde se găsesc mii de cochilii pietrificate ale melcilor marini și valvele unite în formă de inimioară ale speciilor de Cardium. Privind pânzele lui Illés Árpád, misticul și poetul Weöres Sándor a scris o „*Paleoontologică*” ce se potrivește de minune aici: „*Fosile./ Au dispărut demult, prin moarte supraviețuiesc./ Rămân*

tinere, pentru că au un car de ani vechime./ Terestre sunt, căci au fost ființe marine./ Închise-n sine, ne privesc."

Când veți termina de admirat moluștele de odinioară, continuați să mergeți mai departe, până când încep să se vadă „*vizuinile de vulpe*", o salbă de cotloane, dintre care cea mai mare a fost lărgită și transformată într-o cavernă artificială cu trei camere. De aici, s-a extras vreme îndelungată piatra gălbuie folosită pentru așezarea fundațiilor din sat, la construcția gardurilor, pentru pavarea grajdurilor, la zidirea pivnițelor. Gospodarii ar fi putut aduce mult mai lesne căruțe întregi de pietroace și bolovani din albia Someșului, însă au preferat le excaveze, să le taie și să le care de aici, datorită calității deosebite a materialului. Bineînțeles, ca urmare a zecilor de excursii școlare întreprinse în ultimii ani, pereții „*peșterii*" sunt plini de inscripții scrijelite cu briceagul, trasate cu cărbunii sau scrise cu marchere rezistente la apă. Să ne aducem aminte de aventura de la Piatra Pintii, ținta turistică aflată între Dumbrava Gâlgăului și Borza. Dacă n-ar fi scris „*C-L-A-U-D-I-U*" pe ea cu litere de-o palmă, cum am fi recunoscut-o?

Din vârful Piscuiului până aici, drumul a durat cam 30-45 de minute, în funcție de răstimpul petrecut cu colectarea fosilelor. Dumbrăvița, păduricea de goruni tineri, se află deasupra grotei tăiate de localnici. Drumul de care, cu cele două făgașe adânc tăiate în sol, continuă să coboare până în Turbuța, unde se poate vizita frumoasa biserică de lemn și coborî către Pietricica Varului. Someșul se trece ușor, fie cu bacul (încă funcțional), fie pe puntea pietonală întinsă între patru piloni de beton. De aici, rămân doar trei kilometri până în Jibou, iar până la gară cu unul mai puțin. Traseul Jibou-Rona-Piscui-Dumbrăvița-Turbuța-Jibou durează vreo cinci ore, așa că poate fi străbătut între trenul de dimineață și prima cursă de după prânz. Pentru ai mei, el reprezintă o bucurie de care ne străduim să avem parte în fiecare an.

Releele telefonice dintre Borza și Jibou

5. La antene

În techerghelile mele prin regiune, am ajuns de mai multe ori în Borza, fie dinspre Gâlgău Almașului (pe la Piatra Pintii), fie dinspre Var (pe lângă Salcia Babei Blestemate). Am rezumat în capitolele respective istoria satului plasat pe malul drept al râului Agrij și am prezentat cele două biserici ortodoxe de aici, cea din lemn și cea din piatră. Între timp, părintele Claudiu Nechita s-a transferat la Biserica ortodoxă „Adormirea Maicii Domnului” din Jibou. Am amintit în treacăt turnul de observație militar plasat în cel mai înalt punct al abruptului de deasupra satului, locul de unde poate fi supravegheat tot ce mișcă în cele trei văi care se unesc în dreptul Jiboului. Dacă au văzut că sunt interesat în explorarea ținutului, sătenii mi-au semnalat încă o

atracție turistică locală, grupul de stânci denumite Horia, Cloșca și Crișan.

Ele pot fi zărite la intrarea în sat dinspre Prodănești, privind de pe drum către Nord-Est, pe buza unui alt abrupt mascat de un aluniș atotcotropitor. Ineditele siluete nu sunt din granit, cum a scris cineva, ci din gresie, ca mai toate straturile geologice dimprejur. Întocmai precum în cazul țancurilor din cealaltă parte a masivului, de la Grădina Zmeilor de pe Valea Almașului, sedimentele marine cimentate de-a lungul a 50 milioane de ani conțin și vâne de caolin, un mineral folosit pentru smălțuirea vaselor de lut, exploatat și în satul Var. Dacă stâncile de „La Cheuturi" au devenit celebre, mai ales prin acțiunile de popularizare ale soților Ștefan și Irina Goanță, cele din Borza, deși sunt la fel de ușor de vizitat, sunt știute numai de drumeții avizați. Un prim dezavantaj ar fi tufărișul des din jur, care le ascunde în tot răstimpul călduros al anului. Practic, ele devin vizibile doar în intervalul noiembrie-martie, când hățișul este desfrunzit. Din păcate, e o perioadă a anului când foarte puțini simt chemarea să iasă din casă.

În articolul „*Frumusețile satului Borza*", profesoara Camelia Veronica Cosma de la Liceul de Artă „Ioan Sima" din Zalău ne prezintă mai multe căi de acces către monumentalele forme gălbui de pe Dealul Podirei: „*Ca să ajungi acolo trebuie să mergi pe jos aproximativ o oră trecând prin locul numit* «Pe sub piatră», «Valea Teșului» *admirând priveliștea zonei, trecând pe o potecă îngustă ajungi la ele. Un alt traseu este următorul: pe drumul satului trecând pe lângă casa doctorului* [Pășcuț], *urci pe* «Valea Teșului». *Altul: prin grădina vecinei Victoria Moldovan,* «Pe sub Piatră» *urci cărarea* «La Țuclui», «Via Popii», «Podirei»."

Pentru cei nefamiliarizați cu toponimele locale și deloc dornici să se bage în grădinile unor necunoscuți, unde ar putea să întâlnească niște mioritici carpatini sloboziți din lanț, cea mai potrivită cale este să treacă podul de la Prodănești, să depășească „*pălincia*" de pe malul râului și, imediat după primele case, să parcheze mașina, apoi să urce pe prima uliță din stânga. Ea tre-

ce printre grădini, ajunge la o pajiște plină de pipirig, alimentată de un mic canion care se termină cu o peșteră. Ca să ajungeți „la pietre”, ignorați poteca din stânga. Drumul urcă ușor către stânga, pe la „ora 11”, cum v-ar ghida un navigator din bombardier, adică spre Est-Nord-Est. Stâncile sunt mai mult de trei, precum le enumără și ghidul nostru: „*Una dintre ele privită din profil chiar seamană cu Sfinxul din Munții Bucegi, alta seamănă cu Babele din Carpații Meridionali, iar alta cu un uliu. O stâncă privită din lateral seamănă cu un cap de om.*”

„Sfinxul” și una dintre „Babe”

Nimeni n-a știut să ne spună cine le-a botezat așa. Lumea le-a prins așa din vechime. Privite din vale, nu prea zici să fie niște chipuri, nici vorbă să semene cu un Mount Rushmore sălăjean. Nici nu măsoară câte 20 metri înălțime, cât chipurile președinților americani sculptați în Dealurile Negre din Dakota. Uneori, gândirea populară își are ciudățeniile ei. Suntem obișnuiți să numărăm fără probleme cu unu și cu doi, singularul și perechea. „*Two is company, three's a crowd*”, zic englezii. Cu în-

că unul în plus, cuplul se transformă într-o mulțime gălăgioasă, iar viața fostului burlac, proaspăt însurățel, acum tânăr tată se complică. Dar nu numai adulții sunt afectați. Scria Lao Zi: *„Dao dă naștere unului, unul naște diada, diada naște triada, iar triada toate ființele.*” Treimea este un prag psihologic, o poartă a germinativului, o renunțare la încremenire.

Copiii mici și indigenii tasmanieni n-au noțiunea de trei. Această particularitate a dezvoltării umane are și o poveste a ei, una tragi-comică. La noi, au fost traduse cu precădere romanele lui Hans Fallada (*„Banii nu fac nici două parale*” și *„Fiecare moare singur*”), însă scriitorul german are și o carte pentru copii, deosebit de îndrăgită, *„Fridolin, der freche Dachs*” (Fridolin, bursucul cel hoțoman). Aici, mama-viezure își scoate în fiecare seară puișorii la plimbare, iar la întoarcere îi numără: *„Unu, doi, mult, mult, mult, mult.*” O vulpe ticăloasă profită de neștiința viețuitoarei, îi fură puii unul câte unul și biata mamă nu realizează decât foarte târziu că i-au dispărut odraslele: *„Unu, doi, nimic... Nimic!?!*”

În cazul toponimiei stâncilor din Borza, nu putem decât să-l parafrazăm pe Marin Sorescu: *„pentru că toate acestea trebuiau să poarte un nume, li s-a spus...* Horia, Cloșca și Crișan”.

Zona poate fi vizitată din Jibou și pe o altă cale, deosebit de pitorească. Ca distanță, este un traseu accesibil până și școlarilor, cu condiția să-și aducă apă de acasă, întrucât pe drum nu vor întâlni nici un izvor, nici o fântână. M-am minunat să constat că posibilitatea nu apare enumerată în excelenta lucrare *„Schiță monografică turistică a zonei în care este situat orașul Jibou privită din punct de vedere instructiv-educațional*” (1974), a lui Andrei Mureșan, fostul director al Casei Orășenești de Cultură. Explicația ar putea fi faptul că Borza ține de o altă unitate administrativ-teritorială.

Porniți de la gară, către podul de pe râul Agrij. Așa mic cum pare, firul de apă devine tare năbădăios în vreme de ploaie, se umflă brusc și rupe, sfarmă totul în cale. Vara aceasta, podul rutier a fost consolidat, lărgit și asfaltat, astfel încât să reziste la

traficul camioanelor grele încărcate cu balastru de Someş. Treceţi pe el şi cotiţi la dreapta, unde apare o trecere semnalizată de cale ferată. Dincolo de ea, s-a aflat cândva „*Borcanul*”, o cabină de dirijare a circulaţiei din intersecţia drumurilor care vin dinspre Var, Prodăneşti şi Jibou. Nefolosită de ani de zile, bună doar pentru a lipi afişe electorale pe pereţii ei, acum a fost dărâmată, pentru a permite camioanelor lungi să se înscrie lejer pe ruta aleasă.

A rămas în folclorul local incidentul cu baciul beat turtă, care i-a bătut miliţianului în geam şi i-a spus:

- Şefu', vreau să-ţi spun un banc. Hâc! Un banc politic.

A văzut subofiţerul cu cine are de-a face şi l-a luat cu duhul blândeţii:

- Cetăţene, nu vezi că sunt un miliţian?

Dar turmentatul a rămas chitit pe gândul lui dintâi:

- Nu-i nimic, ţi-l spun până-l pricepi.

Pentru a ajunge la Horia, Cloşca şi Crişan pe la antene, din dreptul fostului „Borcan”, se părăseşte asfaltul şi se merge tot înainte, pe drumul de care, direct către sud, printre tarlalele cultivate cu porumb, „*naşul*” (cel care a botezat) festivalului de umor popular „*Cucuruz, mălai de toamnă*”, ţinut din doi în doi ani în Jibou. Drumul face o jumătate de tur către dreapta şi urcă domol înspre Pietricica Varului. Lăsaţi-l să meargă în voia lui şi pregătiţi-vă de ascensiune. Coasta dealului este brăzdată de gărduleţe împletite din nuiele, ca să stabilizeze solul. În 1705, aici şi-au clădit redutele şi şi-au săpat tranşeele soldaţii principelui Rákóczi. Când urcaţi, gândiţi-vă că sunteţi nişte dorobanţi la Plevna. Sau puşcaşi marini debarcaţi pe plaja Normandiei în ziua Z.

Dacă aţi pornit la drum în august, sus vă aşteaptă răsplata: nişte tufe de mure şi de alun cu fructele coapte. Priveliştea e minunată. Către Nord, la poale, se văd ca două covoare puse unul lângă altul terenul de sport al asociaţiei sportive Köteles şi

curtea firmei care adună fierul vechi și deșeurile de hârtie din zonă. Cam ciudată alăturarea, deloc ecologică, s-a și vorbit mult pe acest subiect în oraș. Să promovăm mintea sănătoasă în corp sănătos și să votăm pentru păstrarea curată a mediului înconjurător, ca de aici în aval să puteți vedea toată valea Someșului până la Cheile Țicăului. Dacă v-ați adus un binoclu și vremea e senină, folosiți-l, vizibilitatea este de câteva zeci de kilometri.

Din acest punct, se vede panorama Someșului care înconjoară Piscuiul Ronei (Muntele lui Rákóczi). În stânga, aliniate ca niște trenulețe electrice, garniturile de vagoane intră și ies din gară. Și mai departe, sticlesc geamurile blocurilor din oraș, deasupra cărora se înalță mingile de sticlă ale Palmariumului și Acvariumului de la Grădina Botanică.

De sus, se vede întreaga vale a râului Agrij

Acum ștergeți-vă ochii de mândria citadină, rotiți-vă cu 180 de grade și bucurați-vă de priveliștea celor patru antene de pe Dealul Borzei. Ca să ajungeți la ele, trebuie doar să coborâți în vale, nu prea mult și să urcați pe următorul deal. Iarba e verde și

mătăsoasă, soarele strălucește potrivit, iar spațiul se deschide amplu, ca o arenă sportivă. Dacă sunteți mai mulți și nu vă grăbiți, puteți să jucați și o partidă de fotbal.

Sus, pe cealaltă parte, veți găsi un drum pietruit pentru acces și un rând de stâlpi pentru alimentarea releelor telefonice. În doar un deceniu, cea mai mare parte a județului a fost acoperită de firmele concurente, care au țesut o plasă de antene. Și nu este singurul folos al lor: știu firme prospere, care au făcut bani măsurând cu mare acuratețe suprafețele agricole, folosind variația poziției unui celular. Asta cu mult înainte de apariția smartphone-urilor - niște minicomputere la purtător. Ceea ce multă lume nu știe este că Alexander Graham Bell a inventat primul aparat de transmitere a sunetului ca să-și ajute mama și soția, amândouă cu deficiențe auditive. În 1922, când inventatorul telefonului a trecut Dincolo, companiile de profil din Statele Unite și Canada au decuplat tonul de apel în semn de doliu. Dacă în Jibou sună sirenele din depou și fluieră locomotivele din gară ori de câte ori ne despărțim de un ceferist, în America telefoanele au tăcut vreme de un minut, în semn de omagiu pentru cel care le-a născocit.

„La antene” este un alt punct de belvedere. Noua atracție vizuală este exploatarea de piatră de la Prodănești, un căuș gălbui în marele deal verde al Cigleanului de dincolo de râul Agrij. Spre Nord-Vest, se zărește tăpșanul zonei industriale. Releele sunt înconjurate de garduri metalice, astfel încât să nu pătrundă oile și caprele care pasc împrejur. Uneori s-ar putea să le întâlniți. Nu vă temeți de câinii păstorului, ei ascultă de stăpân și fac tot ce li se poruncește. Nu sunt agresivi, sarcina lor primordială este să țină turma laolaltă, nu s-o apare de lupi, care au cam dispărut din zonă. Periodic, în perioada toamnă-iarnă, dulăii sunt vaccinați antirabic și, altminteri, toți se bucură de tovărășia copiilor. Ca și omul, sunt niște ființe sociale, atât doar că nu știu să folosească telefoanele mobile. Pentru că marea afacere a secolului XXI se bazează în principal pe nevoia omului de a comunica, fie cu cei dragi, fie cu colegii și clienții. De-aia ne ascultă

americanii, ca să-și creioneze cât mai precis planurile de afaceri: *„Conversează cât mai mult și noi vom știi ce să-ți vindem.”*

Și „La antene” s-au făcut lucrări funciare: gardurile de stabilizare a terenului coboară către Jibou, în trepte. Spre Sud, se văd localitățile de pe Valea Agrijului: Borza - satul stâncilor alese ca punct terminus, prelungul Prodănești, centrul de comună Creaca. Către Borza, coboară un drum pietruit, calea cea mai potrivită pentru cadrele didactice însoțite de grupuri mari de elevi.

„Șoimul” din Borza

În particular, se poate merge și pe creastă, către Sud, ca apoi să se coboare pe prima pășune zărită în dreapta. Este un loc unde, dacă veniți în liniște, s-ar putea să vedeți căprioarele ieșite din pădurea Varului ori să vă speriați de fazanul tupilat în iarba înaltă, care a stat nemișcat până când ați ajuns alături. Accesul la stâncile Horia, Cloșca și Crișan se face din partea de jos a poienii, urcând prin aluniș către stânga.

Poate că în viitor dascălii din Jibou și din sat vor face odată un proiect comun, pentru ca școlarii din cele două localități să

se întâlnească în acest spațiu inedit. Cu ajutorul noilor tehnici de telecomunicație, sincronizarea mișcării grupurilor va fi extrem de facilă, dar se poate stabili o întâlnire la oră fixă și fără atâta tam-tam tehnologic. Școala gimnazială din Creaca, unde sunt duși cu microbuzele elevii din Borza, poartă numele împăratului filosof Marcus Aurelius, stoicul care susținea în „Meditații" că omul poate accede la liniște interioară, mărinimie și perfecțiune numai dacă trăiește o viață morală după legile naturii. Zicea înțeleptul domnitor, parcă sfătuindu-ne cum să ne descurcăm cu noile „*gadget*"-uri care, cândva, erau popularizate sub deviza „*Viitorul sună bine!*": „*Nu lăsa viitorul să-ți strice liniștea. Dacă va fi nevoie, îl vei înfrunta cu aceleași arme ale rațiunii cu care lupți astăzi împotriva prezentului.*"

Pe scurt, cine vrea să savureze excursia „La antene" și la „Horia, Cloșca și Crișan" să-și lase telefonul mobil acasă. Numai așa, drumeția va deveni o mică bucurie!

Casa Szelei, cea mai veche clădire din Jibou

Sălajul pentru întotdeauna

M-am lăcomit la scrierile lui Peter Mayle, scriitorul englez care a scris diferite lucrări despre regiunea sudică a Franței și a impus-o în centrul atenției cititorilor din lumea anglo-saxonă. Nu este o exagerare să afirmăm că el a transformat Provence-ul într-un „*brand*" de succes, dovadă că statul francez l-a decorat cu Legiunea de Onoare în 2002. Multe cărți i-au fost traduse în românește, astfel încât ele sunt accesibile publicului român: „*Un an în Provence*" (1998); „*Din nou în Provence*" (1998); „*Accept orice*" (2005); „*Viață de câine*" (2005); „*La vânătoare de Cézanne*" (2006); „*Un an bun*" (2006); „*Lecții de franceză sau Aventurile mele cu furculița, cuțitul și tirbușonul pe meleagurile*

Franței” (2008); „*Hotel Pastis*” (2009); „*Provence pentru totdeauna*” (2011) etc.

„*A Year in Provence*”, „*Toujours Provence*” și „*Encore Provence*” reprezintă un fel de jurnal al strămutării unui cuplu britanic fără copii, din Anglia în Franța, va să zică narează avatarurile trecerii de pe malul cețos al Canalului Mânecii la viața relaxată dintr-o fermă situată nu prea departe de Coasta de Azur, în sudul veșnic însorit al Hexagonului.

Pe parcursul savuroaselor lecturi, cititorul își va da seama că multe dintre „*obiceiurile*” provensalilor nu diferă simțitor de cele ale oamenilor din părțile noastre. E drept că în locul castelului din Ménerbes, legat de numele Marchizului de Sade, satele noastre sălăjene posedă mai multe foste reședințe nobiliare, transformate întâi în stații de mecanizare a tractoarelor („*semeteuri*”) și apoi în ruine (castelul Wesselényi din Jibou reprezintă un caz unic, atipic).

Britanicii educați să respecte litera legii iau contact încă de la început cu un sistem prin care francezul de rând, de atâtea ori oropsit și pățit, utilizează orice procedeu, legal sau în „*zona cenușie*”, ca să dejoace rapacitatea unor guverne interesate mai mult de introducerea unor noi taxe și colectarea lor decât de asigurarea bunăstării concetățenilor. De exemplu, prețurile proprietăților sunt mult mai mici în anunțurile din ziare și în contractele încheiate la notariat. O casă de un milion de franci se vinde cu șase sute de mii pe hârtie, plus încă patru sute de mii scutiți de taxe, înmânați vânzătorului cu discreție, în toaleta notarului.

Odată achiziționată, lucrările de renovare ale noii proprietăți se vor întinde pe un timp nedefinit. E greu să găsești muncitori pricepuți, apoi să-i păstrezi tot timpul la lucru. În Provence, duratele sunt niște noțiuni elastice, chiar și atunci când par să fie definite „*în termeni clari și hotărâți*”: „«*Un petit quart d'heure*» înseamnă cândva în cursul zilei de azi. «*Demain*» înseamnă cândva săptămâna asta. Și, cel mai elastic segment de timp din toate, «*une quinzaine*», poate să însemne trei săptă-

mâni, două luni sau anul viitor, dar în ruptul capului nu înseamnă două săptămâni."

Bunele relații cu vecinii sunt esențiale. În cazul soților Mayle, a ajutat mult faptul că englezii au acceptat să perpetueze înțelegerile tradiționale dintre proprietarii terenului și fermierii viticultori. Altminteri, devine evidentă o anumită xenofobie, prezentă, de altfel, în toate comunitățile rurale din lume. Povestea țăranului care s-a folosit de Charlemagne, cocoșul campion, ca să-și alunge vecinii parizieni și oaspeții lor de la sfârșitul săptămânii, îmi este de asemenea binecunoscută în varianta sălăjeană. La început, petrecăreții din capitală s-au cam mirat de ce „*baciu*" Georges mergea să se culce la opt seara, deodată cu găinile. Apoi, dis de dimineață, la ora patru, înainte de răsăritul soarelui, când a răsunat primul cucurigu asurzitor, s-au lămurit dintr-odată.

Casa cu lanțuri de pe strada Cloșca
(unde a locuit arhitectul Alexandru Floriansics)

În Jibou, strategia de răzbunare pe vecinii nedoriți a fost oarecum asemănătoare. În cazul amintit, s-a mutat cotețul câinelui, un cuțulache foarte gălăgios, în fața geamului de la dormitorul din casa alăturată. Dacă pintenatul provensal a fost sacrificat la ospățul de celebrare a victoriei și servit pe post de „*coq au vin*”, dulăul nostru cel istericos n-a pățit nimic. Mai precis, aproape nimic, deoarece totuși a încasat o lovitură de picior când stăpânii s-au înfuriat văzându-și planul dejucat. Cei vizați, oameni cu dare de mână, și-au montat geamuri termopane, au instalat aer condiționat în camera respectivă și au rezolvat problema.

În Franța meridională, o altă modalitate de ocolire a fiscalității împovărătoare o constituie comerțul quasi-ilicit cu trufe, o specie de ciuperci subterane, deosebit de apreciată de către gurmanzi. Căutarea, „*recoltarea*”, comercializarea și prepararea lor joacă un rol asemănător cu cel al pălincii de Sălaj. Se știe că „*Țuica de Zalău*” reprezintă un fel de valută forte, care deschide multe porți în București. Cazul lui Decebal Traian Remeș arată rolul major pe care-l joacă în politica românească un furnizor de nădejde. Deoarece băutura este foarte apreciată și în Ungaria, se obișnuia, înainte ca România să fie admisă în Uniunea Europeană, ca sticlele cu neprețuita licoare să fie împărțite tuturor pasagerilor dintr-un autocar, pentru a nu se depăși cantitatea pe care o persoană avea voie s-o introducă în țara vecină: o metodă simplă pentru a evita confiscarea la vamă.

Provensalii au și ei un distilat aparte, foarte gustat, numit „*pastis*”. Conform legii, tăria lui n-ar trebui să depășească 45 de grade, lucru de care țăranul francez nu prea ține cont. Desigur, când se pune problema comercializării pe scală largă, litera legii nu admite interpretări, dar în gospodăria proprie fiecare se descurcă cum poftește, iar cunoscătorii știu cui să se adreseze. Băutura preferată a francezilor rămâne însă vinul, subiect dezvoltat și în alte romane, dintre care cel mai cunoscut este „*Un an bun*” (A Good Year, 2004), ecranizat de Ridley Scott, cu Russell Crowe în rolul principal.

Peter Mayle este un scriitor care știe să evidențieze laturile luminoase ale existenței, aspecte etern umane, care nu constituie un monopol al Provence-ului. Sălajul este un colț de rai asemănător, dar care încă nu și-a găsit geniul popularizator.

Cuprins

Primul hop 5

Techergheli sălăjene

1. Drumul Sâncraiului 11
2. Cum am găsit Piatra Pintii 24
3. Calea iernii someșene 37
4. La Moigrad, pe Traseul Vanca 48
5. Cetatea Aurită 60
6. Salcia Babei Blestemate 71
7. Calea celor trei biserici 82
8. 8 momente zălăuane 96
   1. Patina smalțului 96
   2. Ștrengara Zalău Nord 98
   3. Un amfiteatru încins ca o tigaie 101
   4. Labiș și verbele franceze 103
   5. Bucuria copiilor și apocalipsa dăscălimii 106
   6. Ady și romanul feminin 109
   7. „Zona erotică Zalău" 111
   8. O creastă fortunată 113
9. Decembrie în Valea Ascunsă 116
   Izolarea ca figură de stil 116
   O „Renaștere" amânată „sine die" 119
   Neclintiri 122
   Cea mai veche biserică de lemn sălăjeană 128
   Mineuani celebri 132
10. Cliț - o misterioasă necropolă megalitică? 135

Cetățile ielelor 135
Trenul: o soluție alternativă 138
Repere de interes turistic 140
Locul unde frunzele nu putrezesc 143

Micile bucurii

1. Pietrele Popii din Creaca 149
2. Leurdării 155
3. Băile din Jibou 162
4. La Dumbrăvița 170
5. La antene 177

Sălajul pentru întotdeauna 186

Din cărțile apărute la Editura *Caiete Silvane*:

Györfi-Deák György, *Curiozități sălăjene*, 2010
Viorel Tăutan, *Impresiile unui călător tomnatic*, 2011
Viorel Mureșan, *Colecția de călimări*, 2011
Ioan-Viorel Bădică, *Brâncuși după Brâncuși*, 2011
Romul Grecu, *Amintiri sau suveniruri (studiu și culegere de folclor)*, 2011
Augustin Mocanu, *Colinde românești*, 2011
Grigorie M. Croitoru, Maria V. Croitoru, *Glosar de cuvinte regionale aparținând graiului vorbit în satul Aluniș*, 2011
Eugen Crihan, *Mentalități rurale în România de tranziție. Un studiu de caz în județul Sălaj*, 2011
Camelia Burghele, *Șapte zile în Țara Silvaniei. Un exercițiu de antropologie culturală*, 2011
Szabó Vilmos, *Desene – Rajzok*, 2011
Emil Trif, *Aspecte din învățământul sălăjean (1918-1990),* 2011
Marin Pop, *Elena Pop Hossu-Longin (1862-1949). Personalitate marcantă a Țării Silvaniei. Viața și opera*, 2012
Antologie *Primăvara Poeziei XII*, 2012
George Vulturescu, *Cronicar pe „Frontiera Poesis" (II)*, 2012
Gheorghe Perneșiu, Petru Galiș, *Veronica din Sălaj*, 2012
Adorján Ilona, *Lăcașuri ale Domnului în Sălaj*, 2012
Florian Onica, *Credință, cultură și istorie la Stârciu, județul Sălaj*, 2012
Leontin Ghergariu, *Zălaul. Schiță monografică*, ediția a II-a (prima reeditare după ediția princeps, apărută la Zalău în 1926), 2012
Artemiu Vanca, *Iubirile băieților din Valea Banului*, 2012
Iuliu Suciu, *Aforisme, cugetări, maxime (antologie)*, 2012
Marcel Lucaciu, *Parfumul ficțiunii (studii și cronici literare)*, 2012
Lucian Perța, *Poeme paralele*, 2012
Viorel Mureșan, *Colecția de călimări 2*, 2013
Marcel Lucaciu, *Scriitori din Țara Silvaniei*, 2013
Doina Ira-Tăutan, *Dor de vis*, 2013
Corneliu Coposu, *Jurnal din vremuri de război*, 2013
Gheorghe Coste, Daniela Coste, Cristina Moldovan, *Dicționarul așezărilor sălăjene*, 2013
Daniel Taloș, *Satul Jac – priviri spre trecut*, 2013
Nicolae Știrb, *Sângeorgiu de Meseș – schiță monografică*, 2013
Flavius Lucăcel, *Ospiciul local* (teatru), 2013
Augustin Gavra, *Istoria parohiei Motiș*, 2013
Teodor Buhățel, *Biserica din Glod – printre însemnări și consemnări istorice,* 2013

Comenzi: E-mail: caietesilvane@yahoo.com; Tel.:0260/612870

Tipografia **COLOR PRINT** Zalău
Str. 22 Decembrie, Nr. 66
Tel.: 0260-660 598; 0260-661 752
www.colorprint.ro